

112

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

HUSZONNEGYEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1914

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: 116 Lsz.: 50

..... cseppert: szám.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Kazinczy 1790—1794-ig kiadott fordításai. <i>Váczy János</i>	1
Egy ismeretlen magyar költő Skóciában. 1628. <i>Kropf Lajos</i>	19
Irodalomtörténeti forrástanulmányok. <i>Gragger Róbert</i>	20
A legrégebb magyar bűnjegyzék forrása. <i>Vargha Damján</i>	36
A János vitéz és a Toldi. <i>Dr. Nagy Sándor</i>	43, 171
B. Kemény Zsigmond mint kir. táblai s kormányiszéki kancellista. <i>Papp Ferencz</i>	129
Erdélyi János lírája. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	141
Szenczi Molnár Albert zsolttárai. <i>Császár Ernő</i>	157, 279, 403
Octavianus. <i>Dr. György Lajos</i>	257
Szigligeti forrásaihoz. <i>Rakodczay Pál</i>	300, 385 ^a
A »Fülemile« tárgyátörténetéhez. <i>Trostler József</i>	418

ADATTÁR.

Horvát István Mindennapja, 1806 márcz.—aug.	74, 193
Régi magyar verseskönyvek ismertetése. III. A Lugossy-Kódex kiadatlan versei. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	80
Arany János öt levele. <i>Császár Ernő</i>	97
Munkácsy János négy levele. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	100
Szabó Károly levelei Gyulai Pálhoz. <i>Vértesy Jenő</i>	103, 223, 322
Berzsenyi István. <i>Szücsi József</i>	211
Sztárai Mihály Cranmerus Thamásról szóló históriás énekének forrása. <i>Erdős Károly</i>	215
Adalékok Lord Byron költeményeinek magyar fordításaihoz. <i>Kardos Lajos</i>	220
Kölcsey Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatai. <i>Viszola Gyula</i>	236, 354, 441
× Három ismeretlen sárospataki iskolai vígjáték. <i>Harsányi István</i>	332
Ormós László önéletrajza. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	347
Levelek Degré Alajoshoz. <i>Pitroff Pál</i>	351
Két költemény az 1764-iki diatétról. <i>Harsányi István</i>	451
Dobrenței papirosszeletei. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	459
Adalékok Verseghy Ferencz életéhez és költészetéhez. <i>Gorzó Gellért</i>	464
Bajza József levelei Kovács Pálhoz. <i>Pitroff Pál</i>	475
Toldy Ferencz műveinek bibliographiájához. <i>Baranyay Zoltán</i>	483
Eötvös József ismeretlen verse. <i>Tolnai Vilmos</i>	485

KÖNYVISMERTETÉSEK.*

	Lap
Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. <i>Alszeghy Zsolt</i>	115
Morvay Győző: Byron Magyarországon. <i>Kardos Lajos</i>	117
Váczy János: Tompa Mihály életrajza. <i>György Lajos</i>	121
Katona Lajos irodalmi tanulmányai. <i>Vargha Damján</i>	124
Mikszáth Kálmán munkái. Hátrahagyott iratok, IV—V. k. <i>Vértesy Jenő</i> ...	248
X Csiksomlyói iskoladrámák. <i>Dr. Borbély István</i>	250
X Illei János: Tornyos Péter. (Alszeghy Zsolt kiadása.) <i>Dr. Borbély István</i>	252
Kardos Lajos: Arany János Bolond Istókja. <i>Kerekes Emil</i>	253
Gyöngyösi István összes költeményei, I. (Badics Ferencz kiadása.) <i>Váczy János</i>	369
Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. <i>Horváth János</i>	371
A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. <i>Király György</i>	376
Minay Lajos: Erdélyi János. <i>Gálos Rezső</i>	380
*Ambrus Zoltán: Régi és új színművek	381
*Shakespeare összes színművei. XI, XIV, XXIV. k.	382
*Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi	382
Loósz István: Ady Endre lírája tükrében. <i>Vértesy Jenő</i>	486
Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	487
Sziveket ujitó bokréta. <i>Császár Elemér</i>	488
Szinnye József: Magyar írók élete és munkái. <i>Váczy János</i>	491
*Brandes: Korok, emberek, írások	497
*Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir	497

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127, 255, 383, 499
Helyreigazítás. <i>Vértesy Jenő</i>	254
Új könyvek	381, 497

* A *-gal jelelt művek az *Új könyvek* rovatában vannak — röviden — ismertelve.

I. TARTALOMMUTATÓ.*

A) A szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Alszegehy Zsolt</i> : Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. (K.)	115	<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Ormós László önéletrajza. (A.)	347
<i>Baranyay Zoltán</i> : Toldy Ferencz műveinek bibliographiájához. (A.)	483	<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái. (K.)	457
<i>Dr. Borbély István</i> : Csíksomlyói iskoladrámák. (K.)	250	<i>Gorzó Gellért</i> : Adalékok Verseghy Ferencz életéhez és költészetéhez. (A.)	464
<i>Dr. Borbély István</i> : Illei János Tornynos Péter. (K.)	252	<i>Gragger Róbert</i> : Irodalomtörténeti forrástanulmányok	20
<i>Császárr Elemér</i> : Sziveket ujitó bokréta	488	<i>Dr. György Lajos</i> : Octavianus	257
<i>Császárr Ernő</i> : Arany János öt levele. (A.)	97	<i>György Lajos</i> : Váczy János: Tompa Mihály életrajza. (K.)	121
<i>Császárr Ernő</i> : Szenczi Molnár Albert zsoltárai	157, 279, 403	<i>Harsányi István</i> : Három ismeretlen sárospataki iskolai vígjáték. (A.)	332
<i>Dr. Dézsi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. III. A Lugossy-kódex kiadatlan versei. (A.)	80	<i>Harsányi István</i> : Két költemény az 1764-iki diaetáról. (A.)	451
<i>Erdős Károly</i> : Sztárai Mihály Cranmerus Thamásról szóló históriás énekének forrása. (A.)	215	<i>Hellebrant Árpád</i> : Irodalomtörténeti repertorium. 127, 255, 383, 499	499
<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Erdélyi János lírája	141	<i>Horváth János</i> : Báró Kemény Zsigmond Hátrahagyott munkái. (K.)	371
<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Döbrentei papirosszeletei. (A.)	459	<i>Kardos Lajos</i> : Adalékok Lord Byron költeményeinek magyar fordításaihoz. (A.)	220
<i>Gálos Rezső</i> : Minay Lajos: Erdélyi János. (K.)	380	<i>Kardos Lajos</i> : Morvay Győző: Byron Magyarországon. (K.)	117
<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Munkácsy János négy levele. (A.)	100	<i>Kerekes Emil</i> : Kardos Lajos: Arany János Bulond Istókja. (K.)	253

* A címek mögött olvasható: (A.) adattári költeményre, (K.) könyvismertetésre utal.

<i>Király György</i> : A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. (K.) 376	<i>Vargha Damján</i> : A legrégebb magyar bűnjegyzék forrása ... 36
<i>Kropf Lajos</i> : Egy ismeretlen magyar költő Skóciában. 1628 ... 19	<i>Vargha Damján</i> . Katona Lajos Irodalmi tanulmányai. (K.) ... 124
<i>Dr. Nagy Sándor</i> : A János vitéz és a Toldi ... 43, 171	<i>Vértesy Jenő</i> : Helyreigazítás. ... 254
<i>Papp Ferenc</i> : B. Kemény Zsigmond mint kir. táblai s kormányzéki kanczellista ... 129	<i>Vértesy Jenő</i> . Loósz István: Ady Endre lírája tükrében. (K.) ... 486
<i>Pitroff Pál</i> : Bajza József levelei Kovács Pálhoz. (A.) ... 475	<i>Vértesy Jenő</i> . Mikszáth Kálmán Hátrahagyott iratok, IV—V. k. (K.) ... 248
<i>Pitroff Pál</i> : Levelek Degré Alajoshoz. (A.) ... 351	<i>Vértesy Jenő</i> : Szabó Károly levelei Gyulai Pálhoz. (A.) 103, 223, 322
<i>Rakodczay Pál</i> : Szigligeti forrásaihoz ... 300, 385	<i>Viszota Gyula</i> : Kölcsey Ferenc ismeretlen akadémiai dolgozatai. (A.) ... 236, 354, 441
<i>Szücsi József</i> : Berzsenyi István. (A.) ... 211	Ambrus Zoltán: Régi és új színművek. (K.) ... 381
<i>Tolnai Vilmos</i> : Eötvös József ismeretlen verse. (A.) ... 485	Brandes: Korok, emberek, írások. (K.) 497
<i>Troszler József</i> : A »Fülemile« tárgy történetéhez ... 418	Horvát István Mindennapja, 1806. márcz.—aug. (A.) ... 74, 196
<i>Váczy János</i> . Gyöngyösi István összes költeményei, I. (K.) ... 369	Kazinczy Ferenc: Az amerikai Podocz és Kazimir. (K.) ... 497
<i>Váczy János</i> : Kazinczy 1790—1794-ig kiadott fordításai ... 1	Shakespeare összes színművei, XI. XIV. XXIV. k. (K.) ... 382
<i>Váczy János</i> . Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái (K.) 491	Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. (K.) ... 382
	Új könyvek ... 381, 497

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.*

I. Régi irodalom (1711-ig).

<i>Vargha Damján</i> : A legrégebb magyar bűnjegyzék forrása ... 36
<i>Erdős Károly</i> : Sztárai Mihály Cranmerus Thamásról szóló históriás énekének forrása. (A.) 215
<i>Dr. Dézsi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. III. A Lugossy-kódex kiadatlan versei. (A.) ... 80
<i>Császár Ernő</i> : Szenczi Molnár Albert zsoltárai ... 157, 279, 403
<i>Kropf Lajos</i> : Egy ismeretlen magyar költő Skóciában. 1628 ... 19

Váczy János. Gyöngyösi István összes költeményei, I. (K.) ... 369

II. Újabb irodalom (1711—1825).

<i>Harsányi István</i> : Két költemény az 1764-iki diaetáról. (A.) ... 451
<i>Császár Elemér</i> . Sziveket ujtó bokréta. (K.) ... 488
<i>Dr. Borbély István</i> . Csíksomlyói iskoladramák. (K.) ... 250
<i>Dr. Borbély István</i> . Illei János: Tornyos Péter. (K.) ... 252
<i>Harsányi István</i> : Három ismeretlen sárospataki iskolai vígjáték. (A.) 332

* A korszakokon belül, amennyire lehető volt, időrendben.

	Lap
<i>Dr. György Lajos</i> : Octavianus	257
<i>Gorzó Gellért</i> : Adalékok Verseghy Ferencz életéhez és költészetéhez. (A.)	464
<i>Kazinczy Ferencz</i> : Az amerikai Podocz és Kazimir. (K.)	497
<i>Váczy János</i> : Kazinczy 1790—1794-ig kiadott fordításai	1
<i>Horvát István</i> Mindennapija, 1806. márcz.—aug. (A.)	74, 196
<i>Szücsi József</i> : Berzsenyi István. (A.)	211

III. Legújabb irodalom (1825-től).

<i>Viszota Gyula</i> : Kölcey Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatai. (A.)	236, 354, 441
<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Döbrentei paprosszeletei. (A.)	459
<i>Pitroff Pál</i> : Bajza József levelei Kovács Pálhoz. (A.)	475
<i>Gragger Róbert</i> : Irodalomtörténeti forrástanulmányok	20
<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Ormós László önéletrajza. (A.)	347
<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Munkácsy János négy levele. (A.)	100
<i>Dr. Gálos Rezső</i> . Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái. (K.)	487
<i>Alszegehy Zsolt</i> . Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. (K.)	115
<i>Baranyay Zoltán</i> : Toldy Ferencz műveinek bibliographiájához. (A.)	483
<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Erdélyi János lírája	141
<i>Gálos Rezső</i> . Minay Lajos: Erdélyi János. (K.)	380
<i>Tolnai Vilmos</i> : Eötvös ismeretlen verse. (A.)	485
<i>György Lajos</i> . Váczy János: Tompa Mihály életrajza. (K.)	121
<i>Dr. Nagy Sándor</i> : A János vitéz és a Toldi	43, 171
<i>Kerekes Emil</i> . Kardos Lajos: Arany János Bolond Istókja. (K.)	253

	Lap
<i>Császár Ernő</i> : Arany János öt levele. (A.)	97
<i>Trostler József</i> : A »Fülemile« tárgy történetéhez	418
<i>Papp Ferencz</i> : B. Kemény Zsigmond mint kir. táblai s kormány-széki kanczellista	129
<i>Horváth János</i> . Báró Kemény Zsigmond Hátrahagyott munkái. (K.)	371
<i>Pitroff Pál</i> : Levelek Degré Alajoshoz. (A.)	351
<i>Rakodczay Pál</i> : Szigligeti forrásokhoz	300, 385
<i>Vértesy Jenő</i> : Szabó Károly levelei Gyulai Pálhoz. (A.) 103, 223, 322	
<i>Kardos Lajos</i> . Morvay Győző: Byron Magyarországon. (K.)	117
<i>Kardos Lajos</i> : Adalékok Lord Byron költeményeinek magyar fordításaihoz. (A.)	220
<i>Vértesy Jenő</i> . Mikszáth Kálmán: Hátrahagyott iratok, IV—V. k. (K.)	248
<i>Vértesy Jenő</i> . Loósz István: Ady Endre lírája tükrében. (K.)	486

IV. Vegyesek.

<i>Király György</i> . A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. (K.)	376
<i>Vargha Damján</i> . Katona Lajos Irodalmi tanulmányai. (K.)	124
<i>Váczy János</i> . Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái ...	491
<i>Szekfű Gyula</i> : A száműzött Rákóczi Shakespeare összes színművei, XI, XIV, XXIV. k. (K.)	382
<i>Ambrus Zoltán</i> : Régi és új színművek. (K.)	381
<i>Brandes</i> : Korok, emberek, írások. (K.)	497
<i>Hellebrant Árpád</i> : Irodalomtörténeti repertorium. 127, 255, 383, 499	
Új könyvek.	381, 497
<i>Vértesy Jenő</i> : Helyreigazítás	254

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abele, M.	428 sk., 435 sk., 440	<i>Allila</i> -mondák	104, 233, 324
Abraham a Sancta Clara ...	435 sk., 440	<i>Aurora</i>	476 sk.
Ábrányi Emil 220; — Kornél	121, 221	Baccini	421
<i>Actio Curiosa</i>	378	Badics Ferencz	26, 369 sk.
Ady Endre	486, 487	Bajza József 141 sk., 152, 305, 347, 367,	379, 444, 447, 450, 460 sk., 475 sk.
Ákáb István	333	<i>Balassi Menyhárt árutalása</i>	378
Albertinus, Aegidius	435	Balázs Sándor	249
Albini <i>Die gefährliche Tante</i> ...	386	Balogh István 26, 312, — János	101, 102; — Pál 446, 460
Alfieri	389	Bárány Ágoston (debreczeni) 487	sk.; — Boldizsár 212
Alszegehy Zsolt	251 sk., 378	Barberino, Andrea d:	266
Althan Mihály	209	Báróti Sándor	4, 15, 17, 18
Amade László b.	490	Bartal György	112
Angely, L. 387; — <i>Die Reise auf</i>	gemeinschaftliche Kosten ... 27, 28	Batsányi János	10
<i>Anna</i> -legenda	125	Bayard 317; — <i>Le mari à la cam-</i>	pagne 392, 393
Anonymus	107, 112, 113, 224	Bayer József 2, 6, 115, 310, 380,	389, 391, 402
Ányos Pál	465, 469, 470, 474	Bäckström	268
Anzengruber	34	Bäuerle	24, 27
Aranka György	16	Beaumont	30
Arany János 97 sk., 107, 108,	112, 118, 120, 230 sk., 254,	Bebel, H.	425
315, 352, 419; — <i>A füle-</i>	<i>mile</i> 419, 436 sk; — <i>Bolond</i>	Beer, M. <i>Struensee</i>	398 sk.
<i>Istók</i> 253, 254; — <i>Buda Ha-</i>	<i>lála</i> 118; — <i>Elveszett Alkot-</i>	Beksics Gusztáv	129, 132, 138
<i>mány</i> 45, 46; — <i>Telemrehívás</i>	99; — <i>Toldi</i> 43 sk., 171 sk,	Bellovacensis, Vinc.	126, 260
312; — <i>Juliska</i> 107; — <i>László</i>	107, 225, 254.	Bene Ferencz 198, 199, 202, 205,	207; — Kálmán 123
Arlotto Mainardi 421—427, 439, 440		Benedek Lajos, kormányzó ...	229, 230
Aszalay János	12	Benkő <i>Magyar Színvilág</i> 307,	310, 393; — Farkas 255,
Asztalos András	298	322; — Károly 234, 323; —	Károlyné 322
<i>Athenaeum</i>	479 sk.		
<i>Athenaeum</i> költői	147		

	Lap		Lap
Beöthy László 393; — Zsolt		<i>Crescentia</i> -mondakör	260, 262
17, 141, 222, 248, 252, 376		Császár Elemér 124, 376, 379,	
Béranger	155	474, 475: — Ferencz	463
Berecz Károly	347	Csató Pál	476
Bernáth Lajos	332	Csengery Antal	107, 114,
<i>Berta</i> -epos	261		323 sk.
Berzeviczy Albert	119, 248	Csermely Sándor	118
Berzsenyi Dániel 18, 212 sk., 445,		Csiksomlyói iskoladrámák ...	250 sk.
448; — István 211—215; —		Csokonai 18, 212, 484; — <i>Ana-</i>	
Pongrácz	211	<i>króni Dalok</i>	204
Bethlen János 129; — Miklós ...	319	Czakó Zsigmond	116, 118
Beza, Th.	158 sk., 403 sk.	Czuczor Gergely 142, 143, 147,	
Bezerédj Gergely	119, 212		155, 450, 477
Blumauer	25	Daniel Elek	131
Bobertag, F.	418	Dayka Gábor	19, 146
Bocchius, Achilles	425	Deák Ferencz	101, 463
Bogyó Mihály	208	deákos költők	378, 379
Bolyai Farkas	133	Debreczeni disputa	378
Bonyhádi Gyula	228	Decsy Sámuel <i>Pannoniai Feniksz</i> 17	
Borbély Absolon	251	Degré Alajos	351 sk.
Bouilly <i>Fanchon</i>	302	Deinhardstein	398
Bourgeois, Loys	159	<i>Democritus ridens</i>	427, 440
Böszörményi Kati	123	D'Épagny és Dupin <i>Dominique</i> ...	309
Brahm, O.	418	Dessewffy József gr.	6, 19, 464
Brassai Sámuel 112, 224, 225,		Destouches	30
231, 232, 234 324, 328		Dézi Lajos	164, 402, 403, 410
Brentano 436; — <i>Gustav Wasa</i> 31		Diderot <i>Père de famille</i>	302
Buchanan	282, 288	Domonkos-kódex	126
Budai Ezsajás 464; — Ferencz		Dósa Elek	132 sk.
<i>Polg. Lexikon</i>	304, 398	Döbrentei Gábor 236, 360, 444, 459 sk.	
Bulcsu Károly	221, 222	Döme Károly	19
Bulwer	139, 446	Dubois, Clément ... 162, 299, 403, 404	
Bulyovszky Lilla	354	Dugonics András	14, 75, 76
Byron 254, 314; — hatása irodal-		Dumanoir	387
munkra	117—121, 220—223	Dumas, id. <i>Kean</i>	30, 386
Calderon	31	Dumoret	419, 420, 437, 440
Camões	373	Duval, A.	395, 402
Chateaubriand	302	Eberl	23
Chestre, Thomas	267	Egressy Gábor	307
Chrestien de Troyes	261, 263	Egyed Antal 447; — György ...	473
Cinthio	303	Ehrenfeld-kódex	126
Clauren <i>Der Bräutigam aus Me-</i>		Emich Gusztáv	324, 352
<i>xiko</i>	30	<i>Emlény, évkönyv</i>	479, 480
<i>Comico-Tragoedia</i>	378	énekek, régi magyar	207
Cornides-kódex	40		

	Lap		Lap
Engel János 135; — József ...	446	Garas István ...	334
Eördögh István <i>Camoens</i> ...	376	Garay János 143, 145, 147, 152,	
Eötvös József b. 118, 151, 306,		311, 397, 477	
483, 486; — ismeretlen verse ...	485	Geibel ...	421
Erdélyi János 347, 380; — lírája		Gelei József ...	15
141—156; — Pál ...	380	Gellert ...	425
<i>Erdélyi Híradó</i> ...	373	Gerlach, Samuel 423, 426 sk., 433, 440	
<i>Erdélyi Játékos Gyűjtemény</i> ...	2	Gessner ...	15
Erdélyi Múzeum ...	231, 232, 328	<i>Gesla Dagoberti</i> ...	264
Esty Jánosné ...	223	<i>Gesla Romanorum</i> ...	126, 260
<i>Eustachius</i> -legenda ...	263	Gewey ...	29
Ezeregyéjszaka ...	260	Gibbon, történetíró 305, 389, 391, 402	
Ezeregynap ...	260	Gindl Ágoston ...	469
		Gleich ...	13, 24, 26, 27
Fábián Gábor ...	488	Goethe 3, 18, 27, 31, 118, 140, 271	
Faludi Ferencz 490; — <i>Remete</i>	475	373, 424	
Fáncsy Lajos ...	28	Goudimel, Claude ...	159
Farkas Ferencz 207; — Sándor	139	Gozlan, Leo <i>Trois rois, trois dames</i>	
<i>Faust</i> -paródiák ...	27	394 sk.	
Fáy András ...	118, 440	Görgey Arthúr ...	352
Fejér György ...	464	Gragger Róbert ...	252 sk. 483
Ferenczi Vitus ...	251	Greguss Ágost ...	392, 394, 483
Ferenczy János ...	123	Grillparzer <i>Ahnfrau</i> ...	304
Ferentzi János ...	74 sk., 196 sk.	Gryphius <i>Peter Squenz</i> ...	30
Festetics-kódex ...	36, 125	Gurnesevits Lajos ...	120, 121
Finály Henrik ...	231, 236	Guzmics Izidor 463, 477; — for-	
Fischer István b. ...	207	dításai ...	360, 361, 363 sk.
Fletcher ...	30	Gvadányi József 34, 465; <i>Egy</i>	
<i>Flovent</i> -monda ...	263 sk.	<i>falusi nótárius</i> 20, 21, 26,	
<i>Florentia</i> -mondakör ...	260, 262	28; — <i>Rontó Pál</i> ...	26, 306
<i>Fortunatus</i> ...	273	Gyárfás Domokos ...	137
Foxe, J. <i>Rerum in Ecclesia gesta-</i>		Gyöngyösi István 196, 198, 368 sk.	
<i>rum Commentarij</i> ...	216 sk.	Gyöngyösi-kódex ...	40
Földi János ...	18, 204	Gyulai Pál 103—114, 129, 135,	
Frachetto, Gerardus de ...	126	223—236, 249, 322—332, 353,	
Franz, Agnes ...	13	371, 397	
Fülöp Árpád 250; — Fábián ...	251	Gyulay Lajos gr. ...	459, 464
Gaal György <i>A tudós palótz</i> ...	20 sk.	<i>Hajnal</i> , évkönyv ...	479, 480
Gaál József 460, 477, 479; —		Hajnalkői János ...	9
<i>Peleskei nótárius</i> 22—35; —		Halm, Fr. <i>Der Fechter von Ravenna</i>	313
<i>Az úrfi</i> 311; — <i>Király Lu-</i>		Hantz Jenő ...	119
<i>dason</i> ...	446	<i>Hármas História</i> ...	273
Galland, Antoine ...	420	Harsdörffer, G. Ph. 428, 432 sk., 440	
Gálos Rezső ...	311	Hattyúffy Dezső ...	465
Gálszécsi István ...	297	<i>Hazai Tudósítások</i> 197, 201, 202, 207	

	Lap		Lap
Hegedűs István	436, 440; —	Jankovich Miklós	196, 197, 460, 464
Sámuel, <i>Kinek szól a kakuk</i>	436 sk.	Janus Pannonius	379
Heinrich Gusztáv	397	Jászay Pál	462
<i>Helena-monda</i>	261, 263	Jenisch	74, 203, 204
Hellebrant <i>Régi Magyar Könyvtár</i>	493	Jókai Mór	97, 98, 100, 118, 249, 303, 395
Helmező Mihály	463	Jósika Miklós	118, 139, 316, 464; — <i>Gordiusi csomó</i>
Heitai Gáspár <i>Zsoltár</i>	297	— <i>Gordiusi csomó</i>	310
helyzetdal	143	Juhász Máté misteriuma	379
Hensler <i>Die schöne Ungarin</i>	24	Jünger	24, 30
Herbich Ferencz	328	Karats Ferencz, rézmetsző	199
Herder	4, 8, 12, 13, 18, 74, 75	Kardos Lajos	253, 254
Herman Ottó	328	Károli Gáspár	282, 290 sk., 404 sk.
Herolt, Johann	126	Károlyi István	476, 477
Heufeld	24	Katona István	203; — József
Hiador	220, 301, 303	<i>Bánk bán</i>	116, 304, 310; —
Hildebran I, R.	424	Lajos	36, 124 sk.
Holberg <i>Don Ranudo de Colibra-</i>	29	Kazinczy Ferencz	204, 209, 230, 286, 359, 371, 448, 464; —
<i>dos</i>	252; — <i>Jean de France</i>	fordításai	1—19; — Gábor
Horányi Elek	76, 200, 209 sk.; —	107, 483; — József	12; —
Gábor	209	Miklós	3, 13
Horatius	17	Keimann, Christian	30
<i>Hortulus animae</i>	125	Kéki Lajos	379
Horvát Endre (Andor)	196, 207, 208, 464; — <i>Árpád</i>	Kemény Dénes b.	129, 130; —
354—359; — István	463, 476, 477; — <i>Mindennapija</i>	Ferencz b.	129; — János b.
196—211; — János (Szekszárdi)	74—79,	136; — Pál b.	132, 133; —
76; — János, irodalomtörténeti	196—211; — János (Szekszárdi)	Póli	136 sk.; — Zsigmond
író	486; — József	118,	129—140, 352; — első dolgo-
Horváth Ádám	10; — Cyrill	zatai	133—135; — hátrahagyott
— Döme	116; — Döme	munkái	371—376
— Lázár	121; — Mihály	Kerényi Frigyes	347
— Mihály	318, 388; — Pius	keresztúrszéki colligatum	236
Pius	231	Kertbeny Károly	388
Hölty	147	Kézdi Grácián	251
Hrosvita	378	Kis Károly	462
Hugo, Victor	143; — <i>Angelo</i>	Kisfaludy Károly	29, 34, 151, 462; — népdalai
— <i>Borgia Lukréczia</i>	306, 390; — <i>Tudor</i>	18, 236, 462, 464; — <i>Micbán</i>	304; — <i>Frangepán Erzsébet</i>
— <i>Mária</i>	306	304; — <i>Frangepán Erzsébet</i>	304
Illei János drámái	252, 253, 379	Kisfaludy-Társaság	211, 231, 329; — <i>Nemzeti Könyvtára</i>
Imre Sándor	153	— <i>Nemzeti Könyvtára</i>	376
<i>Interludium</i>	379	Kiss Lajos	111
iskoladrámák, csiksomlyói	250 sk.; — sárospataki	Klopstock	9, 17, 147
— sárospataki	332—347	Koeppel, Emil	117, 223
Jakab Elek	110, 112; — István		
460; — <i>Falusi lakadalom</i>	366 sk.		
Jancsó Ferencz <i>Kincses Naso</i>	253		

Lap	Lap
Komáromi József <i>Flórentz és Lion</i>	Leuven és Brunswick <i>Mariage au</i>
274 sk.	<i>lambour</i>
Kónyi János <i>Ártatlan mulatság</i>	Lisznyai Kálmán
272 sk.	Lobwasser, A. 160 sk., 279 sk., 404 sk.
kortesnóták	Loósz István
235	486, 487
Kossuth Lajos 118, 120; — Lajos	Lope de Vega
Tivadar	262
325, 326	Lortzing <i>Czár és ács</i>
Koszorú	308
232, 235, 323	Lovassy László
Kotzebue 29, 395; — <i>Das Intermezzo</i>	100
31 sk.; — <i>Der Schneider Fips</i>	Lugossy József
386; — <i>Johanna Montfaucon</i>	225
303; — <i>Der Deserteur</i> 307;	Lugossy-kódex
— <i>Die Corsen</i>	80—97
309	Luther Márton 161, 196, 281,
Kovachich Márton	288 sk., 299, 404 sk.
3, 74 sk., 200	Madách Imre
Kovács Antal 327; — Ferenc	118, 400, 401
10; Gyula színész 388, 389;	Majthényi Flóra
— Pál 475 sk.; — <i>Éva asszony</i>	354
<i>unokája</i> 366 sk.; — <i>Hazánk</i> ..	Maltitz
482	310
Kőhegyi Pelagius	Mannhardt
76	424, 425
Köhler, Reinhold	Marinelli, K. <i>Der Ungar in Wien</i>
420	23, 24
Kölcsey Ferencz 100, 144, 146,	Márki Sándor
236, 347, 350, 476; — akadé-	318, 319
miai dolgozatai 236—247, 354—	Markovits Mátyás 75; — Nepo-
368, 441—451	muk
Köváry László	74, 76
323, 327	Marlowe
<i>Közhasznú Esmeretek Tára</i>	30
401	Marot, Clément 157 sk., 282, 403 sk.
Kreskay Imre	Mazères
464, 465, 470	387
Kresznerics Ferencz	Mazzuoli, Giovanni
475	421
Kringsteiner (Kriegsteiner)	Medgyes Zsuzsánna
23	235
Kriza János	Meisl
230, 231	24, 26
Krummacher	Melesville
13	387
Krupecz J.	Melesville, Merle és Boirie <i>Le</i>
121	<i>bourgmestre de Sardam</i>
Kultsár István 76, 197, 200 sk.,	308
207	Melissus zoltárfordítása ..
Kunos Ignác	405, 406
420	Mentovich Ferencz
Kunoss Endre	107
152	<i>Meséskönyv, Lócsei</i>
Kuthy Lajos	273
100	Mészáros Mátyás, jogi tanár ..
<i>Külföldi Játészó Szín</i>	75
3	Metternich hg.
Láczai József	460
334	Meyer, R. M.
Lakics György	418
474	Meyerbeer <i>Próféta</i>
Lányi Károly dr.	307
461	Mike Sándor
Laube, Heinrich	107, 110, 112, 224
401	Mikes Kelemen 390; — Róza ..
Lázár Gyula	99
211	Mikó Imre gr. 105, 103, 110, 112,
Lehmann, Cristoph	232, 322, 325
426	Mikszáth Kálmán
Le Mierre <i>Lanassa</i>	248
3	Milassin püspök
Lessing	464
3, 12, 13, 18, 19	Miller Jakab 77, 198, 202, 207, 208
	380

	Lap
Miskoltzy <i>Az férjfiu és asszonyi</i>	
<i>Praktika</i>	359
misteriumok	250
Molière 392; — <i>Bourgeois gentilhomme</i>	252, 253
Molnár Albert (Szenczi) zsolttárai	
157—170, 279—299, 403—417;	
— János 333; — János ev. lelkész	203, 204
Monsigny	307
Morvay Győző	117 sk., 220, 221
Munkácsy János	26, 27, 100 sk.
Nachschabí <i>Chorschid és Ulárid</i> 260	
Nádor-kódex	37 sk.
Nagy Iván 107, 238; — János	
446, 450; — József 227; —	
Miklós 324; — Péter 328; —	
Sándor	370
Nagyszombati-kódex	37 sk.
Napier, Mark	19
Nasreddin-hodsa	419, 420
Négyesy László	376, 379
népdal	153, 154
népdalgyűjtés	235
népkönyvek	271, 273
Nestroy 24, 27, 34, 385; —	
<i>Lumpácsi Vagabundus</i> 308; —	
<i>Robert der Teuvel</i> 28, 29; —	
<i>Umsonst</i>	308
Nithardt	424
Nopcsa Elek	131
Nozrdoviczky Severinus	210
Nyelvmívelő Társaság	16
Nyelvmívi Társaság	347
Nyíri István, professor	350
Obernyik Károly	254
<i>Octavianus</i> -regény	257—278
Oldecop, Justus	432
<i>Oliva-monda</i>	260, 262
Orczy László b. 201; — Lőrincz b. 10	
Ormós László 347—351; — Zsigmond	
100 sk., 347, 348, 351, 488	
Orphanides, Theodoros	439, 440
ossegi kéziratok	36 sk.
Ossian	14

	Lap
Pákh Albert	104
Pap Gábor	461
Pápay Sámuel	19
Papp Ferencz	371 sk.
Pardoe, Miss	463
<i>Parthenon</i> , zsebkönyv	347, 350
passio-játék	250
Pászthory Sándor	19
Perinet, Joachim	25
Pesti Gábor <i>Nomenclatura</i>	207
<i>Pesti Hírlap</i>	462
Pesti Magyar nyelvet tanuló társaság	201
Pesty Frigyes	488
Péterfy Jenő	116
Pető Jakab, titkos tanácsos 198, 202	
Petőfi Sándor 34, 118, 119, 145	
sk., 155, 156, 200, 254, 314,	
396, 464, 486; — <i>Helység</i>	
<i>kalapácsa</i> 44; — <i>János vitéz</i>	
49—73, 171—195; — <i>Szilaj</i>	
<i>Pista</i> 311; — <i>Tigris és hiéna</i>	
.....	313
Petrarca zsolttárai	36, 125
Petratsovits Endre, jogi tanár	75
Petrichevich Horváth Lázár 139, 222	
Pézteli dráma-fordításai	2, 3
Pfeffel	436
Pfeifer, könyvkereskedő 233, 236, 324	
Picard <i>Les deux Philibert</i>	386
Pichot	220
Pintér Jenő	494
Plümicke, K. M.	4
Poggio Bracciolini	421, 425
<i>Poncianus históriája</i>	273
Potyondi Rafael	197, 200
Pozder Károly	419
Praetorius, Joh.	433, 434, 440
Pray György	203
Pulszky Ferencz	100, 119
Pumpernickel	23
Racine	31
Rác Lajos	141, 380
Radák báróné	229
Ráday Gedeon	15

	Lap		Lap
Raimund 24, 29, 34; — <i>Alpen König</i> stb. 30; — <i>Die unheilbringende Krone</i>	27	Scherer, Wilhelm	418
Rákosi Jenő	396	Schiebel, J. G.	435
Ráth Mór	112 sk., 224	Schikaneder	24, 27
Raupach <i>Lasst die Todten ruhen</i> 305; — <i>Royalisten</i> 395; — <i>Zeitgeist</i>	311, 321	Schiller 9; — <i>Demetrius</i> 397; — <i>Maria Stuart</i>	443
<i>Reali di Francia</i>	266	Schiltbürger-népkönyv	425
<i>Régi Magyar Költők Tára</i>	368	Schlez	13
Reményi Ede	353	Schmidt, Julian	10
<i>Részvét könyve</i>	353	Schraud Ferencz Xavér	205, 207
Révai Miklós 76, 78, 79, 196 sk.; — <i>Szegedelmkérés</i>	197	Schröder	4, 30
Reviczky Gyula	486	Schwartner Márton	78, 197, 200
Revitzki Antal	211	Scott, Walter	119
Richter <i>Eipeldáui levelek</i> 20 sk.; — <i>Die Komödie in der Komödie</i> 31	31	Scribe 387, 392, 395; — <i>Les Moralistes</i> 388; — <i>Ördögország</i> 320, 321	320, 321
Riedl Frigyes	252	Sedaine <i>Le Deserteur</i>	307, 308
Riemer, Johann	433	Shakespeare 3, 6, 9, 25, 392; — <i>Lear király</i> 441; — <i>Velencei kalmár</i>	395
Rist <i>Pyramus und Thisbe</i>	30	<i>Sibilla-monda</i>	260, 262
<i>Roman de la Manekine</i>	262	Silius Italicus <i>Punica</i>	379
romanticismus	142	S'mai Kristóf <i>Mesterséges ravaszság</i>	379
Rougemont <i>Hiszen csak tréfa</i>	312	Simonffy Kálmán	99
Rousseau	9	Simonyi Zsigmond	421
<i>Rusticus imperaus</i>	379	Simrock	277
Sacchetti	421	Sipos Antal <i>Flórencz és Lion</i>	277
Sachs, Hans	31, 270, 271	Skaricza Máté	161, 412
Sághy Sándor	473, 474	Sonssich Miklós 212; — Pongrácz 77, 206	389
Sági Károly	10	Sophokles <i>Elektra</i>	389
Saks Mihály, jogi tanár	201	Speit István	203
Salamon Ferencz	220, 388 sk.	Spethe, A. zsoldártái	287, 288
<i>Salamon és Markalf</i>	273	Sp'issich János	3
Salzmann, W.	267, 268	Sterne	9
Salycetus, Nicolaus	126	Stettner Bernát 469; — György 476	476
Sámi László	325 sk.	Stipsits Emánuel	76, 77
Samson <i>La belle mère et le gendre</i> 393	393	Sue <i>Botygó zsidó</i> 320; — <i>Mathilde</i> 398	398
Sardou <i>Szerafina</i>	392	Szabó Dávid <i>A' Muhi Sir halmok</i> 360, 361; — (Barczafalvi) 15, 17; — István 461, 462; — József 122; — Károly (Győri) 211; — Károly levelei Gyulai Pálhoz 103—114, 223—236, 322—332; — Régi M. Könyvtár 330 sk.; — Samu, tanár 110; — Sámuel	461
Sáropataki iskolai drámák 332—347	332—347		
Sárosy Gyula <i>Az egyszeri szolgabíró</i>	427 sk.		
Schede, Paul I. Melissus			
Schedel I. Toldy Ferencz			
Schedius Lajos 75 sk., 363, 444, 447, 460	447, 460		

Lap	Lap
Szádeczky Lajos 490	Szontagh Gusztáv 479
Szalay László 461; — <i>Bimbók</i> 359	Sztárai Mihály <i>Cranmerus Tamás</i> 215 sk.; — zsolttárai 412 sk.
Szász Béla 329; — Gerő 326, 327; — Károly 129, 135, 221, 303, — Károly, id. 132, 134, 135	Szuper Károly 310
Szászi János <i>Dido</i> 379	Szücsi József (Bajza József) 379
Szathmári Paksi Sámuel 333	Szűts István 76, 77
Szathmáry Károly, P. 398	
Széchenyi István gr, 121, 145. 448, 449, 460 sk., 486	Takáts József 76
Széchy Károly 306	Talitz von Lichtensee 426, 427, 434, 439, 440
Szegedi Gergely 282, 412, 415; — <i>Enekeskönyv</i> 416	Talma 443
Székács József 479	Tarczali György 450
Székely István <i>Zsoltárkönyv</i> 297; — <i>Krónika</i> 298	Tarnóczi Pál 473
Székely Krónika 112, 113	Társalkodási Egyesület 100
Székelyi József 206	Teleki Ádám gr. <i>Cid</i> 1; — Domo- kos gr. 132, 330 sk.; — József gr. 448; — László gr. <i>Kegyencz</i> 116, 402
Székelyudvarhelyi-kódex 40	Teleki-kódex 125
Szekszárdi Horvát János 76	Temesvári Pelbárt 78, 126
Szemere Bertalan 347; — Pál 4, 144, 350, 448, 449, 461; — <i>Aurorája</i> 476	Terentius 391
Szenczi Molnár I. Molnár.	Thaly Kálmán 323
Szentes Regináld 251	Thern Károly 35
Szentgyörgyi Gellért 197; — Ist- ván 8, 9, 349; ... László 306, 308, 311, 312	Thierry <i>Attila-mondák</i> 104, 324
Szent László élete 206, 207	Thököli Imre 196
<i>Szép Magelóna</i> 257, 273, 274	Tieck <i>Cszmás kandur</i> 31; — <i>Oclavian</i> 271, 272
Szeremley Lajos 322	Tima Balthazár 251
Szigeti József 380; — <i>Vén bakan- csos</i> 388	To'dy Ferencz 2, 107, 139, 142, 146, 164, 236, 367, 394, 462, 479, 481, 488; — <i>A m. prosai</i> <i>lil. kézikönyve</i> 483
Szigligeti Ede 34; — plágiumpere 301; — drámáinak forrásai 300 - 321, 385—402; — <i>Rózsa</i> 117	Tompa Mihály 121—124, 347, 379, 380, 396
Szilády Áron 332, 333	Tomtsányi Ádám 76, 77
Szilágyi István 120; — Sándor 112, 113, 220, 224, 227, 332	Tordai Benedek 416
<i>Szilágyi és Hajmási</i> ' 370	Torkos László 221 sk.
Szinnyei József 491 rk.	Toronyi István, plébános 473
Szirmai Antal 27	Tóth Ede 248, 249; — <i>Falu rossza</i> 154; — Kálmán 250; — Kál- mánné 354; — Lőrincz <i>Anyáitan</i> 447
<i>Sziveket újító bokréta</i> 489, 490	Tóth Pápay Mihály 459; — Zsig- mond 350
Szkárosi István 333	Tököly Száva 460
Szlávik Ferencz 251	Trimberg, Hugo von 424
szonett 143, 144	Tromlitz, <i>Die Entführung</i> 34

	Lap		Lap
<i>Tudományos Gyűjtemény</i>	225	<i>Vitae Palrum</i>	36
Tudós Társaság	197	Vitéz Imre	12
Türr István	351	Vitkovics Mihály	74 sk.
Tyrolt, bécsi színész	310	Voltaire <i>Zayr</i>	2
Uhland	143	Voragine, Jacobus a	126
Ungvári János	303	Vörösmarty Mihály 44, 145, 149, 152, 359, 367, 444, 446, 447, 460, 462, 464, 475 sk., 481, 488, 489; — <i>Salamon király</i> 116; — <i>Szózat</i> eltöltása 228; — <i>Vérnász</i>	304
Ürményi Anna 76, 202; — Imre 77, 200, 203; — János 76; — József 200, 201; — Makszi- miliáné	77	Vukovics Sebő	100
Vachott Sándor 44, 119, 152, 462, 464; — Sándorné	119	<i>Vulgata</i>	281
Váczy János	121—124	Wächter, Leonhardt l. Weber.	
Vadnay Károly	391	Wályi András	10
Vahot Imre	44, 249, 250	Warga (Varga) János	230
Vajda János 486; — Péter 118, 477, 479		Weber, Veit <i>Vak Lantos</i> 12, 14, 18	
Vankovits Tódor	210	Weise, Christian	432, 433
Várdai Béla	248	Weisse, Christian	30
Varnér <i>Les Moralistes</i>	388	Wesselényi Miklós, b. ifj.	139
<i>Vásárhelyi daloskönyv</i>	490	Wesselski	420, 425
Vatable, bibliafordító	158	Wieland	1, 8 sk., 25, 421
Vay László, kamarás	274, 275	Wild, Sebastian	270
verbunkós nóták	208	Willen, Wolfgang von	435
Verseghy Ferencz 74, 76, 79, 207, 209, 464 sk.; — <i>Declaratiója</i> 200, 201; — <i>Kolomposi Szarvas</i> <i>Gergely</i>	21, 22	Winkler-kódex	126
<i>Versus hungarici</i>	490	Woh'gemuth, Ernst	434, 435, 440
Vértesy Dezső 440; — Jenő 115—117		Zámbelly Lajos	352
Viczmándi György	206	Zauberposse	28
Virág Benedek 74, 76, 78, 197 sk., 204, 208		Zilahi Károly	44
		Zinref—Weidner	433, 440
		Zolnai Béla	309, 398 sk.
		Zrinyi Miklós	370, 371, 379

KAZINCZY 1790—1794-IG KIADOTT FORDÍTÁSAI.

I.

Kazinczy prózai fordításai. A magyar drámai fordítás 1770-től kezdve. Pétzeli francia drámai fordításai. Az általános haladás, nyelvünk iránti fogékonyság vezérli fordítóinkat. Kazinczy drámai fordításai időrendben. A *Hamlet*-fordítás előzményei. Mily elvet vall ekkor Kazinczy a fordításban? Az idegen szövegek átültetése. A *Hamlet*-fordítás nyelve; példák; nehézségek. Irodalomtörténeti becse. Goethe *Stellája*. Fordításában Kazinczy nagy haladást mutat. Milyen stilbeli czélt akar vele elérni? Újszerű szövegei. Herder paramythionjai. Wieland *Diogenese*. Kazinczyt ennek tárgya, politikai háttere, előadása egyaránt érdekli. Hasonlóság Kazinczy és Wieland pályája közt. A *Diogenes*. Wieland magyar fordítói Kazinczy előtt. Kazinczy fordításainak hűsége. Újításai; hibás kifejezések.

Kazinczy prózai fordításai a magyar irodalmi nyelv művelésének és fejlődésének valóságos mérföldmutatói.

Már fogsága előtt majd mind fordítja azon műveket, a melyeket később összegyűjtve bocsát napvilágra, csak hogy a legtöbbet úgy átdolgozza, hogy alig lehet az első kiadásra ráismerni. Csupán Wieland *Diogenese* nem szerepel többé a fogsága utáni kiadásában vagy ezek tervezetében, kétségkívül azért nem, mivel ezt a Helytartó Tanács elkoboztatta. De többi prózai fordítását, a színműveket (*Hamlet*, *Lanassza*, *Stella*), a paramythionokét, meséket s *A vak lantost* mind újra dolgozza.¹ Mivel azonban ezek pályája első felében már a közönség kezén forognak, megjelölhetjük röviden: milyen helyet foglalnak el irodalmunk, illetőleg nyelvünk történetében.

A magyar drámai fordítás szorosb értelemben Teleki Ádám gr. *Cidjével* kezdődik (1770), a melyet a nyolczvanas években széleskörű hasonló munkásság követ. A francia és német színművek egész nagy csoportja fordítóra talál a pezsdülő szellemi élet törekvő munkásaiban, a kik tisztán irodalmi szempontból, a magyar nyelv kiművelése szempontjából sürgőldnek a drámai

¹ Még két elveszett [!] drámai fordításáról van adatunk. Kotzebue *Erasi* és Albrecht *A vétkesek cz.* 3 felv. vígjátékáról. Bayer J. szerint mind a kettő csak kéziratban volt meg. (*A m. drámairodalom története*, II. köt. 413. l.) Kazinczy egyiket sem említi, a mi gyanút kelt az adat hitelessége iránt. Toldy F. sem tud róluk semmit. S bár e művek előadása is bizonyos, Kazinczy szerzősége nagyon is kétséges.

fordítás terén. Az elsők egyike Pétzeli József, a ki Voltaire *Zayrját* 1784-ben adja ki magyar fordításban. Ezt aztán még Voltaire három más drámájának fordítása követi, de amannak irodalmi értékét egyik sem éri utol. Nem hiába mondja Toldy a kor leg-sikerültebb drámái fordításának. Költői lélekkel, könnyen folyó versekben tolmácsolja az eredetit, s ha színi előadásra nem számíthat is a dolog természeténél fogva, mint kellemes olvasmány a József császár alatt elfojtott nemzeti érzésnek egyik hatásos élesztője. Kazinczy *mázolásnak* nevezi Pétzeli fordításait; de hozzá teszi, hogy »még akkor a' mázolás nem nézeték mázolásnak«, s megvolt az a nagy érdeme, hogy »olvasásra csalogatá az olly olvasókat, a' kiknél a' jó dolgozás volt volna mázolás«. Hogy sietős munkával dolgozott, s »neki lefordítani valamit annyiba került, mint másnak papirosról papirosra leírni«, alig tagadható; de ügyszeretete szinte páratlan, lelkes hazafisága, erős nemzeti érzése és józan felvilágosodása példaszerű volt. »Nem a' legszebb, de a' legnagyobb fényben ragyoga.« Egyetlen becsvágya, hogy hasznára lehessen hazájának, a mint végsőhajtása is ez vala: »véglehellésem is Hazámnak szolgáljon«. A róla írt epigrammban is elismeri Kazinczy, hogy sok hasznot tett a hazának.¹

Rajta kívül egész sereg drámái fordító lát munkához még a nyolczvanas évek végén, s a legnagyobb francia költők művei mellett Lessing és Schiller drámáit s a selejtes német színpadi termékeket egyaránt fordítani kezdik. Ezekre támaszkodik Kazinczy, midőn a magyar játékszín megalapítását sürgeti. Ő maga jár legelől, s bár tagadhatatlanul első sorban őt is irodalmi szempont vezérli, a nemzeti érzés fellángolásának napjaiban, midőn a játékszín megalapítása is lehetségesnek tetszik előtte, a műsor összeállítására sem kerüli el figyelmét. A gyors és lázas munka, mely elfogja íróinkat, a drámái fordítás terén nem adhat maradandó értékűt. Mert az a remény, hogy a magyar játékszínnek sikerül szilárd alapra helyezkednie 1790 őszén, a könyvdrámáról a színpad felé tereli figyelmüket. Másfelül pedig klasszikusbecsű drámát nem is igen választhattak fordításra, mert a kellő műgondot nem adhatták meg munkájoknak.

De ha csak az Endrődy-féle négy kötetet s az *Erdélyi Játékos Gyűjteményt* tekintjük is, könnyen meggyőződhetünk, hogy drámái fordítóink voltaképp csak a közművelődés, a magyar nyelv iránti fogékonyság fölébresztését tartják szem előtt, mint a szellemi életnek akkor minden más munkása. Nekik is érzékelt kell előbb nevelniök a nemzetben, hogy a művelődésnek ez annyira fontos ágát ne hideg közönytől tekintse, hanem hozzá méltó lelkesedéssel. E többnyire gyöngye fordítások irodalmi színvonala bizony meglehetősen alacsony; de jól mondja Bayer József, hogy e szín-

¹ *Pályám emlékezele* (Magyar Remekírók, VII. köt.), 259—260. l. Kazinczy *F. Lev.* VIII. köt. 221. l. Bayer J. id. m. I. köt. 108—111. l.

vonat nem az íróké, hanem a koré; az íróknak le kell szállniok, hogy »közrehatásuk lehetségessé válják«.¹

Kazinczy mind műízlésével, mind fordítása becsével kiválik kortársai közül. A legnagyobb drámai költő egyik első remeke az ő fordításában jut először a magyar nemzet kezébe, s ezzel együtt a legnagyobb német költő két-három drámája szintén a fordításra választottak közt van nála. Ő mer először fogni Goethe drámáihoz, valamint Lessingéit sem emlegetik ő előtte. S a kik a kilenczvenes években drámát fordítanak, már az ő példája nyomán olyanokhoz is hozzá nyúlnak, a melyeknek költői értékük van, vagy épen klasszikus becsük. A Le Mierre *Lanassaja* fordításának azt az okát adja előszavában, hogy a színészek régóta vártak tőle oly drámát, a melyet könnyű szerrel elő is adhassanak s ne ütközzenek oly nehézségekbe, mint a *Hamlet*, Goethe vagy Lessing drámái előadásában. Tehát e selejtesebb mű fordítását szükségesnek látja igazolni, érezvén, hogy a meginduló *Külföldi Játsszó-Szín* első kötetének címlapján a *Hamlet* mellé ígért *Stella* és *Miss Sara Sampson* közé az ifjú indiai özvegy érzékeny története kevésbé illik. S a színészekre való hivatkozásokon kívül magának a darabnak a bölcséleti alapját is azért emeli ki, hogy választását érthetővé tegye, czélozván a természet mindenható szavára, mely az áltanítás, a conventio tanácsát megdönti s a józan értelmével fog össze.

E színműveket Kazinczy aránylag gyorsan fordítja. A *Hamlet*-ről először 1789 decz. 23-dikán a Pétzelinek írt levelében tesz említést, kifejezvéen szándékát, hogy »majd kiadja«; de — úgy mond — »nem Sékszpir után, hanem úgy, a' mint az a' Bécsi Theatrumon játsszattatik«.² A következő év márczius 8-dikán már arról tudósítja a *Hadi és más nevezetes Történeteket*, hogy »a' jövő héten sajtó alatt lesz«. Ugyane hónap 19-dikén pedig Kovachichot értesíti, hogy *Hamletje* sajtó alatt van.³ Valószínű ugyan, hogy midőn Pétzelit először tudósítja, már akkor nagyjában kész a fordítás, jóllehet még úgysis nála szokatlan gyorsasággal történik a kiadás, a mit csak a kilobbant nemzeti tűz magyarázhat meg.

A *Stellát* a *Hamlet* címlapján említi először, tehát 1790 közepén, de már a következő év tavaszán késznek mondja. Mivel pedig csak 1794 tavaszán jelenik meg nyomtatásban,⁴ bizonyos, hogy ez idő alatt sokat javít az első dolgozáson, a minek a nyoma fordítása minden lapján kitűnik. Közben még nemcsak átvizsgálja öcscsének, Miklósnak, az *Ormondok* fordítását, hanem sok helyét kétségtelenül oly alaposan megjavítja, hogy részben ez is az ő munkájának mondható. E mellett a *Lanassát* »minden fáradság nélkül« fordítja 1792-ben s a kész műre »mindig gyönyörködve néz«. Hogy a nemzetnek is annál jobban tessék, Spissich János,

¹ Id. m. 112. 1.

² *Kazinczy F. Lev.* I. köt. 523. 1.

³ U. o. II. köt. 45. 53. 1.

⁴ U. o. 185. 361. 1.

a híres zalavármegyei alispán és országgyűlési követ által »nyújtja bé a' hazának«. Míg azonban többi fordítását részben már fogsága alatt, részben pedig azután újra dolgozza s kiadásukról gondoskodik, a *Lanasszát* meghagyja első kidolgozásában, a mint Plümicke Károly Márton német fordítása után irodalmunkba ülteti s csak akkor említi átdolgozását s újabb kiadását, mikor azt reméli, hogy *minden* szépirodalmi fordítását kiadhatja hűsz kötetben. E szándékáról azonban hamarosan le kell mondania.

A *Hamlet*-fordítást fogsága után egészen elrontottnak mondja. Nem azért, mivel nem az eredetiből, hanem Schröder német átdolgozásából ültette irodalmunkba; nem is azért, mivel prózába öltöztette: hanem mivel a fordításnak később vallott elveit még nem igen érvényesítette benne. Fogsága előtt még nem hirdeti, hogy »a' fordítás az Originálnak minden szépségével tartozik bírni«, s ezt másképp el nem érhetni, hanem csak úgy, hogy a fordító sok helyett új szólással él.¹ Tudja már, hogy a tartalmi hűség egymagában nem elég; a fordítónak arra is törekednie kell, hogy az eredetinek stílbéli szépségeit, a *mennyire nyelvünk törvényei engedik*, utánozza, s hogy kivált a magyar stíl feszességét hajlékonytá gyalulja. Fejlődni kezdő irodalomban ez a munka vezethet célhoz. A fordítás tehát kétféle hasznot hajt: tartalmával és előadásával. Már most sem tartózkodik az idegen szólásmódokat eredeti alakjukban átültetni; mert csak így tudja az eredeti mű hatását a mi nyelvünkben is éreztetni. Ezt ugyan nem mondja ily világosan; de *Hamletjének* és *Stellájának* minden lapjáról leolvasható. Szemere Pál 1815-ben már észreveszi, hogy Kazinczy a *Hamlet*ben ad először feltűnő példát »az idegen szóllás által hozására«, sőt a tájszók irodalmi használatára is.²

Igaz, hogy még csak elvétve él e móddal, s nyelvének idegenszerűségein aligha ütköztek meg az akkori olvasók. De bizonyos, hogy a későbbi tudatos nyelvújító, vagy inkább a magyar stíl reformátora a *Hamlet*, *Stella* és Herder görög példázatai fordításában használja határozott czéllal az idegen stíl szépségeinek oly eszközeit, a melyekre Bárótzai fordításaiban látott először példákat. A *Hamlet* magyar nyelve közepén van az akkori megszokott és az új felé törekvő, kissé már szokatlan nyelv közt, mind mondatfűzéseire, mind szólásaira és szavaira nézve. Még abban a régít látszik követni, hogy a beleszótt színjátékot magyar Sándor-versben fordítja, Ophelia énekeit szintén magyaros rimes sorokban. A sírásók beszédében egyszerű népies magyarság tükröződik vissza, a melyben az értelem lényege megfelelő szabatos kifejezést nyer s csak elvétve akadunk ily elmosódott értelmű kifejezésre, mint midőn az egyik sírásó azt kérdi: »Mellyik épület tart leg-tovább a' világon?« s a másik így felel: »Az akasztó-fa! —

¹ U. o. III. köt. 304. l.

² U. o. XV. köt. 180. l.

mert az *ezer lakónál is tovább áll-fen*«, a mi érthetetlen. Nem tartózkodik a vaskosabb közmondásoktól sem; Oldenholm így biztatja a királyt: »Szólljon oda neki, Felséged... *mossa-meg derekason*«; — máshol meg: »*a' ki rühes, vakarózzon*«.¹

Az idegen szólások szépen elvegyülnek a megszokott kifejezések közt; de — természetesen — gyakorlott szem könnyen észreveszi az ilyeneket: *Ez alatt valami fekszik*; — *nyujts mindennek fület*; — *fecsegéseinek kész füleket adtál*; — *csoport ütötte-elő magát*, stb. Szerencsésebb a következőkben: Laertes *szökevény gerjedelemnek* mondja Hamlet szerelmét; ez pedig így szól: *Az én képzelődésem az ördög' ülő-vasán koholódott*; máshol meg így: *Életében a' leg-szelesebb lotts-fetts volt*; ismét máshol: *A' hegyes szó tompa a' bolondok' fülében*; vagy: *Képzelődésünk nem nyomozhatja é a' Sándor' tiszteltt hamvait, míg valamelly kementze tapasztékon meg-kapjuk*, stb. Néhol csak a törekvést látjuk, de a siker cserben hagyja a próbálkozót. Például Oldenholm így szól a királynak: »*a' leg-áhitatosabb ábrázat, a' leg-kegyesebb tekintet mellett az ördögöt magát szopjuk*«, a mi több, mint a mennyit mondani akar. Vagy midőn Hamlet így szól: »*A' virtus soha sem oltódhatik-bé olyan erősen régi törzsökünkbe, hogy annak fojtosságából bennünk valami meg-ne maradjon*«, homályos kifejezés; Arany Jánosnál mily egészen máskép: »*Hiába oltja be az erény e mi vén törzsünket, megérzik rajtunk a vad íz*«. Hamlet híres magánbeszédében is küzd az értelem mélységével: »*El-alunni? — talán álmodni is! — Ez ám a' göts... ki állaná ki különben az ujjabb ujjabb ostoroztatást, az üldözők' feneségét... a' negédségeket a' Nagyoknak... szenvedjünk kínokat, mellyek már rajtunk fekszenek, mint sem ujjaknak siessünk elikbe... így oszlik széllyel az eltökéltt végezés' eleven színe az elmélkedés' halavány fényje előtt*«.

Két mondatot szó szerint fordít, a magyarban érthetetlenül: »*Magas időd van*«, mondja Oldenholm a fiának, s erre Kazinczy szükségesnek találja megjegyezni, hogy: »*Anglus szóllás, azt akarja mondani, hogy indulása nagyon el-elkésétt*«. A másikban Hamlet kérdi: »*Hány a' harang?*« a mire Kazinczy a következő jegyzetet írja: »*Ismét Anglus szóllás. Azt tudakozza, hányat ütött az óra a' toronyban*«. Nemcsak ekkor, később sem akarja észre venni Kazinczy, hogy e mondatok közül az első a magyarban semmit sem jelent; emennek pedig egészen más az értelme, mint az eredetiben. Ezeknek a helyességét a nyelvújító harcz hevében számtalanszor vitatja, azt hozva fel magyarázatul, hogy ezeket dán ember mondja, nem magyar. Felesleges czáfolni érvelése alaptalanságát, első pillanatra szembetűnő. De az akkori olvasók még nem botránkoznak meg e két mondat érthetlenségén, mivel a jegyzetbeli felvilágosítás pótolni látszik a hibát. Különben pedig a for-

¹ Ezt Arany János így fordítja: Kinek nem inge, ne vegye magára.

dítás nagyon megnyeri a közönség tetszését. Nem azért, mivel Shakespearenek első magyarul megjelent műve, a melyről a *Hadi és más nevezetes Történetek* azt írja, hogy »igen, nevezetes Szomorú játéka ama halhatatlan Shakespearenek, az Ánglus nép bálványjának, kinek születése' napját úgy üli a' Nemzet, mint Innepet«¹; hanem azért is, mivel Kazinczy ezzel mintegy példát mutat író társainak a fordítandó színművekre. Ily értelemben fogadhatjuk el Bayer József véleményét, a mely szerint e fordítást »az egykorúak, a dolog természetéből folyólag teljes joggal *irodalmi olvasmánynak* tekintették.«² Hihető, hogy az idézet sokak véleményét fejezi ki, de közülök csak a Dessewffy József grófé ismeretes, az is sokkal későbbi időből. 1814 június 1-jén írja Kazinczynak: »A' *Hamlet*ed' Prósája olyan szép, hogy elfelejteni az emberrel a' Görögök' és a' Frantziák' Reguláját.«³ Bizonyos azonban, hogy — mint Bayer József is megjegyzi — részben a jó barát elfogultságának rovására kell írni a különben szigorú kritikus elismerő nyilatkozatát.⁴ Kazinczy későbbi verses fordítása Schlegel »igen hív német fordítása« után messze fölülmúlja ez első prózai átültetését, de ez általános műveltség- s irodalomtörténeti szempontból sokkalta értékesebb. Pedig, a mi Kazinczynak minden valamire való munkáját első sorban jellemzi, a műgond, sokkal kevésbé látszik meg rajta, mint a *Stella* fordításán.

Voltaképp ezt lehet a magyar drámai fordítások első sikerült kísérletének mondani. Nem hagyható ugyan figyelmen kívül, hogy Kazinczy feladata itt határozottan könnyebb volt, mint a *Hamlet* fordításában. De aligha a két mű tárgya és előadása közti óriási különbség az oka a két fordítás különböző becsének, inkább az elmélyedő, az aggodalomig gondos munka, mely minden részletet huzamos mérlegeléssel és egyaránt eleven stílérzékkel vesz fontolóra. Az érzelmes hang, mely az egészen uralkodik, Kazinczy nyelvkincsében könnyen és gazdagon szedi össze a jellemző kifejezéseket. A színek különféle üdesége készen várja ecsetjét, a mely pályája első felében nem igen fog művésziebben sehol, mint e fordításban. A párbeszéddek ellentétei és fordulatai az indulatok erősödő hangjában, majd a két szerelmes nő összebékülésének lemondó olvadozásában olyan választékos magyarsággal szólalnak meg, a melyhez fogható nem igen van akkori irodalmunkban. A tudatos nyelvreformátor a stílnak eddigi műveiben féltéken és csak helylyel-közzel alkalmazott mind azon módjait felhasználja, melyek a magyarban újszerűleg hatnak: a közmondásokat a maguk igazi helyén, a magyaros szólásokat szabatos rövidségükben, az idegen szólásmódokat eleven nyelvérzékkel átültetve, a melyeken megtetszik ugyan a külföldi színezet, de minden keresettség, mes-

¹ 1790. évf. 11. sz. 120. l.

² *Shakespeare drámai hazánkban*, I. köt. 147. l.

³ *Kazinczy F. Lev.* XI. köt. 395. l.

⁴ *Id. m.* 152. l.

terkélttség nyoma elfödve, kerülve minden idegen szó, még a társalgásban otthonos is, de az eredeti előadásának művészi hatására minden sorában törekedve. Ő maga így fejezi ki czélját: »Az volt igyekezetem *Stellában*, hogy a' nyelvnek energiát, pathoszt, den Ton der grossen Welt, melyet azok a' kik . . . kongatnak harangot . . . nem értenek, és görgést adhassak.«¹ Az energia ezidétt nem e fordításában nyilatkozik legteljesebben, hanem a görög példázatokban; de a pathos és a gördülékenység itt jut addig legművészebb fokra. S ha már a *Hamlet* fordításáról is azt mondhattuk, hogy a magyar drámai fordítások közt nem egy tekintetben mintául szolgálhatott volna, még sokkal több joggal mondhatjuk ezt a *Stelláról*, a mely Kazinczy írói művészetének mindenkor egyik elvitathatatlan bizonyossága.

Ebben már a magyar szólások közé (a milyenek: *nem tart senkivel; kedvét szegi; a kapufélfától vesz búcsút*, stb.) olyan újszerű szólásokat vegyít nagy számmal, a melyek szinte azonnal meghonosodnak stílünkben. Például: Nemes nagy *lelkét* reszkető ajkakkal *szívtam* magamba; — *jószületésű* személy; — az Asszony' látása csakugyan *meg-érdekel*; — képzelesem a' nagy világ' *lármái közé téved*; — a' *velőmig lehelte belém azt a' hevet*, mely szívében lángokkal lobogott; — *lelke ki-ömlött*; — a' *tűz szikrázva szökdécselt szeméből*. S még számos hasonló, a melyekkel már kezdi újjáalkotni a magyar stílt. S még a kevésbbé szerencsés kísérletekben sem láttak nyelvrontást, csak az író merészségét, a melynek ki ne nézte volna el tévedéseit a szerencsés próbák mellett? A tévedések közt olyanokra is akadunk, a melyeket tudatosan követ el a fordító; például: Ne félj, *eb' ágyából született! kikergetem* szemedből azt a' fertelmes álmot, — a hol a szokásos *ebadtát* s a *kiverem az álmot* akarja újjátenni. Vagy: Mi lessz az ilyen *Isten ostorából*, ha a' *maga abroszához feni a' kést?* *Törülni* helyett használja a *fennit*, hibásan, mint az *Isten ostorát* is. Az ilyen kifejezés sem verhet gyökeret: *Életemet szökevény gyönyörködésnek szentelted-fel*. Ebben a mondatban pedig: *Elrántsa a' végső romlás elől*, szemléltető képet akar használni.

Viszont a következő szólás színezése elbágyad: Egy alkotó *hagyására minden kellemeivel magához csalogat a' Természet*. Azonban vannak valóságos hibás kifejezések is, a melyek vagy semmit sem jelentenek, vagy egészen mást, mint a mit Kazinczy ért. Például: *Nem költénk-ki magunkat*. Helyesen csak így: *Nem költekeztünk ki egészen*, vagy: *nem költöttük el minden pénzünket*. Vagy: *Karjának fekhettem*, e helyett: *karjára támaszkodhattam*. Vagy: *Elfagyva télben*; ez sokkal többet mond, mint az író akarja; mert csak azt jelenti: megdermedve, félig megfagyva. Néhol az eredeti nyelv szólása mintegy áttetszik a fordításán: A' fák, a'

¹ Kazinczy *F. Lev.* II. köt. 361—362. l.

kút, minden úgy még most is, minden! Vagy: *Nem emlétek egyebet*; ezt Kazinczy mindig az *emlékezni* helyett használja, hibásan. Ilyen ez is: Fernandó *megháborodva* szól, — a mi ismét mást jelent, mint Kazinczy érti; *megháborodva* annyi, mint *megtévelyodva*, holott a fordító csak azt akarja mondani: zavartan, zavarban. Szereti Kazinczy a csak egyes számban használatos főnevet többes raggal ellátni: *boldogságaim, hajaim*. Arra is van példa, hogy a szokott kifejezést egészen szokatlanná teszi finnyás ízlésével: Könnyű hömpörög szeméből, — a mi már az ő különöségeihez tartozik.

A mily feltűnő Kazinczy fordító készségének erősödése, írói tehetségének kibontakozása a *Hamlethez* képest a *Stellában*, épen oly szembeötlő a *Bácsmegyei*hez képest a Herder *Paramythionjai*-ban. De a *Bácsmegyei* után Kazinczy fejlődésének legközelebbi fokát a Wieland *Diogenes*ének fordítása jelzi, a mely időrendben is mindjárt követi az elbeszélő nemben. 1789 végén valószínűleg a *Bácsmegyei* megjelenése után fog hozzá, mert a következő év január 26-dikán azt írja Arankának, hogy »lefordította«, az év közepén pedig, hogy nagy szorgalommal javítgatta meg, úgy hogy sajtó alá készítheti. Azonban részint a censura akadékoskodása, részint a saját anyagi körülményei miatt csak 1793 tavaszán jelenhet meg. Új kiadására többé nem is gondolhat, mivel — mint említettük — a Helytartó Tanács eltiltja. S így talán az egyetlen fordítása, melyet ismételten meg nem javít s újabb kiadását nem is tervezi. Pedig e művet nagyobb deák kora óta állandóan olvassa és szereti, s már midőn Szentgyörgyi Istvánnal, mint tanárával társalog: »ez a' megkábultt Szókratész már akkor Tanítója vala«, s »a' gyermeki maga hittség' mérészségével« kezdte magyarázni előtte, míg nem »megszégyenülve akadt el«.¹ Tetszett neki, hogy »ez a' kis könyv tele van életre való philosophiával, noha valóban megőrült ember' munkájának nézethetik«; aztán mivel »olly különösségek vannak minden oldalain, hogy elbámúl rajtok az ember és mégis látja, hogy igazsága van«. De nemcsak *Diogenes* életbölcselete kapja meg Kazinczyt, a mű politikai háttere, az előadás érzelgős, sokszor vidor hangja, itt-ott az Anakreon-utánzókra emlékeztető érzéki motívumai s e mellett Wieland bőbeszédűsége s érzésbe olvasztott elmélkedése mind egyaránt vonzották.

Mióta Kazinczy Wieland *Musarionát* olvasta, folyvást vágyakozott íróját többi műveiben, sőt levél útján is megismerni.² Mintha csak érezte volna, hogy pályájuk közt nem csekély hasonlóság van, a melynek egy része bizonyára Wieland közvetlen hatása. Az önképzésben önkéntelenül is Wieland útját járja. Ez is korán

¹ A fordítás előszava, illetőleg ajánlása.

² *Kazinczy F. Lev. II. köt. 17. 55. 78. 1. Egyetemes Philologiai Közöny 1913. évf. XXXVII. köt. 631—632. 1.*

fejlődik, hároméves korában már írni tanul, mint Kazinczy. Ez is hihetetlen lelki aggodalmakat áll ki, midőn a kinyilatkoztatott vallás tanításaiban kételkedni kezd és sok álmatlan éjszakán át hullatja a megbánás könnyeit, mint Kazinczy a Hajnalkőy Jánossal, majd ismét a Szentgyörgyi Istvánnal való vitatkozás után; de mint Wieland a bölcselőthez, a metaphysikai vizsgálódások terére menekül, Kazinczy szintén a lélek halhatatlanságáról elmélkedik, Wieland Klopstock és a francia felvilágosodott írók hatása alatt kezdi költői kísérleteit; Kazinczy szintén bámulja Klopstock művészetét, levélbeli összekötterést keres vele, ódáit és epozját fordítja, valamint Voltaire és Rousseau műveit is korán tanulmányozza, fordítja, magyarázza. A legnagyobb valószínűség szerint Shakespeare fordításának gondolatát is tőle veszi át Kazinczy és bizonyára sok tekintetben ő utána mond le a fordítás alaki hűségéről, hogy a tartalmat annál inkább megközelítse. Az időszaki sajtó életre keltésében is Wieland a Kazinczy mestere, a ki viszont a francziák tanítványa. A felvilágosodásnak, a szabadkőművességnek mind kettő kiváló bajnoka, de Wieland előbb épen a pietismus rabja, míg Kazinczy ezt az irányt inkább csak hírből ismeri, s fejlődése nem mutat oly ellentéteket, mint a Wielandé, a ki pályájának első korszakában a vallásosan érzelgős irányt hirdeti, ebből a könnyelmű, a ledér életfelfogásra tér, a melyből ép akkor kezd gyógyulni, midőn *Diogenes*-ét írja 36 éves korában (1769).

E gyöngye szerkezetű s meglehetősen alaktalan mű feltűnően mutatja Rousseau hatását. Wieland különben is titkos rokonszenvvel vonzódik Rousseau tanításához, a melyeket azonban hol pajkosan s ironiával czáfol, hol a vidám bölcs szemléleteivel győzi meg olvasóit, hogy a korlátolt és egyoldalú természeti élet is kénytelen a művelődés sok különönmű eszközét felhasználni. De másfelül Wieland e művén Sterne hatása is észrevehető nemcsak a nagy bőbeszédűségben, a melynek a német író minden korlát elvetésével átengedi magát, hanem egyszersmind abban a derült humorban is, a mely a mese indítékait és az egész előadást oly rokonná teszi Sterne műveihez. Wieland általán szereti meséi színhelyétül választani Hellaszt vagy a keleti országokat, de csak azért, hogy annál szabadabban tárhassa fel gondolatvilágát. De ha a görögök és keleti népek közül választja is hőseit, voltaképp a korabeli németeket vagy francziákat festi, általuk mondatja el elmélkedéseinek eredményeit.

A *Diogenes* vagy *Σωκράτης μαινόμενος* annyiban függ össze Wieland írói egyéniségével, hogy mivel két első regényében (*Don Sylvio von Rosalba* és *Agathon*) a frivollal érintkező pajkosságot sokan gyanús szemmel nézték, mintegy e gyanú alól kíván szabadulni *Diogenes*-ében, a görög bölcselkedő példájával mutatván meg, hogy a vidám szeszély a legszigorúbb erényes felfogással is összeegyeztethető. Schiller azt mondja róla, hogy épen szeszélyének e legpajkosabb játéka eleveníti s nemesíti meg az emberi szívet.

Schmidt Julián szerint Wieland e műben a vén cynikusból egészen érzélgős eszményképet csinált, a mi csak részben igaz.¹

A *Diogenes* 1770. jelent meg Lipcsében, s két év múlva Drezdában francia kiadása követte. Nem Kazinczy az első, a ki Wieland műveit magyarul tolmácsolja. Orczy Lőrincz b. az *Agathont* jóval előbb fordítja, s utolsó könyvének egy része a *Magyar Museumban* világot is lát.² Wályi András pedig a *Keresztény érzékenységeket* ülteti át nyelvünkre, a mely Kassán 1789. és 1791. jelenik meg. Kovács Ferencz Veszprém vármegye földmérője, a ki alkalmasint 1787. kezd fordítgatni, a következő év elején Horváth Ádámmal írt levele értelmében már ekkor fordítja Wieland *Gray Johannáját* »tizenkét táttatú Magyar két soros és cadentiás versekben«; azonban ha e fordítás elkészült is, nyomtatásban soha sem jelent meg.³ Sőt a *Diogenest* magát is lefordította Sági Károly 1792-ben, s általán Wieland egyike a legkedveltebb német íróknak, a kinek több művét fordítják a XVIII. század végén.⁴ Orczy fordítása annyiban nevezetes, hogy íme a francziák tanítványa nem szorítkozik csupán a francia irodalomra, hanem a korabeli német irodalom termékeit is felöleli s épen ez akkor nagyon népszerű regényt. Vajjon csak próbát akart-e belőle mutatni Orczy, vagy az egészet lefordította, nem tudjuk. Batsányi Orczy halála után közli a Juno, Semiramis, Aspasia, Livia és Erzsébet angol királynő beszélgetését, a mely épen a nemzeti és királyi jogok összhangba hozatala körül forog. Ez a gondolat Wieland nem egy művének alapja. Talán legjobban a *Der goldene Spiegelben* (1772) tünteti fel a politikai és vallási elnyomásból eredő erkölcsi romlottságot. A *Diogenesben* határozottan a demokratia eszméi hevítik s Rousseau után egészen különálló köztársaságot óhajt szervezni, a melynek tagjai a nagy világgal még nem érintkeztek, s a melynek mindegyik családja függetlenül él a maga földjén s házában. E köztársaság igazgatásának alapelve, hogy »az Erősebb természet szerint való Védője a' Gyengébbnek«.

Kazinczy az eredetinek egész tartalmát hűen tolmácsolja. Sem a komolyat színlelő fejtegetésben, sem a tréfás vagy érzékileg csiklandós festésekben nem vész el az eredetinek majd semmi árnyalata sem. Wieland bőbeszédűsége s egyszersmind ecsetjének melegsége és stíljének elegantiája a fordításban is megvan. Nyelvünk minden észrevehetőbb erőltetés nélkül természetesen simul az

¹ *Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland von Leibnitz bis auf Lessing's Tod.* II-t. Band, Leipzig, 1863; 379—380. l. — H. Kurz: *Geschichte der deutschen Literatur*; Leipzig, 1856; II. t. Band, 669—671. h.

² II. köt. 3. f. 327—365. és 4. f. 452—463. l.

³ *Figyelő* (1878) IV. köt. 69. l. — Bayer J. *A magyar drámairodalom története*, I. köt. 147—148. l.

⁴ Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. (Értekezések a nyelv és széptudományok köréből; XXII. köt. 7. sz.)* 69—71. l.

eredeti tulajdonságaihoz. Még Orczy említett néhány lapnyi töredékében a párbeszédnek mily nehézkesen kapcsolódnak egymásba, s épen Wieland könnyűsége hiányzik bennük: Kazinczy már fejlettebb, simulékonyabb, jellemzetesebb nyelvet használhat s a magyar társalgás nyelvét is határozott lépéssel viszi előbbre. Mint a *Stellá*-ban az újszerű, új színezetű kifejezésekkel gazdagítja stílusunkat, a *Diogenes*nek is minden lapja tele van ilyenekkel. Hosszabb-rövidebb mondatai szokatlan kifejezéseket, ritkán használt vonzatokat szinte észrevétlenül oltanak nyelvünkbe a stílfajok jellemző sajátosságaihoz képest. Például az ilyenekben: *Hajtóra* vinni vadászni; — veletek *ugyanazon ágról szakadtam*; — *félfej*; — *félrefaragó*; — *udvari kullancs*; — *selyem öltözet folyt-le vállain*; — tekintete nagyon *megérdekllett*; — gondolat, a' melly *erővel tölja rám magát*; — *neki eresztem szívemet azon gyönyörűségek érzésének*; — egyszerre *omlanak-ki a' bokor közzül*; — hány ezer *tiforma* teremtés nyomorog. S annyi sok*hasznló.

Nem vehetjük rossz néven, hogy kísérlete nem mindig sikerül; hogy vagy az eredeti szólás követése, vagy a meglevő magyarnak újszerűvé alakítása közben meg-megsiklik tolla. Például: *Beérem magam*. Ezt a kifejezést sokszor és mindig hibásan használja. Helytelenek a következők is: *Tótágast vet*, e h. *áll*; — *róla diadalmat vonhasson*, e h. *rajta diadalmat vehessen*; — *útatokba állva talál*, e h. *ellenáll, ellenszegül*; — *száját mézes tésztákkal tolta tele*, e h. *tömte*, a mint más helytt használja is. Ez megérthetetlen: *Éltetek... muzsikával 's táncokkal fel kockázva*. Hibás ez is: *Vígtség alatt mulatja-el az egész éjt*; vagy ez: *Széles elhatások* vagon; — annyi *szélvész*, annyi bolond minden fajtából, — e h. *csélcsap*. — Ez is kétes sikerű: *Rá lépjek a' dologra*, e h. *rátérjek*. Az idegenszerűség egészen kirívó az ilyenben:

»Néked most semmi dolgod, Diogenesz, így szóla.«

»Mint *mindenkor egyébbkor!* felelék.«

De az efféle csak igen elvétve fordul elő.

Az egyes szókban nagyon mérsékelten újít s nagyrészt kifogástalanul. Ilyen az *örsárkány, kellem, fekvő* (e h. fekvő hely), *füves* (e h. gyep), *éh* (e h. éhes), a mi csak szokatlan: *köz-tár*; *legelte szemeit*, e h. *legeltette*; *előkezdtm*, e h. *elkezdtm*; *előbeszél*, e h. *elbeszél*, a mi akkor közönséges stb. A fordító különösségei közé sorozzuk az ilyeneket: *sziszereg a' csalogány*; *kacsinganak egymásra*; *szárazkodik, ellopóskodik, könnyebbkén, nehézken, vidámbb*.

Szőrendi idegenszerűségek vagy tévedések nagy ritkán fordulnak elő. Talán az egész könyvben csak ez: *a' nélkül ellenni tudok*, e h. *el tudok lenni*. Ellenben az ilyen: *nem kétségeskedtem sokáig* (e h. nem sokáig kétségeskedtem) annál gyakoribb, a mi, sajnos, mostani még jelesb íróinknál is éktelenkedik.

II.

A magyar stíl fejlődő elemei Lessing meséinek és Herder görög példázatainak magyar fordításában. Aszalay János. Kazinczy ítélete Lessing meséiről. A görög példázatok stílbéli szépségei. Veit Weber: *A vak lantos*. Mi a czélja e fordítással Kazinczynak? Stíljének festő sajátosságai. A magyar elbeszélő prózai stíl. Mi szab határt az író stílbéli újításainak? Kazinczy merészségei. A választékoság elleni vétségeket már akkor üldözi. Mikép akarja általában a műérzékot nevelni? Az érzelmesség és pathos fordításaiban. Miféle módokat próbál Kazinczy a magyar stíl újítására? Többen megsejtik, mily nagy forrongás támad nyelvünkben. Dessewffy József gr. üdvözlözte.

A magyar stílnak előbb említett fejlődő elemei talán még észrevehetőbb mértékben nyilvánulnak a Lessing meséi, Herder paramythionjai s Weber Vida *Vak lantosának* fordításában, a mely, túlzás nélkül állíthatjuk, a magyar nyelvet, a magyar elbeszélő próza stíljét eladdig a legnagyobb fokon mutatja. Lessing meséi (Zürich, 1760), ez egyszerűségökben művészi elbeszélések, a melyekben a tanulság is oly természetes könnyedséggel kapcsolódik a rövid előadáshoz, Aszalay János, illetőleg Kazinczy fordításában jutnak először a magyar közönség kezébe, a minthogy Lessing más költői műveinek, első sorban drámáinak fordítására is Kovács Ferencz mellett Kazinczy gondol nálunk legelőbb.

Aszalayt is, mint Vitéz Imrét, Kazinczy buzdítása s példája avatja íróvá. Családi nevét is, Szabó, az ő tanácsára változtatja meg. Kazinczy József és Miklós mellett 1785—86. házi, majd a sárospataki normális iskolában nyilvános tanító, de akkor is gyakran Regmeczen, a Kazinczy-családnál tartózkodik s pártfogójának egyben-másban segítségére van. Őt is elfogják 1794-ben s raboskodik is Kazinczyval együtt és ott hal meg fogságában 1796 okt. 12-dikén.¹ A Lessing meséin kívül számos színművet fordít, a melyek nagyrészt kiadatlanok. Mennyi része van neki a mesék fordításában és mennyi Kazinczynak: pontosan meg nem mondható. De abból, hogy Kazinczy néha egészen a magáénak mondja, kilencz kötetes kiadásában pedig, igaz, hogy egészen újra dolgozva, mint a magáét teszi közzé, bátran következtethetjük, hogy Aszalay fordítását nagyon alapos javítás alá vette, úgy hogy a kiadott munka sokkal inkább az övé, semmint Aszalayé. Az előszóban Kazinczy azt írja, hogy Aszalay az ő kérésére fordította a meséket, de kikötötte, hogy a fordítást az eredetivel Kazinczy hasonlítsa össze s a mit változtatni jónak lát, jegyezze ki. »Felraktam — folytatja — jegyzéseimet, még pedig azzal az egyenességgel 's bátorsággal, a' mellyeket tőlem a' belém vetett bizodalom kívánt és érdemlett, 's vissz'adtam a' munkát, hogy jegyzéseimnek, ott, a' hol önnön érzése javalni fogja változtatásaimat, hasznát vehesse.

¹ A *Magyar Pantheon* 370. lapján helytelen adatok vannak róla, hogy kiszabadul s ismét nevelősködik, stb. a melyek a Szinnyei J. *Magyar írók élete és munkái* I. köt. 280—281. hasábjaira is átmentek, bár némileg javítva.

Így készült-el ez közös *igyekezetünk* által; melyet leginkább azért jelentek, hogy a' kik *különösségeimen fogva rám ismérnek*, Barátomat, és engemet a' Kiadót, félre ne értsenek.«

Mivel a mesék nagyon vékony kötetre terjedtek volna, nem akarván Kazinczy Lessingnek a mese elméletéről szóló tanulmánya fordítását is melléjük tenni, arra a gondolatra jut, hogy »valamely érdemes párt kapcsoljon« hozzájuk. Így esik választása Herder paramythionjaira, a melyek eredetije, mint Kazinczy szokása ellenére az előszóban megírja, Herdernek Gothában 1785-ben *Zerstreute Blätter* nevezet alatt megjelent munkái közt található. Magát a műfajt is megmagyarázza. Paramythion szerinte annyit jelent, mint mulatkozás. A görög asszonyok még most is így nevezik meséiket, a melyekkel egymást mulattatják. »Ezeket — úgy mond — ezen felül azért is így nevezhette Költőjük, mivel tárgyaik a' Görögök' Fábuláiból vétettek, melyeket Mythóznak hívunk.« Magyarul görög példázatnak mondhatjuk, mert hisz voltaképp csak annyit különböznek a közönséges példázatoktól, hogy bennök görög mythologiai személyek szerepelnek, épen olyan tanító célzattal, mint a mesében. Kazinczy tehát finom érzékkel párosítja össze a két író munkáit s jól mondja, hogy ha elhatna Lessinghez a más világra az ő kiadásának híre, bizonyosan javalná tettét. Lessing meséit az új írók minden munkái közt legmértöbbnek tartja, hogy a régi klasszikus írók remekei közé sorozzák. Viszont Herder szóban levő műveit is érdemök szerint becsüli. »En — írja 1793 okt. 3. kelt levelében — Herdernek Paramythionjaiba olyformán vagyok szerelmes, mint a' szerető a' maga lyánkájába, mellynek jelét minden tapasztalhatja religiosa fordításomon: de még sem merném azt mondani, hogy Lessing sokkal nem szebb Herdernél.«¹

Herder az első a németeknél, a ki e műfajban jeleset alkotott, s a kinek aztán több utánzója támad Krummacherben, Gleichban, Schlezben s még a XIX. század húszas éveiben is Franz Ágnesben. Jóllehet azonban — mint Kazinczy helyesen mondja — e példázatokon is »valóságos Görög Kellemek lebegnek«, s Herder írói művészete itt sem tagadja meg magát, az allegorikus műfajjal járó mesterkedés akárhányszor megtetszik e szerepeken. De Kazinczy e klasszikuskodó példázatoknak mind tárgyait, mind előadását nagyon kedveli, mert a saját írói hajlamainak talál bennök gazdag táplálékot. Ezért, mintha csak meg akarná mutatni, mire képes tehetsége: »religiosa fordítása« az eredetinek minden művészetét nyelvünkbe igyekszik oltani. Később is többször javíthatja s épen a Marmontel-fordítása mellé teszi.

Csak *A vak lantost* iparkodik hasonló műgonddal tolmácsolni. Fogsága előtt ez az utolsó kiadott munkája, melyhez már gyakorlott íróttal fog, a mi minden során meglátszik. Valószínűleg

¹ Kazinczy F. Lev. II. köt. 317. 1.

csak 1793 elején kezd fordításához, mert ez év júliusában írt egyik levele a kész vagy félig kész munkák közé sorozza; de már a következő év tavaszán a *Stella* függeléke gyanánt nyomtatásban is megjelenik. Hogy e regét mennyire megszerette, semmi sem bizonyítja inkább, mint hogy fogságának mindjárt az elején újra dolgozza. S midőn húsz év múlva összes fordításait sajtó alá készíti, ezt a *Bácsmegyeivel* együtt akarja kiadni, mivel — úgy mond — ez »mohón fog kapattatni« és »mindég bírni fogja a nagyobb Publikum kedvét«. Épen e szempontból akarja nagykiadását ezzel és a *Bácsmegyeivel* kezdeni.¹

Wächter Lénárt (1762—1837), a ki Veit Weber néven adja ki regéit Berlinben 1787—1798-ig hét kötetben *Sagen der Vorzeit* címmel, korának népszerű írója, ki a részben a nép ajkáról vett mondákat költői szabadsággal dolgozza át. Járatos levén a közép-kor történetében, előadása a történeti hűség látszatát kelti olvasóiban, a kik legalább első kötetét dícsérik is szemléltető rajzai s a szabadságért lelkesedő pathosa miatt. Talán ép e tulajdonságaival vonja magára Kazinczy figyelmét a francia forradalmi eszmék hullámváza idején. Weber nagy ellensége a papságnak, melyet a haladás, a szabad eszmék kerékkötőjének tart s a gonoszság képviselőit közülök válogatja ki regéiben. A királyok zsarnokságát kevésbé nyíltan, de szintén tollára veszi, a mi Kazinczy fordításában is fölkelte nem egy olvasója figyelmét.² E mellett a regék írója mind tárgyaiban, mind előadásában s hangjában az érzelgős áramlat jellemző kifejezője; párbeszédeiben ügyesség s elevenség van, a mese szövésében pedig gazdag lelemény.³ Mind e tulajdonságai együtt véve megkapják Kazinczy érdeklődését, mint számos kortársáét, a kik közül többen utánozzák.⁴

Érzi-e Kazinczy, hogy e regék épen úgy hazudják a történeti középkort, mint Dugonics regényei a magyar vezérek korát: bajos megmondani. De az nyilvánvaló, hogy Ossian közvetlen hatását helyesen ismeri fel rajtok, a mire különben *A vak lantos* tárgya önkéntelenül is rávezethette. Éles műérzékéről tanúskodik tehát az a törekvése, hogy a fordítást nyelvileg is mintegy a régi korba varázsolja vissza. »*A vak lantosban* — írja — egy Rembrandi fénybe festett komor tableaut akartam festeni. Azért hordtam belé a régi elavult szókat.«⁵ S csakugyan ez a komor színezet az egész elbeszélésnek nemcsak meséjén, hanem nyelvén

¹ U. o. II. köt. 298. 341. 421. I. X. köt. 15. 18. l.

² U. o. II. köt. 355. l.

³ Kurz id. m. III. köt. 525a. h.; — Heinrich G. *Kisfaludy S. regéi az Irodalomtörténeti Közlemények* 1891. évf. I. köt. 89—90. l.

⁴ Heinrich G. id. tanulmányában felsorolja ez utánzókat, köztük Gleich József Alajost is, a ki *Sagen der ungarischen Vorzeit* című gyűjteményét Bécsben 1800. adja ki.

⁵ *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 362. l.

is uralkodik; bár elavúlt szó vajmi kevés van benne. Csak a *csélcsep*, *hölgy*, *pálya-piacz*, *szugolya* mondhatók ilyeneknek s ez a pár régies alak: *megintlen*, *illyetén*. E tekintetben Kazinczy törekvése kevésbé sikerült, de annál inkább a stíl festő sajátosságaira nézve. Ezekben Kazinczy talán sohasem emelkedett magasabbra. Behízeltő, színes nyelve, a mely az indulatok kitöréseihöz, az iszonyatos jelenetek rajzához ép oly készséggel alkalmazkodik, mint az idylli egyszerűség jellemzetes vonásait könnyedén, minden erőlködés nélkül fejezi ki, oly fokon mutatja az elbeszélőprózát, a melyre Kazinczy kortársai közül senki sem jutott, s ő is csak a Herder görög példázataival.

S ha most arra a kérdésre kellene felelnünk, mivel gyarapítja Kazinczy fogsága előtt a magyar stílt, nem túloznánk azt mondva, hogy *A vak lantos*-ban a komorság festői színezésével, a görög példázatokban a nyelv erélyével, a mesékben pedig a jőzön egyszerűség jellemző kifejezéseivel. Ez a három elbeszélés a könnyed folyamatosságra, a pathos melegségére, a nyelv tiszta eleganciájára nézve stílünk fejlődésének valódi mérőöld-jelzője. A magyar elbeszélő prózai stíl bája tudatos művészettel e fordításokban nyilvánul először feltűnően.

Ez a báj először Bárótzai fordításaiban szól Kazinczyhoz. Ezekben veszi észre az idegenszerűségekkel kifejezett választékos-ságot és finomságot, azt az *édes selypítést*, a mely az akkori nagyvilági hanghoz szokott Kazinczyt érthetően túlzásokra ragadja, midőn a hónapok nevét (április, május), vagy a moralitást is *sz-szel* írja és mondja. A *Stella* borítékján¹ maga is szóvá teszi ezt, mivelhogy a nevet már a czimben is *Sz-szel Sztellának* írja, a mi — érzi — »némelyek előtt affectálnak fog tetszeni«. De — úgy mond — ilyenek tetszik a vékony *sz* hangja is azoknak, a kik az *exament ekzsamennek*, az *explicit exssplicónak*, az *estet esztnak* mondják. »Azoknak — folytatja — a' kik Nyelvünk' művelésén dolgoznak, igyekezni kellene a' pingvis populustól a' Venusztusok' serege felé annyira közelíteni, a' mennyire a' nyelv' természete 's analogiája engedi.«

Íme tehát az író azon törekvésének, hogy stíljét gazdagabbá, hajlékonyabbá s a műfajok sajátosságaihoz simulékonyabbá tegye, a *nyelv természete s analogiája* szab határt. A mit Ráday Gedeontól tanul, a minek a Barczafalvi Szabó és Gelei József fordítása bírálatában kifejezést is ad s a Gessner idylljeiben és a *Bácsmegyeiben* mint követendő példát tűz maga elé, most is zsinórmértékül tekint. Azonban sem a nyelv természetének, sem analogiájának a fogalmát nem tisztázza. Inkább csak nyelvérzékére támaszkodik, mint általán a nagy írók, s nem mélyed e fogalmakban rejlő útmutatás magyarázatába, melynek tudata csak homályosan él benne. Azt kitűnő érzékkel észreveszi, hogy a fordított mű eredetijének miféle stíl-

¹ A M. N. Múzeum könyvtára példányán megvan e boríték.

sajátsága van, a mely a magyarban még hiányzik. Láttuk, hogy részint a magyar szólások használatában, részint a közmondások hasonlóságára képzett új kifejezések alkalmazásában, valamint az idegen szólásmódok átültetésében mily finom és szerencsés nyelv-érzék vezeti tollát; de arra is rámutattunk, hogy kísérletei közt nem egy találkozik, a mely egészen ellenkezőt fejez ki, mint az eredeti, vagy épen semmi értelme. *A vak lantosban* is van erre példa, midőn így szól: *Közlöm veled, e h. megosztom veled*; vagy: Szívem öröme *felülhaladott minden kinyomást*. A példázatokban: *Ki beszélhetné-le kellemeit?* Itt a *ki* ismétlődését akarja kényes érzéke elkerülni s egészen más értelmet ad mondatának, mint a szokásos kifejezés kívánja. Vagy a mesékben: *szerkezsem-fel*, érthetetlen, annyit akar mondani, hogy *valamivel ellássam*. A *le, ki* és *el* igehatározók használatában különösen keresi a szokatlant, de nem szerencsével, *A vak lantosban* p. o. *megbizonyosodás* h. *elbizonyosodást* mond. A mesékben: a' legkisebb szűnyogot is *kilátják*, e h. *meglátják*. Ismét *A vak lantosban*: *szeretetet hímez*, a mi azt akarja jelenteni, *színel* vagy *utánoz*. Így használja ezt a mesékben is.

A rövides erőnek legtöbb hiányát látja nyelvünkben s úgy hiszi, hogy ennek hosszú szavaink már magukban véve is nagy akadályai. Megkezdni hát, noha most még csak elvétve, a rövidítést, például: *kokotló* tyúk: *éh* az éhes h., *véd* (főnév), meg az ilyenekben: *csatlja, idvezljétek, ellenzhet*. Ekkor kezdi nagyobb mértékben a latin nyelv hasonlóságára az elisiót használni, a mi ellen pályája második felében sokan felszólalnak, s ő elméletileg is kénytelen magyarázgatni határozottan hibás felfogását. A mit a *Bácsmegyei* és *Hamlet* után (1790) fordít, mindenben kiugratja az egymás melletti hangzók elsejét. Például: *abb' a'* szobába, — *abb' a'* szép házba, — *amod' által*, — *deszk' állás*, — *eggyüv' állottak*, — *félr' értetett*, — *lelk' ismeret*, — *l'eresztette* — *od' által*, — *örökk' égő*, — *össz' ütődés*, — *öszv' akadunk*, — *öszv' olvadt*, — *rózs' arculat*, — *t' ellened*, — *vissz' adám*, stb. Tévedését aztán maga is belátja, de csak annyiban, hogy az igazán fülsértőeket elhagyja; magáról az elvről soha sem mond le, csak a gyakorlatban lesz tartózkodóbb.

A választékosság elleni vétség tűnik szemébe a tájéjtés irodalmi meghonosításában s azért ezt már akkor üldözi. Aranka fordításait épen e szempontból javítja ki s nagyon megszólja a *Nyelvmívelő Társaság* tervezetében olvasható tájjszókat, tájéjtéseket: *ittélünk*, *leveledzés*, *segiltés*. Az idegen szavak magyarosításában nincs kellőleg kialakult véleménye. A latinból a nyugati nyelvekbe jutott szót szívesen meghagyja nyelvünkben is eredeti alakjában. Például: *planum*. Azt mondja, hogy ezt *előrajzolatnak* is nevezhetné, ha »szazontalankodni nem szégyenlene«; *planum*-nak azért mondja, mert a német is innen mondja *plannak*, pedig *grundrissnak* is mondhatná. De a *sermo pedestert* *piperétlen*

beszédnek fordítja, noha merné *albeszédnek* is mondani, bár »előre látja, hogy sokan nem fognák hallani akarni«. ¹ Még nem tanítja nyíltan, csak itt-ott mellékesen czélozva érinti, hogy az írónak mindig tudnia kell, milyen közönségnek ír. Rosszul esik neki, hogy Decsy Sámuel a *Pannoniai Fenixszben* oly tudatlannak és járatlannak véli nemzetünket, hogy »előtte impune bolondoskodik a' maga zöld süvegében«; hogy Pétzeli *felséges* herczegnek szólítja Pálffy és Kaunitzot, nem fordítván semmi gondot az idegen szó magyar egyértékésének kikutatására. ²

A ki az olvasó műérzékét nevelni akarja, a szokatlan kifejezések használatától mit sem kell félnie. Elhagyhatja a sok *valót*, *hogyt*, *valát*, a mik a mondatot terjengőssé, lapossá, lazává, erőtlenné teszik. A klasszikus és nyugati nyelvek erélyét, még ha kissé a magyar nyelv megerőltetésével jár is, átültetheti, mint a mikre példát ad szóban levő fordításaival. A német írók, első sorban Klopstock példája, bár erre még nem hivatkozik, felbátorítja az idegen szók átültetésére. Még inkább a latin írók eljárása, a Phaedrus *illiteratum plausum* s a Horatius *Neque te ut miretur* éppenséggel ösztönzik a szókincs gazdagítására, stílnk kimivelésére; csak — úgy mond — arra vigyáz, hogy Barczafalvi Szabó Dávid ne legyen belőle. ³

Az újítás fogalmának sem igazi tartalmát, sem valódi körét nem vizsgálta még. Csak azt tudja, hogy nem minden művet írhatunk »cathedrai stílussal«, mert ez élő bizonyossága lenne »az ekkoráig is le nem vetközött ostobaságnak«. Tudja, hogy Báróti már követendő példát adott a magyar elbeszélő prózai stíl kiművelésére, oly sajátosságokat oltván bele, a melyeknek hiányát annak kellett különösen éreznie, a ki a francia elbeszélő próza könnyed finomságát, választékos fordulatait, vagy a magyarázó stíl szabatoságát, rövides erejét jól ismerte. A ki látta, hogy a nyers és darabos magyarosság, meg a latin s kisebb mértékben német szavakkal, sőt kifejezésekkel tarkított finomkodó nyelv kimeríti a magyar stíl összes tulajdonságát, egyszínűvé áztatván a külföldi irodalomból átültetett mű bármily gazdag stíljét. Báróti az elbeszélő és magyarázó prózát nemcsak finomabbá, jellemzetesebbé, hanem egyszersmind magyarosabbá is teszi; mondatserkesztéseiben pedig — mint Beöthy Zsolt oly mélyrehatólag fejtegeti — az eredetinek annyi lényeges sajátosságát utánozza, a mennyivel sikerül neki a szépen, biztosan rendezett, változatos és lendületes magyar beszédet újjá képeznie. ⁴

Az érzelmesség s »a szónoki formákat kereső pathos« Kazinczy stílerzékét legkorábban meghódítja. De már az idyllekben s a *Bács-megyéiben* iparkodik ezekhez valami újabb stílsajtáságot kapcsolni

¹ Kazinczy *F. Lev.* II. köt. 185. 326. l.

² U. o. 186. l.

³ U. o. 326. l.

⁴ *A szépprózai elbeszélés története*, II. köt. 78—81. l.

részint az érzelmesség hangjának gazdagításával s a pathos erejével, részint a természeti képek elevenebb színezésével, Goethe, Herder, Lessing, Weber és Wieland műveinek fordításában pedig a klasszikus tisztaságot, az egyszerűségben nyilatkozó erőt, a régieskedő festőiséget s az áradozó elbeszélésből is ki-kitűnő választékoságot oltja stílünkbe. Legkivált a pathos melegsége, a társalgás hangjának az érzelmes mellett is szabatoságra törekvése, tiszta eleganciája s a magyarázó kifejezések határozott erélye a számbavehető gyarapodása stílünknek.

Miféle módokat használ erre a végre Kazinczy? Ugyanazokat, a melyekre Bárótzai tanítja. Mind a szókincs gazdagítását, mind a sajátos kifejezések szaporítását részint a megfelelő szokás-mondások hasonlóságára valló új szerkezetekkel, részint az idegen szólásmódok átültetésével. Az idézett példák mutatják, hogy Kazinczy nemcsak hűséges, hanem nagyratörő tanítvány is, a ki tovább akar haladni mesterénél. Bárótzai a magyaros szólások közé szinte művészi tudatossággal vegyíti az idegenszerűségeket; Kazinczy kedvtelve használja a szokás-mondásokat s közéjük még művészebb tudatossággal vegyíti az új színezetű kifejezéseket, akár saját szerkezetei, akár idegenből ülteti át. Féltekenyen őrzi a magyar nyelv tisztaságát. Kerüli az idegen szókat, a melyeket még az imént annyira halmozott. De az idegen szólásmódok meghonosításában már nagyobb merészség jellemzi, sőt a *Hamlet* fordításából idézett két példa szerint a szóról-szóra átültetett szólásmódok értelmetlenségét is elnézi. A szókincs bővítésére irányuló buzgósága még nem igen feltűnő, de már tudja, hogy a *nyelvtisztaság* érdekében ennek is sok hasznát lehet és kell venni. Gondolkodóba ejti a latinból németbe ültetett szók alakja és alkalmazása. A hasonlóságot a mi nyelvünkre vonatkozólag is értékesíteni próbálja, jóllehet még csak egy-két példában. Ellenben a mondat szerkezetek fordulatosságában, új kifejezések képzésében annál nagyobb sikerrel törekszik. Szokatlan szófüzései a nyelv báját s erélyét egyaránt emelik az efféle kifejezésekben: nemes nagy *lelkét reszkető ajakokkal* szívtam magamba; vagy: *lelke kiömlött*; vagy: *selyem öltözet folyt le vállain*. Még a teljesen új árnyalattal használt szók füzése is erre szolgál: *a' vér füstörékelve lövődjék-ki belőle*, stb. Az így képzett új kifejezések adnak a magyar prózának, illetőleg irodalmi nyelvünknek *új színt s új erőt*. Ezekben tűnik fel Kazinczy eleven s tudatosan művészi stílerzéke, a melyet Bárótzai ébresztett benne s a klasszikus és német írók erősítettek. Elbeszélő prózánk ez úton oly fokra fejlődik, hogy az irodalmi nyelvnek biztos alapul szolgálhat. Kialakulásában Kazinczy fordításai 1788-tól 1794-ig újabb-újabb haladást jeleznek, a mely már Csokonai, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi költői nyelvére — a kisebbeket nem is említve — érezhető hatásal van.

Kortársai közül többen megsejtik: mily nagy forrongás támad e fordítások nyomán a magyar nyelvben. Földi Jánosson kívül senki

sincs, a ki e fordításokat becsmértené. Ellenkezőleg, a legnagyobb magasztalással halmozzák el Kazinczyt, a kit ép ezek alapján tekintenek mesterüknek. Az ifjú Dessewffy József gr., a ki ekkor Fiumében tartózkodik Pászthory Sándor kozmányzó mellett, Lessing magyar meséit s a görög példázatok az eredetiek gyanánt olvassa s kifejezi főnöke örömét is, hogy »olgy fordítások jelennek meg nálunk, mellyek más nemzeteknek írójaikat velünk el-felejtetik«. Döme Károly olvasván e műveket, így ír: »Nagyon gyönyörködtetett ezekben, valamint tsak nem minden egyéb Munkáidban is különös szépségű 's kellemetes különösségű Magyarságod. Szín nélkül mondom ezt, és hidd el, hogy senki sem is lehet a' Te Magyar érdemeidnek forróbb tisztelője mint én«. Dayka Gábor és Pápay Sámuel az egri iskolában legkedvesb olvasmányaiknak Kazinczy fordításait tartják, s ezt Pápay a maga *Diogenesének* belső címlelapjára föl is jegyzi.¹ Általán az ifjú írók halhatatlannak tekintik nevét, a melyet munkái »számtalan magyar szívekre le-törölhetetlen arany Betűkkel fel-mettségtek«.²

VÁCZY JÁNOS.

EGY ISMERETLEN MAGYAR KÖLTŐ SKÓCZIÁBAN.

1628.

Mark Napier a »nagy« Marquis of Montrose életrajzában (I. köt. 38. l.) közöl egy kivonatos »Maister John Lambye«-nek számadás könyveiből, mely szerint 1628.-i május 12.-én St. Andrewsban, hol akkor a marquis a kollégiumban tanult, ő (Lambye) adott »given, at my Lord's direction, to *ane Hungarian poet*, who made some verses to my Lord, 58 shillings«. A magyar poéta nevét eddig nem sikerült fölfödözni és maguk a versek, úgy látszik, elvesztek.

Napier kommentárja szerint 58 shilling skót értékben csak 5 shillinget ér sterlingértékben, de másrészt ugyanazon számadásokból kiténik az is, hogy egy ürüczombot egy shilling sterlingért lehetett vásárolni abban az időben, és azért versfaragó hazánkfia legalább öt ürüczombot vásárolhatott magának a kapott írói tisztelet díjért.

St. Andrews városa régi hires egyetemével 8¹/₂ órányira van Londontól vasúton Skócziának egy zugában a keleti tengerparton, hova csak vakációzni jár a közönséges halandó. Ha valami kutatónk elvetődne oda, jó volna az egyetemi hallgatók lajstromában fűrkészni. Talán meg lehetne találni a mi magyarunk nevét.

(London)

KROPF LAJOS.

¹ Badics F. tanulmánya az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1897. évf. VII. köt. 8. l.

² *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 350. 356. 491. l.

IRODALOMTÖRTÉNETI FORRÁSTANULMÁNYOK.

(Harmadik közlemény.)

4.

A peleskei nótárius alakja nálunk éppoly népszerű lett, mint Ausztriában bécsi mintája, s mindkettőnek történetét vég nélkül folytatták. Megírták a nótárius pokolba menetelét, s GVADÁNYI maga sem tekintette befejezettnek művét az »Utazás«-sal. *A falusi nótáriusnak elmékedései, betegsége, halála és testámentoma* is az Eipeldauai Leveleinek hatása alatt áll, nevezetesen ott, a mikor a haldokló Zajtay fiával beszélget a divatról, a mulatságokról és szomorúan hallja, hogy fiát is meghódította a módi. GVADÁNYI 1796-ban eltemette kedvelt hőstét, RICHTER egy évvel utóbb általános részvét közepette küldötte másvilágra az Eipeldauit. De a közönség nem engedte, hogy kedves ismerőse megszűnjék létezni, s a szerző kénytelen volt feltámasztani, fiait szerepeltetni, s a közkedvelt típus tovább élt s él még napjainkig. Nálunk sem késtek irodalmi folytatásai s 1803—5-ben két új alakban üti fel fejét az Eipeldauai Levelek füzeteinek mintájára.

Az egyik az irodalmunk jelentékeny kárára német íróvá lett GAAL Györgynek munkája *A tudós palótz*. A szerző »sokaknak kívánsága által ösztönöztetvén« merészlette kiadni művét, melynek hónaponként kellett volna egy-egy »kötetmény«-ben megjelennie. Az említett sokak között bizonyosan első és a legtürelmetlenebb ösztönző volt a kiadó, az agilis HARTLEBEN maga, a ki látva az Eipeldauai Leveleinek nagy könyvkereskedői sikerét, a magyar könyvpiaczon is ki akarta aknázni a hálás témát. 1803-ban csakugyan megindult *Furkát's Tamás* leveleinek közlése, teljesen a bécsi mintára. A forma, papiros, tartalom, mindenképen RICHTER és kiadója REHM munkáját utánozta. A levelek fictiv írója éppúgy rabjává lesz a pesti élet divatos szokásainak, jár a redutba princípálisával meg a feleségével, bálókba, mulatságokra, s ez alkalmat ad Gaalnak, hogy a magyar főváros társadalmának pompás képét adja. Szatíra ez is, de nem a Peleskei Nótárius pathetikus modorában, hanem az Eipeldauer kedélyes humorának hangján. A 18—19. század fordulójának Pestje s Budája sehol sincs annyi elevenséggel, ötlettel,

olyan közvetlen megfigyelő képességgel lerajzolva, mint a *Furkás Tamás*-ban. A kávéházi élet a borraival éhes margérokkel, a vendéglők, a tracteur kellnereikkel, kis porcióikkal s nagy áraikkal, a borozók neszeménynek mondott s jól megkeresztelt korponai boraikkal, a sörházak, korcsmák, szállók élete megelevenedik e levelekben. A társasági élet, a redut, a bálók, szálák, assamblé, léze-kabinet, promenádik, a Stod-Már (Városmajor), a Szauingli (Zugliget), színház, opera, czirkusz, a »Lodovitska«, »Rekulus« előadása, a szemfényvesztők produkciói, farsangi vigasságok, maskarába »Hansburstoknak vagy magyarul János kolbászoknak« öltözött társaságok szánkázásai, mind az, a mi a száz év előtti Budapest lakóit mulattatta, túlozva, de friss színekkel van vázolva e levelekben. A satíra itt nem annyira nemzeti irányú, mint akár GVADÁNYINÁL, akár RICHTERNÉL, inkább a társadalmi ferdeségeknek szól, az önző és szűk látókörű nyárspolgárt, a fontoskodó politikus csizmadiát, a nagyképűsködő borbélyt, az uraskodó szabót és mulatót legényeit, a cziczomázkodó fehérszemélyeket, a szerelmes szolgálókat és a társadalom különböző rétegeinek más jellemző típusait gúnyolja szelíden. Bemutatja a tudósokat s a könyvkereskedéseket; a katonatiszteket és gavallérokat a mulatságokon, a dámákat a sétahelyeken, a kártyásokat a kávéházban. Bírálja a városrendezést, a kövezetet, a világítást, a közbiztonságot s eseteket mond el a zsebtolvajok működéséről, a közegészségügyről stb. GAAL mindenütt azon iparkodott, hogy írásaival senkit meg ne sértsen, s így leveleinek gúnyja igen nyugodt, az erkölcsi felháborodás vagy pathos teljesen hiányzik belőle. Műve hazafias irányban és hatásban messze mögötte marad GVADÁNYI költeményeinek, de mint kultúrtörténeti documentum legalább is egyértékű vele.

GAAL György 1804-ben Kismartonba költözött és abbahagyta *Furkás Tamás* leveleit. A vállalat úgy látszik jól jövedelmezett, s kétségkívül ugyancsak HARTLEBEN felszólításának köszönhető, hogy még ugyanabban az évben új hasonló vállalat indul meg, mely irodalmi és művelődéstörténeti tekintetben egyenrangú az előbbivel. Valóban GAAL műve folytatásának tekinthető VERSEGHY munkája, »*Kolomposi Szarvas Gergely* úrnak, mostoha ükömrül kedves uram Bátyámnak Vig Élete és nevetséges Vélekedései«, melyeket a szerző »részént saját szájából vagy hiteles emberektől hallott, részént pedig szóról-szóra közlendő írásiból tanult«. Itt is csak keretnek szolgál a főalak-életrajza, melybe egymástól független történetek, költemények, elmélkedések, levelek vannak beágyazva. GVADÁNYI módjára tükröt akar tartani a »Nagyságos Asszonyok« elé. Mint az Eipeldai Levelei, melyek VERSEGHY-nek mintául és forrásul szolgáltak, ez a mű is köznapi históriákat tartalmaz, a helyzetek komikus beállításával, váratlan fordula-

tokkal, mulattató tréfákkal töltve meg a lapokat. Ugyanaz a közvetlenség a tárgyban, a történetek előadásában s abban a csevegő hangban, mely mintája népszerűségének egyik főoka volt. VERSEGHY nem fejezte be művét, mely mint a kézirat harmadik kötet mutatja, mindinkább szerzője állandó gondolkörének, nyelvészeti kérdéseknek területére jutott¹ GAAL és VERSEGHY e két műve is igen népszerű lett és különösen Furkács Tamás alakja még sokáig fel-feltünezdik folyóiratainkban.²

RICHTER falusi embere évtizedekig írta leveleit, és folyóirata régi, hálás bohózati motívumot adott vissza a színpadnak;³ ugyanígy GVADÁNYI műve is hatásos színpadi tárgynak bizonyult s anyagot adott a legjobb régi magyar bohózat számára.

II.

Gaal József: Peleskei nótárius

Ez a mai napig friss erővel ható színdarab a legjobb magyar népies és tündéries bohózat. Mindkét eleme, a népi és a varázslatos, egyaránt hosszú fejlődés eredménye, s ha Gaál darabjának genesisét és irodalomtörténeti helyét akarjuk megállapítani, vissza kell pillantani a régi bohózat e két alkotó részének evolúciójára. Közös forrásból fejlődött s került hozzánk mindkettő, a német, nevezetesen a bécsi lokális bohózatok közvetítésével. — A népies bohózati elem a német színjáték kedvelt komikus főalakjára, a Pickelhäring—Harlekin—Hanswurstra megy vissza, ez viszont az angol komédiások clownjától s az olasz Arlechinótól, végeredményében pedig a római vígjátékból ered.⁴ — A második, a tündéri elem az angol komédiásoknak, valamint a francia színjátéknak régi tradíciójában gyökerzik. A mágia igen régi eleme a drámának⁵; szellemek felidézése, természetfölötti lények szereplése és beavatkozása a közönségtől megkövetelt látványosság volt, a színműíró számára pedig kényelmes könnyebbség a bonyodalmas cselekmény csomójának kettévágására és a gépezet, a díszletfestő lényeges közreműködésével nagy hatások elérésére.

¹ L. Császár Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*. Budapest, 1903. 292. l.

² Pl. Ifj. Furkács Tamás levele apjához Mónosbélbe, valamint az öregebb Furkács Tamás válasza. *Századunk* 1838. 654. s. k. lk.

³ L. Goedeke, *Grundriss* V². 300. l.

⁴ Népiességükre már eredetüktől kezdve v. ö. pl. Arlechino páriját a neveletlen s durva Zanni (János) parasztot. L. Otto Driesen, *Der Ursprung des Harlekin*, Berlin, 1904. 204. s. k. lk.

⁵ L. Berzeviczy Albert, *A természetfölötti elem Shakespeare színműveiben*. Budapest, 1910. 1. s. k. lk. — Ernst Friedrich, *Die Magie im französischen Theater des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Leipzig 1908. L. kül. 161. s. k. lk.

I.

A komikus főalak.

Az Eipeldauai, kinek leveleit a nagy közönség mohón várta, mihamar otthonossá lett a színházban is. Természetesen! A bécsi bohózatnak őse, a császárváros kedvence, Hanswurst, maga is vidéki paraszt volt. A mint epikus alakban az Eipeldauból érkezett atyafi humora és szatírája szólt legjobban a bécsi ember szívéhez, úgy a színpadon a salzburgi parasztot kedvelte leginkább, a ki népies viseletében s a maga jóízű nyelvjárásában nevetségessé válva, de egyúttal gúny tárgyává téve a bécsiek fonákságait is, jókedvet árasztott a mulatni vágyó közönségben. Ennek a vidám, népies alaknak azután nem volt szabad hiányoznia semmiféle bohózatból s majd mint Hanswurst, Kasperl és Lipperl, Klapperl, Kratzerl, Zweckerl, Puszerl, Pauxerl, Staberl, majd mint Tiroler Wastl vagy együgyű Thaddädl jelenik meg.¹ Ezek a kedvelt komikus alakok közé lép GVADÁNYI nótáriusának mintája, az Eipeldauer is. Számos bohózatban ő viszi a főszerepet, így EBERL darabjaiban:² *Der Vetter von Eipeldau bei seiner Frau Mahm in Wien* (1796), *Die Hausnudel oder die Frau Mahm von Wien bei ihrem Herrn Vetter in Eipeldau* (1797.), *Eipeldauer am Hofe*, KRINGSTEINER vagy KRIEGSTEINERNél: *Hans in Wien* (1809), *Hans in der Heimath*.³ Az Eipeldauer folytatásai, Rochus Pumpernickel folytatásokban, parodiákban szintén sokáig foglalkoztatják a színpadot: *Pumpernickels Hochzeitstag*, *Pumpernickel auf Reisen*, *Noch ein Pumpernickel* és hasonló címeken valóságos genealógiák keletkeztek a falusi ember típusából, megtöltve a műsort s a színházakat.⁴ Különösen a lipótvárosi színház adott elő ilyeneket nagyszámmal és gyártásukkal kedvelt igazgatója MARINELLI Károly foglalkozott sikeresen; kiadta ötleteit tehetségesebb színészeinek kidolgozás végett,⁵ úgy hogy utóbb CARL idejében, a »Staberl« korában, ez az irány teljesen ipari jellegűvé lett s visszavezetett az extemporisálás állapotába, a commedia dell' artehez.⁶

Ehhez a kedvelt típushoz tartozott a magyar ember Bécsben, a kit általában elég rokonszenvesnek rajzoltak. Ilyen MARINELLI vígjátéka *Der Ungar in Wien* (1773), melynek hőse »Herr von Tisztelet« ideális lelkű, tiszteletreméltó férffü,

¹ L. K. F. Flögel, *Geschichte des Grotesk-Komischen*. Neu bearbeitet und herausgegeben von Max Bauer. München, 1914. I. 350. s k. lk.

² Goedeke, *Grundriss*. V². 332.

³ Goedeke, *Grundriss*. V². 342.

⁴ STEGMEYER Pumpernickel-darabját maga GOETHE is színre hozta. L. E. Pasqué, *Goethes Theaterleitung in Weimar*. Leipzig, 1863.

⁵ L. Schlögl, *Vom Alt-Wiener Volkstheater*, Teschen, 1884. 29. l.

⁶ L. Nagl-Zeidler, *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*, II. 528. s k. lk.

komikus alakja pedig Istók, Tiszteleti uram szolgálója.¹ HENSLEK *Die schöne Ungarin* cz. darabja² (1797.), HEUFELD *Der Bauer aus dem Gebirge* (1769) cz. bohózatának Wihar nevű alakja,³ SCHIKANEDER soproni mészáros (a *Der Fleischhauer aus Oedenburg* 1794),⁴ melynek forrása JÜNGERnek *Das Ehepaar aus der Provinz* cz. darabja s a melyet azután *Herr Josef und Frau Baberl* címmel sokat játszottak Bécsben. Igaz ugyan, hogy néha nem éppen kedvező világításban jelennek meg a magyarok, mint pl. BÄUERLE *Der Untergang der Welt* cz. bohózatában, a hol a trombitás özvegye a közbeszórt magyar kifejezésekkel csak még nevetségesebbé válik, a *Die Bürger in Wien* (1813) címűben sem kíméli meg olcsó elmésségeitől a magyarságot, de alapján derék embereknek rajzolja őket. Ilyenek MEISL vígjátékainak magyarjai is (darabjai Pesten jelentek meg). Azok a magyarok, a kiket *Schwabenwanderung*-jában szerepeltet, magyar-német keveréknyelvükkel nevetségés alakok ugyan és *Ein Tag in Wien* cz. bohózatában — a hol azt akarják bebizonyítani Tolpatsch aradi jurátusnak, hogy egy nap Bécsben többet ér, mint Aradon egy egész élet — a magyar ember nevetlen és arczátlan vidékinek van ugyan feltüntetve, de egészben, — így a *Wittwe aus Ungarn* átdolgozásában is — derék, jóhízemű és tisztességes emberek, a kikben oly kevés a nemzeti érzés, hogy szívesen megéljenzik az »Österreichisches Landl«-t saját hazájuk gyanánt. A tündérvjátékokból sem hiányzott a magyar ember, így SCHIKANEDER-nél Jopas, a magyar szénásparaszt, a ki a *Heubauernlied*-et énekli, és különösen RAIMUND pompásan egyénített magyar varázslója, a modern Klingsorként megjelenő varaúdi Bustorius (*Der Bauer als Millionär*).

Ezekben a darabokban azt a témát, a melyet az Eipeldau-i elbeszélő formában adott, a fővárosi élet képét, a korviszonyok rajzát, a színpadon folytatták. BÄUERLE, MEISL, GLEICH, RAIMUND, NESTROY ez irány képviselői. A népiesnek szeretete és német hazafiság ébredesz bennük, megindul a gúny a külföldieskedés ellen. A támadás elsősorban a legyőzött francziák ellen irányul s azokat éri különösen, a kik hamis előkelősködésből franczia szavakkal dobálóznak, Schiller helyett Voltaireért lelkesednek.

2.

A tündéries elem.

Az ügyes bohózatírók — jórészt maguk is színészek — már korán észrevették, hogy azt a vonzóerőt, melyet darabjuk a

¹ Heinrich Gusztáv, *Magyar elemek a német költészetben*. Budapest, 1909. 11—13. l.

² Gálos Rezső, *Uránia*, 1912. I. szám.

³ *IK.* 1913. 402. l.

⁴ E. v. Komorzynski, *Emanuel Schikaneder* 158., 165., 660. s k. lk.

falusi komikus főszemély által nyert, újabb izgató eszközökkel kell emelni. Ezt a fogást pedig ugyanonnan vették, a honnan Pickelhäring—Hanswurst sikerült alakját: az angol komédiásoktól, a kinnél ez a mutatvány, t. i. a varázslat, meggyökere-sedett vonás volt, valamint a francia »féerie«-kből és olasz bohózatokból. A városba érkező paraszt típusa¹ keveredve a tündéries elemekkel adta a kedvelt népies-tündéries bohózatot.² Egy 1777-ből való bohózat *Der durch magische Künste von seiner Dummheit befreite Landjunker* címet visel.³ Itt már együtt találjuk a *Peleskei nótárius* bohózati elemeit, a neveléses falusi nemeset a fővárosban. Úgy mint Monsieur de Pourceaugnac, ő is udvarol, de nem jár pórul, mert varázslatok segítségével eléri célját: a csomót természetfölötti erő oldja meg.

Bécsben a tündérjáték is alkalmazkodik az ottani tradícióhoz. Hanswurst utódai, az Eipeldauer, Staberl és társaik nem hiányozhattak belőle. Ez a keveredés adta meg a bécsi lokális vonatkozású tündéries bohózat jellegét, a mely a lovagdrámákkal és ezeknek kísérteties machináival együtt a bécsi és vele a budapesti német színházak leghatásosabb műsordarabjaivá lett. — A természetfölötti hatalom mindig kedvelt eleme volt a drámának és a vígjátéknak; a görög közönségnél, Shakespeare nézőinél és a bécsi mulatni vágyó közönségnél egyformán hatott, lett légyen célja akár a katharsis, akár offenbachi mulattatás. Bécs, a paródia és travesztia hazája, ez utóbbit szerette meg. BLUMAUER óta WIELAND és a francia féerie alapján állva a paródia szívesen mutogatta az isteneket alsónadrágban s a mythologiai karikatúrát egymást érik.⁴ PERINET Joachim BLUMAUER nyomán haladva nagy sikereket ér el azzal, hogy városzerte ismeretes alakokká persifál híres drámahősöket és Bécs jellemző helyein jelenteti meg őket. A Prater, a Stock im Eisen-Platz, a Redoute; kedvelt színhelyek és időpontok, kerületi búcsúk, farsangi mulatságok; tipikus alakok, a házmester, a kefekötő, a rézkovács, a tapasztalatlan vidéki, adják meg a darab hangulatát. Ehhez a főzethez fűszerül szatirikus megjegyzések nyüzsögnek a bécsiek, családi viszályaik, kicsinyességük, mulatni vágyásuk, fényűzésük, külföldieskedésük ellen. Kegyetlen anachronismusok és localisatiók, találó és igazán népies-népszerű élczek tették oly mulatságosakká e darabokat. PERINET kezében Hamlet »Prinz von Tandelmartk«-tá lesz, a ki a Graben-en sétál, pathetikus

¹ L. Conrad Leidl, *Der Landedelmann im komischen Drama der Franzosen*. (Vom Mittelalter bis zum Ende des 17. Jahrhunderts.) Würzburg, 1911. 56. l. — Hirsch, *Der Bauer in der Stadt*. Zeitschr. für Bücherfreunde. 1910—11. 287. l.

² Olv. Nagl-Zeidler, *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*. II. 531. s k. l.

³ *Deutsche Schaubühne*. Wien. 124. kötet.

⁴ Olv. Rudolf Fürst, *Travestierte und parodierte Klassiker*. Bühne und Welt. 1906. IX. 56. s k. lk.

tirádáiba hirtelen egy utcai dal vagy komikus szólásmód, metaphora, kép (pl. poloska) keveredik be.¹ Fieskóból GLEICH paródiájában szalámikereskedő lesz, és MEISL-nél a Grillparzer-féle »Ősanya« mint Frau Ahndl jelenik meg.²

A bécsi bohózat írói exotikus látványosságokhoz szoktatták közönségüket. A pesti és budai német színház e tekintetben is követte a bécsieket. A mint almanachjaiból kitűnik, közönsége a legkülönbözőbb változásokra s meglepetésekre lehetett elkészülve. Ezekkel a bécsi tündérajátékokkal kelt versenyre MUNKÁCSY János a *Garabonciás diák*-ban és a *Tündér Iloná*-ban, de kevés sikerrel. GAÁL József ellenben a bohózat terén veszi át a divatos formát és ő diadalmaskodik. Jó érzéke volt az iránt, hogy a népszerű ismerőst szívesen látja a közönség a színen, hogy a mint az Eipeldauer a színpadon megtartotta kedveltségét, Zajtay uramnak is nagy sikert kell majd aratnia a deszkákon. Ha GÖRÖG és BALOGH Istvánnál nem vált be a színre alkalmazás, az nem a tárgyon múlt. A közönség szívesen vette volna, ha ez, vagy a divatba jött GVADÁNYI másik alakja, Rontó Pál is jobban sikerül a színpad számára.³ GAÁL-nál bevált az átdolgozás. Ő mint buzgó színházlátogató felhasznált minden eszközt, a mi a színházi sikert biztosíthatta. Ha a bécsi lokális bohózatot a pesti német színházban Pestre adaptálták, a helyi vonatkozásokat a magyar fővárosra alkalmazták: Gaál e téren is útjába vágott a külsőlegesen viszonyainkra húzott darabok diadalának.

3.

Gaál forrásai.

GAÁL-nak főforrásához, GVADÁNYI-hoz való viszonyát behatóan tárgyalta és érdeme szerint értékelte Badics Ferencz a darabról írt értekezésében⁴ és GAÁL műveinek kiadásához írt tanulmányában.⁵ A darab eredetiségét már az első előadás után megtámadta MUNKÁCSY János, a ki nem csupán féltékenységből haragudott a *Peleskei nótárius*-ra, hanem azért is, mert benne megtámadva érezte magát is. Szerinte »e zagyvalék« nem »eredeti paródia«, hanem némely nemesebb czélzással bíró jó ötletet kivéve, ez valóságos *krajczáros komédia* (és az sem *eredeti*,

¹ Olv. Gust. Gugitz, *Joachim Perinet*. Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft. XIV. (1904.) 170. s k. lk.

² L. Rudolf Fürst, *Raimunds Vorgänger*. Bäuerle. Meisl. Gleich. Eine Auswahl. (Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte.) X. Berlin, 1907. Olv. bevez.

³ L. Szabolcsi Lajos, *Nagy Ignác vígjátékai*. Budapest, 1911. 24—38. l.

⁴ Fővárosi Lapok 1881. XVIII. 35—38. sz. és külön. Budapest, 1881. 36. l.

⁵ Nemzeti Könyvtár. Szerk. Abafi Lajos. 23. köt. Budapest é. n. 78. s k. lk.

hanem igazán össze-vissza lopott krajczáros komédia)«. ¹ MUNKÁCSY hangja oly gyűlöletes, konkrét adatai pedig oly kicsinyesek vagy alaptalanok, hogy kritikájának nem is lehetett meg a kívánt hatása. MUNKÁCSY jól megérezte, hogy a Nótáriusban sokféle reminiscencia tükröződik, de adatai nem vezetnek GAÁL igazi forrásainak és mintáinak nyomára; másutt kell keresni azokat.

A darab cselekvénye egységet nyer a boszorkány fogadalma által, hogy három próbával törbe ejti a főhóst. Ez a keret, a paktum Tóti Dorka és az Éj királynője között: *Faust*-paródia. Az Éj királynője engedélyt ad a kísértésre a boszorkánynak, mint az Isten Mephistónak. Mint a *Faust*-ban az ördög, úgy itt a boszorkány elveszíti a fogadást az emberrel szemben. Ilyen *Faust*-paródiák az időben divatosak voltak, különösen Bécsben, a hol BÄUERLE, GLEICH, NESTROY és mások írtak ilyen travestiákat és paródiákat. ² A fogadás adja ezeknél a darab keretét; így RAIMUND-nál is »*Die unheilbringende Krone, oder König ohne Reich, Held ohne Mut, Schönheit ohne Jugend*« cz. darabjában, a mely Hades és Lucina geniusnak fogadásából indul ki. Így indul meg a *Peleskei Nótárius* is (I. felv. 4. jel.), és ez a divatos ötlet adta meg a darab cselekvényének egységét. Csakhogy GAÁL már az első jelenetektől kezdve önálló s magyar. Alapul a magyar néphit elenyészhetlen alakját, a boszorkányt vette, ³ még pedig a maga szűkebb pátriájának híres boszorkányát, az 1745-ben állítólag elégetett Tóti Dorkát. ⁴ Az a falusi kép a melyet az első jelenetek adnak, már megnyeri a közönséget. A babona részletei, mint a tehénmegrontás, hogy a boszorkányt nem szabad a földre tenni, hanem szalmára, katlanba szorítani, hogy a seprőt az ajtónál keresztbe kell tenni, élethű, szinte folkloristikus érdekességű képet adnak. Gaál kétségkívül ismerte SZIRMAY Antal munkáját, de ismerte a boszorkánybabonákat, a néphit közvetlenül is. — A tulajdonképeni természetfölötti személy, az Éj Királynőjének halványan rajzolt alakja, már nem a magyar néphitből ered, hanem nyilvánvalóan a MOZART-SCHIKANEDER-féle *Varázsfuvola* jóságos Éj királynőjének árnyéka.

A *Faust*-paródia természetfölötti eleme adta tehát a darab szerkezeti alapját. Az epikus tárgynak drámaivá való feldolgozásához technikai szempontból másik mintája volt GAÁL-nak egy akkortájt Pesten is gyakrabban játszott vígjáték: a berlini lokális bohózat kedvelt költőjének, ANGELY Lajosnak (1787—

¹ Rajzolatok a társasélet és divatvilágból. 1838. 29. sz. 232. l.

² L. Goedeke, *Grundriss*. IV/3 (1912.) 785. s k. lk.

³ L. Soldan-Heppe *Geschichte der Hexenprozesse*. Stuttgart, Cotta. 1880. I. 138., 497., II. 133., 336. l. V. ö. Max Bauer átdolgozását München 1913.

⁴ L. róla Szirmay Antal, *Szatmár vármegye története*. Buda, 1809. — Reizner János, *Szeged története*. I. Szeged é. n. 340. l. — Nemzet 1887. 59. l. Komáromy.

1835) *Die Reise auf gemeinschaftliche Kosten* cz. darabja, melyet a pesti német színház előadott s azután Fánccsy fordításában magyarul is színre hoztak *Utazás közös költségen* czímen. — Ez az 1828-ból való darab komikus útiképeket ad öt felvonásban. Liborius uram minden áron társat akart utazására, s mikor a Baldini nevű fiatal özvegyasszonyban megleli, bőven van oka megbánni tettét. Útközben igen sok kellemetlenség éri az asszony miatt, ú. m. a nótáriust Tóti Dorka révén. Egy vadász megveri, mert az asszony megsértette; éjjel eltévednek, a szerker kereké eltörik, s ha nem is a Csörsz árkába, de sötét erdőbe kerülnek, a hol egy favágó szívesen fogadja őket, (mint Zajtayt a gulyások) és ennek jószívűségéből tűrhetően töltik az éjet. Liborius végre megszabadul kísérőnőjétől s egyedül fejezheti be útját.

GAÁL József az ANGELY-nél látott technikával teljes drámát írhatott volna GVADÁNYI művéből, de nem elégedett meg vele s ellátta a kornak megfelelő ingredientekkel. Az utazás történetét egybeforrasztva a »Zauberposse« fogásaival, a népmese hangulatát keltette fel benne, a hol vaskos realizmus képviselői és természetfölötti lények szerepelnek egymás mellett.

A költő joggal nevezhette darabját »paródiának« : míg elején Faust-paródia indítja meg a cselekvényt, a végén az *Ördög Róbert* paródiája segít a csomót megoldani. A boszorkány két kísérleten rajtavesztett, hátra van még a harmadik kísértés. — A SCRIBE—DELAUVIGNE—MEYERBEER-féle operában, amint ismeretes, Róbert a sötét templomi romok között letöri a démoni Bertramtól ajánlott cypruságat.¹ Ennek a nagy tárgynak Bécsben és nálunk is előadott, kedvelt paródiája, a NESTROY-féle *Robert der Teuxel*, volt Gaál közvetlen forrása Tóti Dorka utolsó és végleges kudarczához.² Bertram felsülése ugyanazon körülmények között megy végbe mint Dorkáé. Pinczébe csalja le Róbertet s ott viszi utoljára kísértésbe. Róbert a hordók között megszerzi az ördögös Bertramtól ajánlott talizmánt, de aztán elveti magától. Lieserlnek, Izabellája cselédjének segítségével legyőzi a gonoszt s végül megkapja Izabellát. Ugyanezt a hangulatot vette át Gaál: a boszorkány utolsó kísértését szintén a pinczében, hordók között játszhatja le, a hol szintén menyasszonya cselédjének segítségével győzi le a boszorkányt s ez mennydörgés és villámlás közepett kerül vissza a pokolba, illetőleg a Gellérthegyre, úgy mint Bertram.

Gaálnál ez a boszorkánykísértések adta keret igen keskeny, a boszorkány tehetetlen s kísérleteivel tulajdonképen csak vélet-

¹ Nálunk mind ez, mind RAUPACH drámája ismételtelen szerepelt a műsoron. L. Bayer József, *A nemzeti játékszín története*. II. 438—9.

² *Robert der Teuxel*. Parodierende Zauberposse in drei Akten von Johann Nestroy. (Johann Nestroys gesammelte Werke. Herausgegeben von Vincenz Chiavacci und Ludwig Ganghofer. Stuttgart, 1891. IX. köt.)

lenségéből vall kudarcot. Következetlen is a természetfölötti keret megalkotása: az Éj Királynője, ez a felújított Hekaté, jobban szereti a nótáriust, mint saját alattvalóját, szinte jóságos, mint a *Varázsfuvola*-beli, vagy mint Flottwell tündére RAIMUND-nál. S valamint Róbert, az ifjú Zajtay sem tudta, hogy boszorkánynyal volt dolga, ő csak arra gondolt, hogy Fannijának kezét megnyerje, úgy mint Róbert az Izabelláét. (V. ö. NESTROY III. felv. 7. jel. — GAÁL III. felv. 14. jel.) — A vőlegény győzelmét a kar éneke fejezi be:

Chor.: Triumph! Die Tugend siegt,
Das Laster unterliegt!

Dalokkal aknázza ki a jelenet hatását, ezt követte GAÁL is Sebestyén és Nina dalaival.

Az ifjú Zajtay szerelmi története cselvígjáték s teljesen különálló a peleskei nótárius történetétől. KISFALUDY Károly (*Kérők, Csalódások*) és KOTZEBUE hatása érzik meg rajta. Csirája megvan GVADÁNYI-nál is, a ki a serfőzöt Zajtay uram házigazdájának tette meg.

GAÁL a cselvígjátéknak KISFALUDY mintájára hazafias élt is adott a külföldieskedés kigúnyolásával. Más alkalommal akarjuk kifejtteni, miként jutott KISFALUDY Károly hazafias felbuzdulásában a külföld utánzóinak állhatatos támadásához. Németországban régi tradíciója volt ennek, Bécsben az EIPELDAUER támadta a külföldieskedőket. A bécsi kongresszus alkalmával nagyon sok idegen terpeszkedett Bécsben. Ezek ellen, de általában is azon szokás ellen fordult a szatíra, hogy az idegent bámulják s túlbecsüljék, a hazait pedig leszólják. JAHN »apó« hatása alatt a tornászok és diákok dörögtek a gallo-mánia ellen, üldözték az idegen szavakat; Berlinben nyelvtisztító és újító társaság alakult,¹ s a nemzeti viselet kultusza még erősebb lett. Igaz ugyan, hogy az az »altdeutsch« viselet, melyet elővettek, inkább ófrancia volt s a magyar viselet hatását tüntette fel, mégis hozzájárult a nemzeti érzés erősítéséhez. Bécsben is elterjedt a német nemzeti mozgalom, de itt, mint minden a mi pathetikus, hamarosan neveltségessé vált. Maga GEWEY, a ki az ifjabb Eipeldauer leveleiben gúnyolta a francia-imádást, most a franciaifalást nevette ki. (*Die Wut auf das Ausländische* 1817). Most már maga az Eipeldauer is a francia-gyűlölet ellen szól, kineveti a berlini szógyárat és nevetve maga is egy sereg saját gyártmányú szót ajánl.² A színpadon mindig tartotta magát ez a hálás tárgy, melynek közös őse, klasszikus feldolgozása, HOLBERG *Jean de France*-ja, közvetlen mintául és

¹ Ennek hatása Bécsben sem maradt nyomtalan. L. K. Fischer, *Von dem Purismus der österreichischen Mundart*. Schlegel Frigyes Museum-ában. 4. köt. 454—478. l.

² L. Ed. Castle, *Raimunds Werke*. LXXI. — E. v. Komorzynski, *Emanuel Schikaneder*. Berlin, 1901. 158. l.

forrásul szolgált. RAIMUND-nál is megjelent több alakban, legmulatságosabban Habakukban, (*Alpenkönig und Menschenfeind* 1828), a ki mindössze a Bécs melletti Stockerauban töltött két évet, mégis minden alkalommal azt hajtogatja: »Ich war zwei Jahre in Paris«. Egészen más ez, mint a *Verschwender* kedvesen précieux Chevalier Dumontja. GAÁL külföldije, a ki ellen a költő mozgósítja szereplőit és a hazafias hangulatot, ez a színtelen »vőlegény Mexikóból«, CLAUREN darabjából csöppent ide, legalább névleg (*Der Bräutigam aus Mexiko* 1822); ebben Prahlenstein gróf szeretné leányának adni a Mexikóból leánynézőbe jött milliomot, de igyekezete sikertelen marad.

A mint Zajtay Sándor szerelmi története korszerű vígjátéki motívumokból szövődött, úgy az öreg nótárius pesti tartózkodása is Biedermeier-korbéli bohózatok jeleneteiből tevődött össze. Így mindjárt az első mulatságos kaland és a színházi eset.

A színpad és a nézőtér összekeverése, a romanticismuskak formákat szétbontó törekvései óta igen kedvelt fogás volt. Mindmáig sikerrel használják fel ezt a hatásos tricket, s évről évre legalább egy ilyen technikájú színdarab jelenik meg, különösen az id. DUMAS híressé lett *Kean*-je óta (újabban legnagyobb sikerrel MOLNÁR Ferencz *Testőr*-je).

Ennek a technikának hazája Anglia, a hol a shakespearei színpad egymásba épített két nézőterével szinte kínálkozott arra, hogy a tulajdonképeni drámába egy másikat szőjenek. Valóban, az erzsébetkori színház bővelkedik ilyen darabokban, SHAKESPEARE, MARLOWE, BEAUMONT, FLETCHER, BEN JOHNSON, gyakran hoznak darabjuk keretében színelőadást (*Hamlet*, *Szentiványi álom*, *Makrancos hölgy* stb.). Az angol vándorkomédiások útján ez a technika Németországban is elterjed, részben közvetlenül SHAKESPEARE hatása alatt.¹ A *Makrancos hölgy* típusából egész sorozat kerül német színre, Christian KEIMANN *Die wunderbare Heurath Petruvio und Katharina* (1658.) és Christian WEISSE *Komödie von der bösen Katharina*, valamint a jezsuiták² színjátékaiban fel-feltűnik egy-egy. A *Szentiványi álom* ripackomédiája is sikerrel újul fel GRYPHIUS *Peter Squenz*, Johann RIST *Pyramus und Thisbe*-jében s egy 1660-ból való drezdai darabban »Vom König Saul mit dem Possenspiele von Pyramus und Thisbe.«³ A legtöbb utánzója pedig a *Hamlet*-féle technikának volt. — A RICHELIEU-eszméjéből keletkezett »öt szerző vígjátékában«, *La Comédie des Tuileries*-ben (1635) a csomót egy közbeszótt színelőadás oldja meg, utána DESTOUCHES alkalmazta sikerrel. Németországban SCHRÖDER és JÜNGER hasz-

¹ L. Genée Rudolf, *Geschichte der Shakespeareschen Dramen in Deutschland*. Leipzig. 1870.

² A. v. Weiler, *Der Widerspenstigen Zähmung*. 1884.

³ F. Burg, *Über die Entwicklung des Peter Squenz-Stoffes bis Gryphius*. Z. f. d. A. 25. (1881) 130. s. k. lk. Heinrich Gusztáv, *Pyramus és Thisbe*, EPHK. 35, 625 s. k. lk.

nálták fel, legnagyobbbrészt francia minták (POISSON stb.) után. Az Eipeldauer szerzője, RICHTER is írt egy bohózatot, *Die Komödie in der Komödie* (1789) címen s KOTZEBUE természetesen nem hagyta kiaknázatlanul. GOETHE-t is vonzotta a mulatságos trick: *Jahrmaktsfest zu Plundersweilen* cz. bohózatában RACINE *Esther*-jét parodizálva a magas tragédiát Hans SACHS-féle versekkel rántja le kothurnusáról s később alexandrinusokba öntve át még nyilvánvalóbbá tette a paródiát.¹ A romantikusok közül, angol hatás alatt, TIECK kezdte meg *Csizmás kandurjában*,² mely az egész publikumot belevonja a játékba: egyik nézőnek gyomra van elrontva, azért nem tetszik neki a játék, mások ítéleteket mondanak a darabról, a színészek kiesnek szerepükből, összevesznek a közönséggel s a cselekvény megszakad. Ilyen BRENTANO gyenge darabja is *Gustav Wasa*. KOTZEBUE-nak a romantikusok ellen tett ismeretes támadására volt felelet ez a darab,³ melyben a szerző, a közönség, a színészek, sőt a színház és a függöny is beszélnek. *Színészi képtelenségek* cím alatt mindmáig mulattatják a közönséget ilyen vad formátlanságokkal, melyek megmagyarázhatók részben megtörtént esetekből, részben nagy hatásukból. — Valóságban gyakran előfordul, hogy a nézőközönségből valaki egy izgalmas jelenetnél felugrik, közbekiált, ritkábban az is, hogy a színész ennek következtében kiesik szerepéből. Egy alkalommal magam is tanuja voltam, hogy mikor az üldözött rejtekhelyet keresve a szobában, az asztalon felejtette kalapját, a földszintről egy néző a színpadhoz rohant kiabálva: »a kalap! a kalap!« Ezt tapasztalhatta GAÁL is, a ki ilyen esetek híresebb példáit hallhatta. Így pl. CALDERON egy darabjának madridi előadásánál, midőn a színpadon a féltékeny férj halállal fenyegette s ütlegelni kezdte házasságtöréssel gyanúsított feleségét, az egyik teremőr (alguacil) nem tűrhethén tovább a rendzavarást, felugrott a színpadra, s a közönség hahotája közepett meg akarta védeni a bántalmazott nőt. GAÁL, a ki maga is foglalkozott CALDERON fordításával, talán hallotta ezen anekdotát.⁴ Ezt azonban nem szükséges feltennünk, mert ő az egész jelenetet KOTZEBUE-nak darabjából *Das Intermezzo, oder: Der Landjunker zum ersten Male in der Residenz* címüből vette át.⁵ A falusi nemes Berlinbe kerülve, színházba megy.

¹ J. Minor, *Zu Goethes Jahrmaktsfest zu Plundersweilen*. Studien zur vergl. Literaturgeschichte. 3. (1903) 314—31. l.

² Herm. Stauger, *Ben Johnsons Einfluss auf Tieck*. Studien zur vergl. Literaturgeschichte. I., 182: 2., 37.

³ Olv. Lám Frigyes, *Kotzebue: Der hyperboreische Esel*. EPhK. 33. (1909) 743—747.

⁴ L. Vasárnapi Ujság 1883. 293. l. V. B. S. *Apróságok a »Peleskei nótárius«-ról*.

⁵ Nálunk 1834-ben kétszer került színre Csáthy Gábor fordításában. L. Bayer József, *A nemzeti játékszín története*. II. 432—3. Benkő Kálmán kétféle fordítást említ. L. *Magyar Színvilág*. Budapest, 1873. 74. l.

FÜNFTER ACT.

(Platz vor dem Schauspielhause.)

[IV. 2.] *Junker Hans* : Lirum larum, ich habe in meinem Leben noch keine Komödie gesehen.

Junker Hans megnézi *Stuart Mária* előadását s felháborodik az ártatlan asszony halálán. Az előadás végeztével :

Erste Szene.

Junker Hans und *Matz* (beide weinend).

Junker Hans : Nein, das ist zu arg.

Matz : In Sodom und Gomorrha geht es nicht so zu.

Junker Hans : Die arme Maria Stuart!

Matz : So eine durchlauchtige, wohlerzogene Person!...

Junker Hans : Der verdammte Burlee war an allem Schuld.

Matz : Der war wie der böse Feind auf das unschuldige Blut versessen.

Junker Hans : Wenn der Kerl mir einmal auf der Strasse begegnet, so steh' ich für nichts.

Matz : Am höchsten Galgen möcht' ich ihn bammeln seh'n.

Junker Hans. Ich bin so innerlich ergrimmt, wenn ich ihn wenigstens prügeln dürfte.

Matz : Ew. Gnaden, da kommt einer gegangen, der sieht gerade so aus wie Musje Burlee.

Junker Hans : Bei meiner armen Seel, er ists.

Matz : Er hat nur einen anderen Rock angezogen.

Junker Hans : Damit man ihn nicht erkennen soll, den Bösewicht.

Matz : Er weiss, was er eingebrockt hat.

Junker Hans : Mir soll er nicht entwischen.

Zweite Scene.

Seelmann (a ki Burleet játszsza) (will über die Bühne gehen).

Junker Hans (drückt den Hut in die Augen) : Halt, mein Herr!

HARMADIK SZAKASZ.

Első felvonás.

(Pest. Kerepesi-út, a magyar színház előtt, emberek járnak a színen át.)

Második jelenet.

Zajtay : Ezen már örülök! még theátromot életemben sem láttam, sem kívülről, sem belülről.

Zajtay uram megnézi az *Othello*-előadást s felháborodik az ártatlan *Desdemona* halálán.

Az előadásközben fel-felszólal.

Zajtay : Ártatlanul? Csak az volna hátra.

Jagó haláláról hallva :

Zajtay : Az átkozott pogány már azt is megölte.

Zajtay a színpadra ugrik s kardot rántva, a szerecsenre rohan.

Zajtay : Dühös pogány, ne bántsd: ő ártatlan.

Seelmann : Was beliebt ?

Junker Hans : Sind Sie nicht der Burlee, der die arme Maria Stuart durch seine Satanskniffe aufs Schafott gebracht hat ?

Matz : Leugne der Herr nur nicht, ich hab' Ihn gut in's Auge gefasst.

Seelmann : Allerdings hab' ich heute die Rolle des Burlee gespielt.

Junker Hans : Gespielt ? Das ist ein verfluchtes Spiel.

Matz : Wir haben wohl gesehen, dass es Sein völliger Ernst war.

.....
Dritte Szene.

Ein Polizeibeamter. Die Vorigen.

Polizeibeamter : Was gib't hier ?

Seelmann : Ein Paar Rasende oder Betrunkene, die mich hier auf der Strasse durchprügeln wollen.

Junker Hans : Weder rasend noch betrunken, der Mensch ist ein Mörder.

Polizeibeamter. Ein Mörder? Kann der Herr das beweisen ?

Matz : Die halbe Stadt hat es mit angesehen'n.

Junker Hans : Er hat die Königin umgebracht.

.....
Polizeibeamter : Aber den Spektakel hier auf der Strasse, den soll der Herr nicht umsonst gemacht haben. Fort auf die Wache.

Junker Hans : Bleib' mir der Herr vom Leibe ! Ich habe auf der Wache nichts zu thun.

Polizeibeamter : Wie ? Sie widersetzen sich der Polizei ?

Junker Hans : Lirum larum, ich bin ein ehrlicher Mann.

Polizeibeamter : Aber ein Störenfried, und wenn der Herr nicht auf der Stelle...

A rendőrség felismeri a helyzetet s jó borralaló fejében békén hagyja a falusi jövevényt.

Gazsi : Nótárius uram az istenért mit csinál ?

Othello : Lóduljon az úr, hiszen ezen asszonynak meg kell halni.

Zajtay : Nem kell meghalnia ! Tudom én, mi az igazság, én censuratus advocatus vagyok és nótárius.

Othello : Uram ! Ez csak játék.

Zajtay : A menykő üsse az ilyen játékot, hol egy dühös szerezsen egy ártatlan magyar menyecskét meg akar fojtani.

.....
NYOLCZADIK JELENET.

Előbbiek. Rendező. Színházőrök.

Rendező : Uram, önök a közcsendet háborították, illetlen viselkedéssel, azért tessék a rendőröket követni.

Gazsi : Mit, rendőröket. Nekem semmi közöm a renddel s öreivel, én nemesember vagyok.

Zajtay : Kérem barátom, a felsőbbségnek nem szabad ellenszegülni...

Gazsi : Csak nem fogattatom el magamat ennyi becsületes ember előtt.

Rendező : Kövessék uram, míg szép szóval kérem.

A nekitüzesedett rendetlenkedő kiveri a rendőrséget.

GAÁL noha szorosan követi KOTZEBUE-t, ezt a jelenetet is mulatságosabbá tette azáltal, hogy magában a színházban játszattja le. Azonkívül Zajtay és Baczur Gazsi, a garázdálkodó jogász, noha ugyanazt teszik, a mit Junker Hans és Matz, mégis mások, magyarok temperamentumukkal.

Egyéb jeleneteiben is ügyes kézzel használta fel GAAL a hatásos, kedvelt fogásokat, formákat és kiegészítette bohózatokból átvett és adaptált motívumokkal. A színházból a vendéglőbe megy Zajtay uram s (10. jel.) nagy derűtséget kelt az étlap olvasása közben tett félreértéseivel. Ennek hatását GAAL tapasztalta Aug. v. TROMLITZ (= K. Aug. v. WITZLEBEN 1773—1839)¹, *Die Entführung* cz. 1823-ból való vígjátékának előadásánál, melyben az étlap olvasásánál esett félreértések, s a velük egybekötött szójátékok viharos nevetést keltettek.

Mindamellet, hogy GAÁL bohózatának legtöbb helyéről ki lehet mutatni az átvételt, darabja KISFALUDY Károlyéi mellett, sőt felett, a legrégebb, színpadról ma is ható bohózatunk. Nem érezzük, hogy benne GVADÁNYI-n, KOTZEBUE-n, NESTROY-on, RAIMUND-on mulatunk, mert ezeknek reminiscenciái alkalmazkodva, összefolyva, átalakulva hozzáilleszkedtek a GVADÁNYI-tól vett tárgyhoz; hangulata hazai és ereje lokális voltában van. A *Peleskei Notárius* a legjobb »vormärzlich« magyar revue, sok jókedvvel, a Biedermeier-kor sok-sok naivitásával, egyszerű routinejával, akkor közvedvelt hatásos fogásaival. A régi Pestet eleveníti fel a maga típusaival, kedvelt helyeivel, egy darab hangulatos kultúrkép a harminczas évek Pestjéről, egy sorozatkép a magyar vidék, a magyar puszta életéből PETŐFI előtt. GAÁL humora középen áll a RAIMUND-féle gyermekded kedély és NESTROY élesebb, frivolabb bohózati hangja, az egyszerűbb érzelmes vígjáték és az erősebb, kegyetlen élc között. A mint RAIMUND az osztrák népszínmű első igazi képviselője, (a kitől ANZENGRUBER a legtöbbet tanult)² a ki pl. *Alpenkönig*-jében oly elevenen és meghatóan rajzolta az alpesi lakókat, úgy GAÁL-nak is egyik legnagyobb érdeme, hogy megalapította a magyar népszínművet. Ő, a szatmári, átélte és átérezte a magyar vidék, a puszta varázsát. GAAL Alföldünk szépségeinek felfedezője, elbeszéléseiben, verseiben is. (Haramia csók, Két haramia, A négy tarka, A magyar múzsa.) A *Peleskei Notárius* első jeleneteiből SZIGLIGETI igen sokat tanult. GAÁL benne felvonultatja a magyar társadalom minden típusát, a falu, a puszta, a főváros lakóit, a polgárokat és parasztokat, katonákat és haramiákat egyaránt. Hibáit mindenki látja; mint színmű primitív, epikus-jellegű, egységtelen. A jellemrajz, úgy mint NESTROY-nál, már az első jelenetek után szertefoszlik. Mint NESTROY arra ügyel, hogy egy nevetséges jelenetet, egy élczre kínálkozó alkalmat se mulasztson el s a pillanatnyi hatás kedvéért nem sajnálja feláldozni a jelenet vagy a jellem valószínűségét; mint NESTROY, töprengés nélkül onnan veszi az ötleteket, a hol találja őket, a fontos neki az, hogy mulatságos legyen. Bármily egységtelen a

¹ L. Mendheim, *ADB*, 43, 665.

² Stefan Hock, *Von Raimund bis Anzengruber*. Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft. XV. (1905) 31—60. I.

főalak jellemrajza, mely a tanult Zajtayt az úton s a városban együgyű s igen korlátolt falusi embernek mutatja be, mégis ő a darab tengelye és a szerző (eredeti és átvett) ötleteinek hordozója. A nótárius GAÁL bohózatában a legjobb komikus alakok egyike. Telve van jósággal, kedvességgel; de úgy, mint KOTZEBUE falusi nemese, fonák helyzetbe kerül, nevetségessé, sőt szánalmassá lesz. Ez az ismert és közkedvelt főalak, Zajtay, a darab sikerének főrugója, rajta kívül az igazi magyar környezet, a népies jelenetek, a betyárok, katonák, a pesti élet, duhajkodó, kártyás, korhelykedő jogászok, Baczur Gazsi, a német polgárok szinte személyes ismerőseink gyermekkorunk óta. Magyar élet, magyar szokások, magyar világfelfogás, magyar dal ragad el benne. THERN Károly zenéje, ha németesen hangzik is, már magyar hangulatot is tudott adni a bakter-nótával s a juhászdallal. A közönség — a mint az 1911. évi decemberében tartott jubileumi előadásokon láttuk — ma is szeretettel és jókedvvel fogadja, kitartással nézi végig hosszadalmassá váló képsorozatát. Történeti érdeme, hatása és nem fakuló népszerűsége jogosulttá teszi, hogy ma is irodalmunk eleven értékei között becsüljük. Forrásainak és mintáinak kimutatása beszédesen mutatja, hogyan amalgamizálódtak idegen darabok hatásos színpadi jelenetei a színházlátogató GAÁL lelkében és hogyan lett egyes keze alatt a legkedveltebb régi magyar bohózzattá GVADÁNYI eposza.

GRAGGER RÓBERT.

A LEGRÉGIBB MAGYAR BŰNJEGYZÉK FORRÁSA.¹

Ossegg, csehországi ciszterci rendű kolostor könyvtárában 103 kéziratos mű van, melyek közül 2 a XIII. századból, 32 a XIV.-ből, 33 a XV.-ből, 10 a XVI.-ból, a többi az újabbakból való. E kéziratos művek közül a magyar kódexirodalommal 8 van kapcsolatban; és pedig a 3., melynek 9 darabja a Vitae Patrum 94 példáját mondja el a XIV. századból; a 8. (szintén a XIV. sz.), a 17. (ugyancsak a XIV. sz.-ből), melyben Barbara-officiuma és egyes legendák érintkeznek a magyar kódexek legendáival; a 30. (1316-ból) és 31. (1414. évből), melyekben egész tractatus-szöveg egyezik három magyar kódexfordítással²; a 39., melyben imák és himnuszok kapcsolódnak kódexeink imáival és himnusaival; a 44., mely Herolt János prédikációit tartalmazza, tehát szükségképen érintkezik kódexirodalmunk részleteivel; a 70., melyben francia imák szövege egyezik kódexeink imáival;³ a 71., melyben szó szerint megvannak *Petrarca* bűnbánó zsolttárai. Ezeket a zsolttárokát *Petrarca* Ferencz az egykori híres katonához, későbbi ciszterci szerzeteshez, *Sacramours di Pommiers*-hez intézte; a zsolttárokak szószerint való fordítása a *Festetics*-kódex 364—405. lapjain található. *Petr.* zsolttárainak szép XV. századi kézirata a M. Tud. Akadémia könyvtárában is megvan; ez utóbbi a néhai *Katona* Lajos közölte szövegnél közelebb áll a *Festetics*-kódex fordításához.⁴

* * *

¹ A forrásfelfedezésről, az oszeggi kódex bemutatásával, a Magyar Nyelv-tudományi Társaságban 1913. márcz. 26-án tartott felolvasóülésen tett a szerző jelentést.

² Az érintkezések forrástanáról külön tanulmányban óhajt beszámolni a szerző.

³ 1—14. lapon Mária-officium latin és francia szövege a *Fest.*- és *Czech*-kódexekkel érintkezik; 15—18. l. Lukács, Máté és Márk evangéliumrészletek található; 19. l. Szent Bernát 8 verse *Löbck* 346³¹—350³², *Theur* 246³¹—249³², *Peer* 181³⁶—184³⁴ lapokon levő fordításokkal azonos: *Sire enlumine mes yeuls: Illumina oculos meos: O yo Jesus Wylegosohad megh en zywemeth* (*Theur* szerint; a másik két kódexben »zemeimet« van), ezután 240.: *Obscuro* kezdetű francia ima egyezik a *Theur* 256³³—257³⁴ fordítással; a 244. l. *O intermerata* imaszöveg magyar fordításban ugyan megvan: *Lázár* 9¹⁶—18²³, 230⁴—238¹⁰, latinul pedig a *Tih* 98¹—400.

⁴ L. Katona Lajos: *Irodalmi tanulmányai* II. k. 93—100. l.

A 8. számú oszeggi latin nyelvű manuscriptum 15b és 16a lapjain XIV. századi írásban, három részben, bűnök jegyzéket találjuk. Ez a bűnjegyzék részben teljes hűség szerint megvan a *Nádor*-(Nyelvelmléktár XV. 287—289. l.) és a *Nagyszombati*-kódex 355—357. (Nyelvelmléktár III. kötetének 114—115.) lapjain. Az egyezés tökéletes, de a latin jegyzékben több a felsorolt bűn. A mi azonban megvan a magyar kódexekben, az megtalálható a megnevezett kéziratban is, még pedig főleg az első és harmadik csoportosításban. Az első, vagyis a »*Zynec byne*« közül csak egy bűnnek nincs meg a latin megnevezése; a második csoportosítás, vagyis a »*Zolasnac, auag nelnek o byne*« közül alig van meg egy-kettő latinul, míg a harmadik rész »*Elhagasnac o byne*« 4 kivételével mind megtalálható a manuscriptumban. Íme a szembeállítás a III. részben:

Nádor-kódex 1508-ból
692^{1b}—694°

Ossegg 8. számú kézirat a
XIV. századból 15b—16a.

Nagyszombati-kódex
1513-ból 356^{2a}—357³

Elhagasnac o byne

Istenről nem gondolkodni
Istent nem feelný es nem
[zeretny]

Istennek halat nem adni

Jó mivelkődetőth istennec
nem tulaydonitany

El mult bynről nem ban-
codni

Malazthra valo nem zer-
zes

Malazttal nem elni, es
ýtet megnem tartani

Isteni hyhesre magat
megnem tartani, Auag
megnem teritenj

Tulaydon akarát isteni
akarathoz nem egé-
sittenj

Zolosmara, Auag ymad-
sagra nem igekőzni

Az ymadsagokat kikkel
tartozic, Auag felfo-
gatta, Auag isteni pa-
rančolatbol kőteles
reaia azokat elhanni
es elmu[latn]

Istennec testenec vethe-
let, es az zent gőnast
eg' eztendőbe elhanny

Magat megnem esmerni,
es bintől megnem fe-
gelmezni

lelőkneic ismeretivel [g]
nem gondolni

Peccata obmissa

—

—

—

—

De peccatis, sicut decet
vel debet, non dolere
ad gratiam recipiendam
se non praeparare
gratia accepta non uti
vel non conservare
ad inspirationem divinum
se non convertere

voluntatem suam volun-
tati divinae non con-
formare

ad orationes dicendas non
attendere

orationes debitas obmit-
tere ea, quae tenentur
ex voto vel praecepto
vel officio obmittere
vel negligere

communem et confes-
sionem semel in anno
non expedire

(parentes non honorare)
se ipsum non recogno-
scere et reprehendere

conscientiam negligere

El feledőth bynök

Istenről nem gondolni
Istent nem feelni Auag
nem zeretni

Istennek yo tetheről ha-
lath nem adni

Az dolgot kyth valaki
thezen istennec nem
tulaydonytany

Bynről nem bankodni

Malazt vetelre magath
nem zerzeni

Malaztval űőth nem elni,
es azt nem thartani,

Isteni ihlesre magat nem
theretheny

Isteni akarathoz nem
egetsiteny o acaratt'at

Az madsagra nem igé-
kőzni

Az ymadsagoth kire tar-
tozic elhadni Az ymad-
sagot kire tartozic fo-
gadasbol Auag tiztiből,
Auag parančoladbol el-
hadni

Egzer eztendőben meg-
nem gőnni, es vrat
nem venni

e —
Onmaga megnem esme-
res, es megnem feddes,
e auag feges

O ziueneć esmeretiuel
nem gondolas

Eghazakhoz, es predica- ciora nem syethny	ecclesias, praedicationes fugere	Eghazakat, es predica- ciora elthauoztathas
Kesertetnec ellene nem allani	temptationes non resi- stere	Kesertetőknek ellene nem allas
Hagyot penitenciat el ha- logatni	poenitentias iniunctas ne- gligenter peragere	Hagyoth penitenciat meg- nem tarthas
Minth hamarab kellene megtartani, es touab halasztani	ea, quae statim facienda sunt, differre	Azokat kiket hamar meg- kellene tenni elhalasztas
Baratodnac iauan nem örülni, es gonozarol nem bancodni	bonis proximi non con- gaudere, malis eius non condolere	Baratodnac iauan nem örüles, es naualyayan nem bankodas, auag nem bankodni
Bozzusagot megnem bo- zatni	iniurias non remittere	Bozzu bezed megnem bo- zatnas
Hitöth baratodnac meg- nem tartani,	fidem proximo non ser- vare (et beneficiis eius non respondere)	Hitöth baratodnac nem tartas
Vethközöket megnem fed- deni,	delinquentes non corri- pere	Vetközöket megnem fe- ges
Haborusagokath megnem lassitany	lites non sedare	Porth, ¹ auag feddest nem lassitthas
Tudatlanokat nem tanit- tani	ignorantes non instruere	Tudatlanokat nem tha- nitas
Zomorukat nem vigaz- talni	afflictos non consolari	Zomorukat megnem vi- gasztalni
Es io Intesőknek nem en- gedni	ammonitionibus non ac- quiescere	Intesöketh, auag Intesök- nek nem engedni.

A szövegkritikai összevetés kétségtelenné teszi, hogy a magyar vagyis a kódex-fordítás eredetije vagy ez a bemutatott bűnlajstrom² volt, vagy pedig ennek valamelyik kisebb eltérésű változata. A forrásra vonatkozólag kétsős feltevés lehetséges. Vagy a kódexíró hagyta el a bűnök egy részét, vagy pedig már olyan szöveget másolt, melyben csak ezek, a magyar kódexekben meglevő megnevezések voltak. Ez utóbbi esetben a selectiót már előtte elvégezte más valaki, a ki ismét vagy még a latin jegyzéket megrövidítette

¹ A Nyelvelméltár III. kötetében megjelent *Nagyszombati-kódex* kiadásában nagyszámban fordulnak elő helytelen, téves közlések. Volt alkalmunk az eredeti kódex és a kiadás tüzetes összevetésére; meggyőződünk a kiadás megbízhatatlanságáról. Nemcsak palaeographiai pontatlanságok, de értelmetlenségek is nagy számmal fordulnak elő. Az eredeti *Nagyszombati-kódex*ben pl. »Pörth« van, a kiadás »Porth«-ot közöl; a forrásszöveg is »lites«-t említ. Világos és beszédes igazolás ez a pontatlanság mellett; használhatóság és megbízhatóság szempontjából valóban szükséges az újabb pontos, hű kiadás. — 356¹⁵ *megmentese* helyett: megmeuetese teendő, a latin megfelelője: *derisio*.

A *Nagyszombati-kódex* 356¹⁴⁻¹⁵ »Vetelkódes« l betűje is téves közlésből került a kiadásba, az eredetiben »Vetekódes« van. 356⁸: »Tikoz odas« pedig egy szóba irandó. A kis és nagybetűk pontatlanságát nem is említjük.

² Mennyi történelmi hűség igazolja azt a külföldön felmerült, de még eddig — tudunkkal — irodalmi és történelmi alapon be nem bizonyított véleményt, hogy az első rendszeres bűnlajstromot *Paulus Hungarus* szerkesztette — a jövő kutatások fogják eldönteni. A magyar dicsőséget kétségtelennül fokozná a vélemény igazolása.

vagy a teljes latin sorozatot egy előző fordításban, tehát magyar szövegben alkalmazta a fordító saját életkörülményeihez a cél szempontjából. Az egészen kétségtelennek mondható, hogy fordításaink és a latin szöveg *genetikus* alapon hozhatók egymással kapcsolatba. Lehetetlen volna egyébként megérteni azt a szoros és rendszeres következetességet, mely a latin és magyar jegyzék érintkezésében mindvégig feltűnő.

A hármas címzőfelosztás ugyanis épen ezen szavakkal megvan a magyar kódexben is. Ez az egyező címzés már magában kétségtelenül jelentősen utal bennünket az érintkezés függő viszonyára. Igaz, hogy az oszeggi manuscriptumban négyes felosztás van, illetőleg négyes csoportosítás szerint tömörülnek egységbe az egyes bűnök, de a latin jegyzék első címe megfelel a kódexek első címének:

Peccata cordis sunt haec: { *Zynec byne (Nádor-k.)*
 { *az zynnek byne (Nagyszombati-k.)*

A második cím megfelel a kódexek második címének:

Peccata oris sunt haec: { *Zolasnac, anağ nelnek ő byne (Nádor-k.)*
 { *az neluoknec bynei (Nagyszombati-k.)*

A harmadik latin címnek nincs a kódexekben megfelelője, de a negyedik szorosan egyezik a kódexek harmadik címével:

Peccata obmissionis: { *Elhağasnac ő byne (Nádor-k.)*
 { *El feledőth bynök (Nagyszombati-k.)*

A *Nádor*-kódex mindegyik esetben, a *Nagyszombati* csak az első megnevezésnél, megmondja a bűnök számát is; a latin szöveg ellenben sehol nem említ mennyiséget. A magyar kódexek csoportosításában is van a latinnak meg nem felelő részlet, mely tehát azt a feltevést alapozza, hogy a kódexfordító előtt a mi kéziratunktól részben eltérő szöveg feküdt; ha csak azt a feltevést nem képzeljük el, hogy a fordító önállóan járt el a bűnök jegyzékének megtoldásában, illetőleg rövidítésében. Ez azonban merőben lehetetlennek látszik lélektanilag és kortörténetileg. Az egyes elvezetések ugyanis a lélek birodalmának olyan mélyenfekvő és a kath. felfogás szerint annyira lelkiismeretbevágó tételei, hogy azokon önkényesen változtatni, azokat módosítani egyszerű másolónak alig juthatott eszébe. Már csak az az egy gondolat is elriaszthatta volna ettől, hogy ha esetleg kihagy egyes bünt, és az olvasó ezen jegyzék alapján végzi bűneinek a gyónásra való praeparálását, összeírását: nem ő lesz-e a felelős, ha az illető nem találván a jegyzékben egyik vagy másik bünt, nem is gyónja meg. Ezt a lelki felelősséget valóban nem vehette magára senki »sua auctoritate«, vagyis a hivatalos, *felsőbb* elüljáróság hozzájárulása nélkül. Ez utóbbi gondolat már megadja ezen bűnjegyzéknek célját is.

Az oszeggi kódex jelen bűnjegyzéke egy hosszabb »Tractatus bonus de peccatis mortalibus et eorum speciebus« című szakasz végén található, mintegy befejezésül az előző részletes fejtegetés után rövid tárgyi összefoglalásképen. Ebben a jegyzékben csakugyan benne vannak a főbűnök is, melyeket előbb bővebben tárgyalt az író, és a mely részletnek némi kapcsolata van a kódexirodalomban csak a *Székelyudvarhelyi*-kódexben előforduló hosszabb, »heet halalos bűnökről« szóló fejezettel. A hét halálos bűnnek megnevezése előfordul még a *Nagyszombati* 358¹⁰—12 és a *Gyöngyösi*-kódex 61³—63¹⁵ lapjain, valamint hosszan fejtegetve és példákkal megbővítve, a *Cornides*-kódex Szentháromság-vasárnapi prédikációja II. részében 146³⁷—168³⁴.

A *Nagyszombati*-kódex 355⁷: »Nemzetökneec Zertelenvalo keuansaga« kitételnek a latin bűnjegyzékben: *affectus parentum carnalis* felel meg. Az előző és következő egyezések más latin kifejezést nem engednek meg. A nevezett kitétel előtt kódexünkben ez olvasható: »zegehekneec megvtalasa«, melynek az oszeggi manuscriptumban »*contemptus pauperum vel peccatorum*« a megfelelője. A latin kettősen szétválasztó megnevezésben kiváló theologiai mélység s morális szeretet nyugszik, melyet a kódexfordító nem fejezett ki. Utána a forrásszövegben még ezek a kitételek vannak, de a melyeknek a magyar kódexben nincs megfelelőjük: »perso-narum acceptio, perfidia«. Miért nem fordította le ezeket a kódexíró, alig lesz lehetséges reális argumentummal megmagyarázni; hiszen Apáthy Ferencz feddő éneke kortörténeti erővel rámutat az elsőnek uralkodására nemzetünk fiai között is.

A peccata oris: »nélükneec bynei« között van még: »cantare cantilenas saeculares«, mely a magyar bűnlajstromban: »*Igrich bezed*«-nek (Nagyszombati-k.) felel meg (Nádor-k.: »Igre-cseegh«). Ez a jellegzetes »bűn« művelődéstörténeti szempontból érdekes figyelmünkre. Kétségtelen adatul szolgál a magyar kifejezés és latin eredetije ennek a »bűn«-nek elterjedtségére s vele kapcsolatban a világi vagy más nyelven szerelmi, erotikus dalok üldözésére. A jelen megnevezés minden magyarázat nélkül, tárgyi erővel mutat rá az »Igrich bezed«-nek veszedelmére; a bűnök közé való felvétel pedig a legnagyobb morális, sőt dogmatikai alapon veszi fel ellene a harczot. — Ugyancsak a *Nagyszombati*-kódex a 62—71. lapokon bölcséleti alapon fejtegeti mystikus áradozással »a tenger čodayanac a lean zynő halnac ő zep enekle-senek hangos zauat«, mely »zyn alath — mint mondja — meg čaltal engömet . . . edes zauanac hangosságat mvtattad, Demaga fulacodath lenni Jelöntötted, Es ime mind ezők vizza ellen fordultanac« (*Sense*: Horologium sapientiae . . . Vocem Syrenae simulans, aculeum te habere prodidis. Ecce omnia versa sunt in contrarium.) Élénk színekkel festi a világ örömeinek (énekeinek) veszedelmét másutt.

Jay čalard velag Jaj mene-
ket en nec elötte enneköm mind
eleytölfogvan fogadal es fogat-
talvala micoron engemet meg
akaratlaldod *edes leueleyddel*
Es gakorlatos ayandockyddal
ellenkodesöket vettel, es *edösse-
gös bezediddel* kenaltal es my-
keppen a tengörbely leañ zynü
hálnak, Auag čodaknac ö hangas
edössegös zeeep eneklesy Ek-
keppen zep bezediddel en tölem
elmemet el vötted . . .¹

Heu, heu deceptrix, quanta
mihi initio promisisti, dum me
decipere voluisti. *Dulcibus litte-
ris*, crebrisque munusculis mihi
insidias posuisti, *verbis suavis-
simis et ad alliciendum com-
positis*, velut *Syrenarum voci-
bus*, fistularumque *dulcissimis
modulationibus* sensum mihi ab-
stulisti . . .

Beszél ezután a »pokolnac setet mel verme«-röl, hova bele-
esett a világi élvezetek (énekek) miatt. Nem sok ok kényszerít
bennünket, hogy ezeket s a hasonló szavakat, gondolatokat sensu
porismatico vegyük; bátran lehet sensu litterali értelmezni ezeket
a jellegzetes gondolatokat. Alig tévedünk, ha pszichológiai kapcsola-
tot találunk és keresünk az »Igrich bezed« és a »tengörbelyi
leañ zynü hal« »edössegös zeeep eneklesy« között.

¹ Seuse Henrik Amand: *Horologium sapientiae*, libri I., cap. IV. 1390.
évből a müncheni kir. könyvtár 24811.; ZZ. 1811. — L. még e tárgyra vonat-
kozólag: *Bernardinus Senensis opera omnia*, t. III. (Venetiis, 1745. kiadás)
2668 Sabbato post Dnicam V. quadr., sermo XXXVIII. és *Vincentius Bellova-
censis*: *Speculum historiale* (Aug. Vind., 1474.), libri XV. cap. LXX. . . delec-
tabar *nefandis canticis daemonum*, quae ante didiceram, sed mox ut lacrymos
fundebam, orabam, ut *amoveret pessimos ac sordidissimas mentis meae cogita-
tiones* etc.

Érdekes példát olvasunk V. Bellocensis: *Speculum historiale*, libri
XXV-ben.

De ultione Dei super choreas ducentes in cimeterio. Cap. X.

Hoc anno contigit in quadam villa Saxoniae, ubi erat ecclesia Magni
martyris tale quid in vigilia natalis Domini. Robertus presbyter primam missam
de nocte inchoaverat et in cimeterio Othobertus quidam cum XVIII. sodalibus,
viris XV. et feminis tribus choreas ducens et *cantilenas saeculares* perstreps
ita sacerdotem impediabant, ut ipse verba eorum inter sacra missarum solemniam
invitus resonaret. Ille mandat, ut tacerent. Quo neglecto imprecatus est dicens:
Placeat Deo et sancto Magno, ut ita cantantes permaneat usque ad annum.
Verba pondus habuerunt. Filius presbyteri Johannes sororem suam cantantem
per brachium arripuit et statim illud a corpore avulsit, sed gutta sanguinis
inde non exivit. Illa vero toto anno cum ceteris permansit choreas ducens et
cantitans. Pluvia non cecidit super eos, non frigus, non calor, non fames, non
sitis, non lassitudo eos affecit. Indumenta vel calciamenta non sunt attrita. Sed
quasi vecordes cantabant; primum usque ad genua, deinde usque ad femora
terrae dimersi sunt; fabrica tecti aliquando super eas nutu Dei erigebatur, ut
pluvias arceret. Evolutio anno Herbertus episcopus Coloniensis esse absolvit
a nodo, quo manus eorum ligabantur, et ante altare sancti Magni reconciliavit.
Filia presbyteri cum aliis duobus statim exanimata est. Ceteri continuis proxi-
mis tribus noctibus dormierunt. Alii postea obierunt et miraculis, ut fertur,
coruscarunt, quia valde poenituerunt. Ceteri poenam suam membrorum tre-
more perdidit. Hoc ita scriptum reliquit Othobertus ipse, qui fuit unus ex

Az egész *Nagyszombati*-kódex imák gyűjteménye lévén, imák között vannak elhelyezve ezek a jegyzékek; a *Nádor*-kódexben ellenben egy quasi-imádság után és hymnus előtt található a bűnsorozat. Ezekben tehát hosszabb, ilyen tárgyú, fejtegetés nincsen.

A *Nádor* és *Nagyszombati*-kódexeknek ezen most tárgyalt bűnjegyzékei egymással szorosan érintkeznek. Nemcsak a tárgy közös, de a felsorolás egymásutánja és a címek is azonosak. Egészen megállapítottnak mondhatjuk a belső és külső okok, egyezések alapján, hogy a két külön időben másolt és különböző tárgycsoportú két kódexnek *bűnlajstroma egyazon közös latin forrásnak azonos fordítása*. Csupán a másolásból eredhető és magyarázható, kisebb íráseltérés látszik a két szövegen. Ezt az utóbbi gondolatot mélyíti a *Nádor*-kódexben a felsorolás után következő megjegyzés:

Öt erzekönsegh Ez vtan kellene büttü zerent tyz parančolath
Az vtan heth halalos byn

Az vtan kilencz ydegen byn Sent lelőkneç ellene való hath byn
Istenre neeg kealto bynek eyel, es nappal Testy hath irgal-
massagok, Lelki hath irgalmassagoc N'olcz boldogsagoc. Zent lelők-
neç heth ayandoka Eghazi heth zentseghék Hithneç tizeketh (!)
agazathi

Ezek a címekben és tárgyban jelzett felsorolások valóban megvannak a *Nagyszombati*-kódexben. Igaz, hogy a hit 12 ágzata a *bűnlajstrom* előtt, a többi ellenben utána. Ez a jelzés világosan elárulja, hogy a *Nádor*-kódex írója előtt olyan latin, illetőleg magyar szöveg feküdhett, melyben ezek a megjelölt felsorolások mind megvoltak. Mintegy a maga igazolására és mentegetésére illeszti a kódexmásoló a *bűnlajstrom* végére a fentebb említett tárgyi megjelöléseket.

A *Nádor* és *Nagyszombati*-kódex egymással egyéb tárgyban nem érintkezik. Feltűnő tehát, hogy éppen csak ebben találkozik a két külön időben készült kézirat. Ebből a közös eredetből ismét igazolódik, hogy nemcsak »egész« kódexek, de azoknak egyes tarc:atusai is vándoroltak és ezen az alapon kapcsolódhattak egymással.

VARGHA DAMJÁN.

eis, in cuius scripti fine sic scriptum est. Datae sunt nobis litterae a Domino peregrino beati Herberti successore. Anno Domini millesimo tredecimo.

V. ö. még T. Pelbart: Sermones de Tempore, sermo XXV. Z. *Meffret* refert . . . Haec, inquirent, habeas, *pro cantilenis*, in quibus delectabaris etc. és XLVI. J. T. Pelbart Paulus *Wann*-ra hivatkozik, cuius »Tractatus de corea concionibus instrumētis musicis ad populum *Bude* (!) praedicatus. L. in Catal. Manuscriptorum Bibl. Monac. Mss. Latt. VI. 479 = 16229.

A JÁNOS VITÉZ ÉS A TOLDI.

(Első közlemény.)

A Magyar Tudományos Akadémiától a Lehr Albert-jutalommal kitüntetett pályamunka.

Hol is tehetél szert ennyi jóra, ennyi Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénynyel?

Petőfi: *Arany János*hoz.

Jegyzet. Irodalom: *Fischer Sándor, Ferenczi Zoltán* Petőfi életrajzai; *Riedl Frigyes*: Arany János; *Lehr Albert* Toldi-kommentárjai; *Szarvas Gábor*: Petőfi *János vitéz*ének nyelve (M. Nyelvőr); *Harmos Sándor*: Petőfi *János vitéz*ének hatása Arany *Toldi*jára (Irod. tört. Közlemények 1912. II. füzet).

I.

Az irodalom mezején nincsenek vándorkövek, melyek a talajjal, környezettel össze nem függve, idegenül, elszigetelve állanak, s a szemlélő tűnődve kérdi magában eredetüket, útjukat. Az irodalmi művek többé-kevésbé összefüggésben vannak; az előzők a következőkre termékenyítőleg hatnak. Egy-egy irodalmi remekmű elemeiben más alakban, más összetételben évezredek szellemi kincsei újulnak fel. Arany *Toldi*ja sem áll előzmények nélkül, habár elbeszélő költészetünkben új világot nyit. Alkotásába tudatosan vagy tudattalanul befolyt az egykorú, a régi, sőt a világirodalom. Hogy a legkiemelkedőbb hatásokat említsük: az egykorú irodalomból Vörösmarty és Petőfi, a régiebb irodalomból Ilosvai, a világirodalomból a *Biblia* és Homeros művei azok, melyek a költő képzeletére termékenyítő hatással voltak. E hatások közül, melyek eredetiségét természetesen nem érintik, mert e tekintetben minden irodalmi remekkel osztozik, csak egygyel kívánunk foglalkozni, Ilosvai után a legfontosabbal: közvetlen irodalmi előfutójának, Petőfi *János vitéz*ének a hatásával. E mű jelezte azt a világot, modort, hangot, melyet Arany *Toldi*jában költőileg megörökített.

II.

Petőfi 1844 végén írta *János vitéz*ét. Ez évben már egyszer tett kísérletet hosszabb elbeszélő költeménnyel, de a kívánatos költői siker nélkül. A hagyományos epikai előadó modor ki-

gúnyolására (éppúgy, mint később Arany) komikai költeményt írt, a *Helység kalapácsát*, melyben szürke, alantjáró tárgyat a komoly eposz nagy hangján adott elő.

A többé-kevésbé meddő kísérlet után maradandóbb értékű s hozzá méltó elbeszélő költeményt tervezett, mely az irodalomban is újszerűségével nyomot jelöljön. Népi, sőt népmesei anyagot választott s először rövidebb művet akart írni, de alkotás közben új meg új részletek merültek föl lelkében s terjedelmes költői népmesét írt.

Eletírói a *János vitéz* keletkezésének külső adatait is feljegyezték. November vége felé szokása ellenére estéit nem barátai társaságában, hanem otthon töltötte, jól befűtetett, ingujjra vetkezett, pipára gyújtott s fel-alájárva gondolta ki költeményét, miközben egy-egy kis pohár bort ivott. A ki-gondolt részeket apró papírszeletekre jegyezte, majd néhány nap alatt, Zilahy Károly följegyzése szerint hat nap, az egészet letisztázta. Deczember elején már felolvasta Vörösmarty, Vachott Sándor és Vahot Imre előtt, kiknek »nagy mértékben« tetszett, s utóbb Vörösmarty úgy nyilatkozott róla, hogy »bármely irodalomnak díszére válnék«. Kiadót ennek ellenére egy ideig nem kapott, végre 1845 januárjában Vahot Imre vette meg s a hó végén nyomtatni kezdte. Irodalmi sikere nagy volt, de anyagi haszna kevés, a nyomtatott példányoknak csak fele kelt el, a megmaradt felét Vahot új címlappal ellátva, második kiadás gyanánt bocsátotta forgalomba.

A *János vitéz* anyagában három elem foglaltatik: egy való-szerű keret: Jancsi és Iluska nevelkedése, szerelme (utóbb beszöve), Jancsi balesete, búcsúja, elbujdosása, kalandja a rablókkal, visszatérése falujába, kesergése Iluska sírján. Azután az obsitosok naiv füllentései módjára költött és megjelenített történet: a francia király országának megszabadítása a rabló törököktől s a királyleány megmentése a basa fia kezéből. Végül különféle helyekről vett népmesei adatok: bolygás az óriások földjén, a sötétség országában, az óperenciás tengeren, a tündérek szigetén. Szinte kiérzik a költő mohósága, melylyel az új világból minél többet szeretne bemutatni, éreztetve, hogy a népelet és népképzelet világában mily kimeríthetetlen gazdagsága rejlik a költő által értékesíthető anyagnak.

A *János vitéz*nek vannak kétségtelenül hibái is. Így a tárgyul vett három világ nem olvad teljesen összhangzatos egységbe, inkább csak külsőleg érintkezik. Kompozíciója is kezdetleges, nem a népmese egységes, czélratoró, kellően tagolt szerkezete. Eseményeit inkább a hős személye, mint egységes eszme kapcsolja össze. Költői feldolgozásában is többször érezhető a sietség; előadása néha pongyola, verselése erőtlen. De hibái mellett nagy érdemei is vannak. Új a világa, felfogása, hangja, nyelve. Ennyire népies elbeszélő költeményt előtte nem írtak.

Mily különbség az előző epikai művekhez! Nem nagy ember a hőse, nem nagy szenvedelmek tombolnak benne; főalakja egyszerű juhászbojtár, de egyszerű lelkében is nemes érzések szunnyadnak. Kétségkívül legkitűnőbb az idilli keret, népi alakjaival, jeleneteivel, napsütötte pusztá színterével. A cselekvény gazdag lírai értékű helyzetekben, melyeket a költő gyönyörűen kiaknáz: Jancsi és Iluska enyelgése a pataknál, búcsújok, néma hűségfogadásuk, szerelmük története az emlékezés visszfényében, Jancsi keserve Iluska sírjánál. Előadása népies, de azért minden ízében költői; nem a szokott szűkkörű közönségnek szól, hanem »szűrös-gubás embereknek«. Nyelve telve a népi beszéd jellemző elemeivel. Versformája a Sándor-vers, melyet újból a nagyobb elbeszélések formájává avat s régi jogaiba visszahelyez. Élénk verselő érzékével a formát bizonyos irányban képezte is.

III.

A *János vitéz* egyik legfőbb irodalomtörténeti érdeme, hogy Arany *Toldijának* megalkotására serkentőleg, segítőleg hatott.

Képzelmük magunkat egy kissé Arany lelki állapotába. Lelke tele költői tartalommal, de bátorsága a költői teremésre hiányzik. Ifjúkori ballépése, melylyel színipályára lépett, keserű kiábrándulása megtörték erélyét. De ott van az izaparti hű barát, Szilágyi István, ki sohasem szűnik meg őt költői munkára serkenteni. Arany dolgozgatni kezd, de csak íróasztalának. Irányát sem tudja megtalálni. Az irodalmi példák a hexameteres eposzt állítják szeme elé, de származása, nevelkedése, fiatalkori olvasmányai, költői tanulmányai, majd Petőfi költészete a népies irányba vonják. Egyelőre nem veszi komolyan a költészetet, játékból, költői terv nélkül, Vörösmarty iskolájának modorában hatméretű versekben, de parodikus czélzattal, komikai tárgyat dolgoz fel: a megyei visszaélések szatiráját, az *Elveszett alkotmányt*. A Kisfaludy-Társaság 1845-ben véletlenül éppen komikai eposzra hirdet pályázatot; Aranyt meglepi a véletlen találkozás, sietve befejezi munkáját s költői becsvágy nélkül, pusztán kíváncsiságból beküldi. De a játék és költészet összezavarása megbosszulja magát. A művet a szó kettős értelmében »meghuzsonötölik«. Jutalmat nyer, de erkölcsi sikert nem. Arany magára olvassa az egyik bírálónak, Vörösmartynak, általánosságban mondott véleményét: »Nyelv és verselés olyan, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk.« Ehhez járul még a helyi, nagyszalontai kritika, mely azt terjeszti, hogy műve csak relativ becsű. A megszegyenülés serkentőleg hat lelkére. Érti a benne forrongó költői tartalmat, úgy véli, hogy a dolgot nem hagyhatja annyiban, a mi a lelkében forr, a világ elé kell tárnia. A szerencsés véletlen ismét kezére játszik. A Kisfaludy-Társaság 1846-ban népies tárgyú és nyelvű eposzra hirdet pályázatot s név szerint is megemlíti hősnek Arany ifjúkori álmainak egyik

eszményét, a szalontai mondák hőseit, Toldi Miklóst. Ekkor ismerkedik meg Petőfi *János vitézé*vel is, legalább az *Elveszett alkotmány*ban egyetlen egy nyom sem mutat arra, hogy annak írásakor olvasta volna, pedig néhány érintkező pont (pl. a boszorkányok) kínálkozik. Minden tényező: alkalom, példa, kedv és tehetség összeműködik, hogy remekművet teremtsen s valóban azt is alkotott. Toldijába saját lelkét lehelte, műve lelkétől lelkezett. Irodalmunkban is új utat jelölt, s a mit Petőfi a *János vitézzel* nem dicstelenül kezdett, azt Arany *Toldijával* teljes dicsőséggel folytatta.

IV.

Hogy a *Toldi* megalkotásánál Aranynak Petőfi *János vitéze* is szeme előtt lebegett, arra néhány külső bizonyítékunk is van. Így összehasonlította vele terjedelemre s úgy találta, hogy a *Toldi* hosszabb. Egy más alkalommal a *János vitéz* költői értékéről nyilatkozott. De ezeknél sokkal fontosabbak a belső bizonyítékok, melyek a két mű egybevetésénél kitűnnek; ezek tanúsítják, hogy mily mélyen behatolt Arany Petőfi művébe, mennyi ösztönt, irányítást, sőt egyenes hatást vett tőle. A költői anyaggyűjtésnek, alakításnak, feldolgozásnak nincsen olyan része, hol a *János vitéz* közvetett vagy közvetlen hatása fel ne tűnnék. A jellemek megalkotásában, az események kigondolásában, a költői világképben, a szerkesztés módjában, a jellemzésben, előadásban, verselésben és nyelvben mindenütt meglátszik Petőfi szellemének nyoma. De egyszersmind az is kitűnik, hogy Arany éppen nem utánzó szellem, erős tehetsége eredeti irányban érvényesül, Petőfivel inkább a népi világ költői értékesítésében egy, kölcsönzése nem éppen jelentékeny; a *Toldit* főbb mozzanataiban a *János vitéz* nélkül is körülbelül így alkotta volna meg, csak egy-egy mellékeseményben, mozzanatban, vonásban, színben, az előadás és nyelv egyes elemeiben alkotta volna máskép.

V.

Feladatunk vizsgálni, hogy a *János vitéz* jellemalakjai mennyiben hatottak a *Toldi* jellemalakjaira. A *János vitéz* fő jellemalakja Jancsi, ki úgyszólván teljesen magának foglalja le a költői érdeket; a többi személy inkább epizódikus jelentőségű; csak egy-két eseményben szerepelnek, legfeljebb emlékkükel kísértének az egész történeten végig, mint Iluska. A *Toldi* mellékalakjai jelentékenyebbek; a legtöbb, mint az anya, György, Bencze az egész történetben végig szerepelnek, de a többi is, mint Lajos király, a cseh vitéz hírükkel, nevükkel előre föllépnek s a hős sorsára még a távolból is irányító befolyással vannak. De természetesen azért a költői érdek jelentős részét a *Toldiban* is a főhős foglalja le, története egyéni érdekű, s a többi személy

csak annyiban érdekes, a mennyiben Miklós sorsára befoly s bizonyos népies egyoldalúsággal csak annyiban vannak költőileg megalkotva is.

Ha a *János vitéz* személyeinek hatását vizsgáljuk a *Toldi* jellemalakjaira, akkor majdnem kizárólag Jancsi alakjának hatásától beszélhetünk, a többi alak közül csak kevés és legfeljebb általánosságban állítható párhuzamba.

Petőfi Kukoricza Jancsi alakját meglehetősen sokoldalúan, gazdag jellemvonásokkal alkotta meg. Naiv módon eszményíti, minden jótulajdonságot ráruház, néhány vonásában, mint testi erejében, vitézségében meseileg túloz, de szerelmi érzésében, valamint magyaros természetének egypár vonásában való szerűnek alkotta. Jancsi fő tulajdonságai: szerelmi érzése, melyben mindig hű marad önmagához, vándorösztöne, kalandvágya, testi ereje, fiatalsága. Ezek körül csoportosulnak apróbb jellemvonásai: szerelméhez gyöngédsége, hűsége; kalandvágyához mesei jótévő ösztöne, melylyel a jókat segíti, a gonoszokat irtja, testi erejéhez vitézsége, mely mesés arányokba csap, bátorsága, leleményessége; fiatalságához érzelmessége, egészséges kedélye, testi szépsége. Bár inkább természeti jellemalak, kit ösztönei, érzelmi vezetnek, egyes elszigetelt esetekben fejlett lelki tulajdonságai is nyilatkoznak, mint élénk erkölcsi érzéke, jámborsága, magyaros önérzete. Jancsi alakja e jellemvonásaival sok tekintetben hatott Miklós alakjára.

Arany Miklós jellemalakjának fő tulajdonságait egészükben vagy csirájukban Ilosvaiból vette, de azokat részben meg-nemesítette, kifejlesztette, kiegészítette, magasabb lelki összhangba hozta. Miklós alakjának fő tulajdonságai, melyek körül összes jellemvonásai csoportosulnak: testi ereje, vágya a vitézi élet után, szeretete anyja iránt, fiatalsága.

Miklós jellemalakjának fő költői érdeke már Ilosvainál: óriási testi ereje. Félkarjára malomkövet ölt, kezében kitarított nyomórúddal mutatja az utat, elszabadult bikát farkánál fogva vágóhídra hurcol, nagy kondérokkal vizet hord, rudat két-annyira dob, mint más, legyőz egy bajvívó cseh vitézt. De Ilosvainál Toldi testi ereje nem társul megfelelő lelki kiválósággal; az ő hőse alacsony lelki világú vasgyúró, kiben magasabb hivatásának érzete szunnyad, kétszer gyilkol, bujdosása közben alacsony szolgálatokat tesz, ételért mézszárosoknál szolgál s a királyi konyhán szennyes fazekakat mosogat. Nemesebb érzületének elvértve follobbanó szikrái, midőn az özvegyasszony két fiáért önzetlen bosszút áll és midőn a viadal előtt szívből imádkozik.

Arany Ilosvai Toldijának parlagi alakjába megfelelő lelki erőt öntött, szétszórt, töredékes vonásaiból erkölcsi jellemet alkotott. Az ő hőse nemcsak testi erejével, hanem lelki világával is kiválóan költői érdekű.

Testi ereje nem olyan nyers, bárdolatlan, mint Ilosvainál, hanem kiváló lelki tulajdonokkal megnevesített. Ezek közül többen egyezik János vitézzel. Ereje körül csoportosuló lelki tulajdonságai: bátorsága, mely együtt nő a veszélylyel; Jancsi is »helyén állott« bátorság dolgában; lélekjelenléte: a veszélyben, mint Jancsi, meg sem rezzen. Jancsi, midőn megtudja, hogy a vélt csárda helyett zsványtanyára jutott,

... sem szíve nem vert sebesebben,
 ... sem nem lett haloványabb színben;
 A zsványkapitány fenyegetésire
 Meg nem ijedt hangon ... felele. (J. v. VI. 7.)

Hasonló lélekjelenlétet tanúsít Miklós, midőn a nádasban bujdosik s egyszer a nád megzörren mögötte:

Azt gondolta, farkas, meg se moccan karja,
 Mert ellátta, hogy őt csak testvére marja. (T. IV. 8.)

Egyező vonás ügyességük. János a sárkánykigyóval szemben bizonyítja be »találós eszét«, Miklós a farkasokkal s az elszabadult bikával való küzdelemben. Azután erejük fölényes érzete, melylyel előre tudják és mondják küzdelmük eredményét. Jancsi e szókkal vágat a török basának:

Atyafi! te úgyis sok vagy egy legénynek,
 Megállj, én majd kettőt csinállok belőled! (J. v. XII. 13.)

S úgy is cselekszik. Miklós is előre megmondja a cseh bajnoknak viadaluk végét:

... vitéz! addsa kezéd:
 Te sem bántál soha, én sem sértettelek,
 Ha haragunnál is, egy órát sincs hátra,
 S a halálos ágyon ki meg nem bocsátna? (T. XI. 15.)

Mindkettejük testi erejéhez költői ellentétet alkot gyöngédségük. Jancsi a véres török csata után nyájasdalon beszél a megszabadított királyleányhoz s a ló előtt lassacskán ballagva vezeti atyjához. Mikor pedig Iluskáék pitvarajtáját nyitja, a keze reszket s a lélekzete majdnem eláll mellében. Miklós hasonló gyöngédséget tanúsít, midőn a véres farkaskaland után nem mer anyjához benyitni és midőn a király elől anyja elé fut s »kímélve szorítja pánczélos ölébe«. Testi erejüket megnevesítő vonás nagylelkűségük. Jancsi a basa fiának kegyelmez meg, Miklós a könyörgő cseh vitéznek s csak akkor vágja le irgalmatlanul, midőn újból életére tör.

Miklós lelki élete magasabb fokú, mint Jancsié. Míg ezt inkább természeti érzései, ösztönei kormányozzák, Miklóst fejlettebb lélekből fakadt vágyak, törekvések. Történetének egyik fő rugója: a vitézi élet utáni vágyakozása, nemcsak a magyar nép fiának ösztönszerű vágya, mint Jancsinál, ki mint bujdosó áll katonának, hanem tudatos, lelki okokkal támogatott törekvés, melyet hathatósan táplál őseinek, apjának vitézi

híre, bátyjának helyzete, előkelő származásának tudata, testi kiválóságának érzése, melyek a jogosult fokig büszkévé is teszik :

Nagy erőt érezek mind a két karomban,
Nem vesztegetem azt szerűn és malomban ;
Édes apámnak is hallám vitézségét,
Hát csak én gyaláznám meg a nemzetségét ? (T. VI. 15.)

Ebben lényegesen különbözik Jancsitol ; ő a paraszti helyzetből kiemelkedik, míg ez parasztnak vallja magát.

Kukoricza Jancsi becsületes nevem ;
Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem. (J. v. XIII. 13.)

De azért ezzel megfér az a tudat, hogy mint magyar, minden más nemzetbelinél külömb :

... magyar vagyok, s a magyar lóra termett,
Magyarnak teremt az isten lovat, nyeret. (J. v. VII. 8.)

Miklós magyar büszkesége egyéni önérzetéből fakad. A cseh vitézzel megfogadtatja,

... habár mély tenger nyelné el hazádat,
A mi országunkra még sem teszed lábad. (T. XI. 18.)

Anyja iránti szeretete szívének egyik legfőbb érzése, mely egész történetén végighúzódik. Mint Jancsi kalandjaiba Iluska iránti szerelme, úgy játszik Miklós történetébe anyja iránti szeretete. Ilusvai több adatot tartott fönn, melyek az anya szeretetét bizonyítják Miklós fia iránt ; mikor bujdosik, sajnálja s titkon éléssel táplálja ; egy más alkalommal kenyerébe száz aranyat süt, hogy ha szüksége lesz rá, legyen pénze. Arany viszont a fiú szeretetét képezte ki s meséjének egyik fő rugójává tette.

E rokonszenves érzése körül csoportosulnak : bátyja iránti szeretete, melylyel érdemetlenül is ölelni akarja ; kudarcza után vagyonával kárpótolja s bűnét a király előtt tapintattal elhallgatja :

Magam sem tudom hogy', esém gyilkosságba,
S elzaklatott bátyám a széles világba ... (T. XII. 5.)

E tapintatban különben találkozik Jancsival, ki viszont a francia király előtt leplezi el nyája elszéledésének valódi okát, hogy Iluska emlékét kímélje :

Egyszer én valahogy nyájam elszalasztám,
Annak következtén elcsapott a gazdám. (J. v. XIV. 20.)

De szeretetét elárasztja egész környezetére, cselédeire, — legtöbb jut belőle hű szolgájának Benczének — kedvelt ökreire, foglalkozására. Anyja iránti szeretete táplálja nótiszteletét is, melylyel a gyászos özvegy ügyét a magáévá teszi :

Özvegy édes anyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt. (T. VII. 10.)

De Arany e jellemző középkori vonást különösebben nem domborította ki.

Vallásos érzésének csirája már Ilosvaiban megvan, de a költő e másik jellemző középkori vonást, a magyar természetnek megfelelően, szintén nem fejleszti túlzó rajongássá, hanem egyszerű népies jámborságnak alkotja meg, mely az Istenben való fiúi bizodalomban, akaratán való alázatos megnyugvásban, hálában, jámbor beszédben nyilatkozik. Aranynak Miklós e jellemvonásának megalkotásánál Jancsi jámborsága volt a mintája. Jancsi jámborságának néhány példája :

Ez a világ aligha csárdában nem ég ;
Bizonyára úgy lesz — hál' a jó istennek ! (J. v. VI. 2.)

Gazduramnak úgysis rossz a csillagzatja,
Hát még . . . de legyen meg isten akaratja. (J. v. III. 3.)

Mikor pedig a hajótörésből megmenekült :

Először is hálát adott az istennek,
Hogy életét ekkép szabadította meg . . . (J. v. XVII. 8.)

Miklós jámborságának példái :

De hiszem az Istent, az árvát nem hagyja,
Mert azért az árvák gondviselő atyja . . . (T. IV. 15.)

Nem azért megyek el, hogy vissza ne jöjjenek ;
Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg. (T. VI. 14.)

Midőn pedig elérte célját, bajnok lett, alázatosan elismeri :

. . . nem köszönöm azt magam erejének ;
Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének. (T. XII. 18.)

Jámborságához csatlakozik lelkiismereti érzékenysége, mely cselekvésének egyik jelentős rugója. A lelki megtisztulás vágya az egyik fő ok, mely otthonából kiragadja s hathatósan támogatja feltörekvését. E lelki tulajdonságát (bár Jancsinak is van egyszer dolga lelkiismeretével hasonló körülmények között) alkotó költőjétől örökölte. Lehetetlen föl nem ismerni benne Aranyt, kit ártatlan ifjúkori ballépésekor Szigetről főképp az öntudat kígyói indítottak haza, s a ki egész életében érzékeny lelkiismeretének felindulásai között hányódott.

Fontos tulajdonság Miklós fiatalsága, mely nemcsak előbbi jellemvonásait : a katonai élet vágyát, anyja iránti szeretetét magyarázza meg, hanem számos egyéb tulajdonságát is. Arany hőségének fiatal voltát szépen kidomborítja, s ebben Petőfi János vitéze fontos előképül szolgált.

Fiatalos vonás kedélyének tág fogékonysága : az indulat legmagasabb, ölni készítő rohamától a könnyezésig. Indulatossága Arany szerencsés leleménye, mely egyfelől jól társul testi erejéhez, másfelől a legelfogadhatóbban magyarázza gyilkosságát. Egy kedélyi vonásra kétségtelen a János vitéz hatása : Jancsi is,

Miklós is tudnak sírni. A magyar természettel e tulajdonság nem igen egyezik, de Miklósnál részint a középkor, melyben az emberek még közelebb álltak a természethez, részint fiatalsága kielégítően megokolják, de nagyon valószínű, hogy Petőfi lírai hajlamú hőse nélkül nem lett volna olyan érzékeny.

Tehát Jancsi is, Miklós is sírnak; sírnak örömben, bánatukban; hol könnyeznek, hol zokognak. Örömben egyszer sírnak. János, a mint a griffmadár hátáról meglátja faluja tornyát:

Szent isten! hogy örült ennek János vitéz,
Az öröm szemébe könnycseppeket idéz... (J. v. XVII. 13.)

Miklós pedig, midőn küzdelme végén a királytól kegyelmet s kitüntetést nyert s tetejében anyjával találkozik. Vele együtt sír:

Szemökből a zápor bőségesen hullott. (T. XII. 17.)

De természetesen többször sírnak bánatukban. Jancsi, midőn Iluskától búcsúzott:

Ráborult, öelte, de képpel elfordult,
Ne lássa a leány, hogy könnye kicsordult. (J. v. IV. 7.)

Miklós Benczével való búcsúbeszélgetése közben, midőn ez anyjára emlékezteti,

Addig-addig bámult a susogó nádra,
Nagy meleg könnycsep ült szeme pillájára. (T. IV. 20.)

Zápor módra sír Jancsi nevelőanyja temetésekor:

Kemény az én szívem, teljes életemben
Nem sokszor esett meg, hogy könnyet ejtettem,
De nevelőanyám sírjának halmára
Hullottak könnyeim zápornak módjára. (J. v. XIV. 15.)

Hasonlóképen zokog Iluska halálhírének hallatára:

János reáborult az asztal sarkára,
S megeredt könnyének bőséges forrása... (J. v. XVIII. 1.)

Miklós kétszer zokog bánatában. Először Györggyel való összetűzése után az udvar távolabb eső zugában

... zokogott magában... (T. II. 14.)

Másodszor anyjával való búcsútalálkozása alkalmával:

Tartani akarta magát, de hiába!
Megáradva hulla könnye két szemének
Az ábrázatjára kedves szülőjének. (T. VI. 12.)

Hogy Miklós e kedélyi vonásánál a János vitéz például szolgált, arra külső bizonyítékok is vannak: rím (csordult — fordult), szó (bőséges) és szóképek (zápor — forrás, patak) egyezése.

Jancsi és Miklós kedélyének fiatalos tulajdonsága: nagy fogékonysága mellett természetes egészsége; alapszínét nagy csapások, külső és belső szenvedések sem tudják állandóan elhomályosítani. Kedélyük hamar visszanyeri természetes egyensúlyát, nem merülnek végletesen a fájdalomba, hanem akarnak és tudnak kiemelkedni belőle, nemcsak búsulni, hanem alkalomadtán örülni, sőt mulatni is tudnak.

Mily magyaros vonás János vitézben, hogy alkotó költőjétől örökölt érzékenysége mellett sem bánkódik örökké, hanem feladni akar:

Mikor unod már meg örökös munkádat,
Te a kínozásban telhetetlen bánat!
Ha nem tudsz megölni, ne gyötörj hiába,
Eredj máshova, tán akadsz jobb tanyára... (J. v. XIX. 3.)

S csakugyan bánattal, könnyel számot vet s a fazekassal már kedélyesen beszél:

Be rossz kedvben vagyunk! (J. v. XIX. 9.)

Mikor a kőszikla ebédet az óriás király torkára forrasztja, kaczag s diadalára kevélyen gondolva távozik.

Miklós is fájdalma, lelkiismeretfurdalása, bujdosása közben gyermekes tréfát csinál, midőn a megölt farkasokat bátyja nyoszolyájára fekteti:

...tente, tente szépen,
A testvér bátyátok fekszik itten épen. (T. VI. 7.)

Kedélyének e fiatalos, egészséges vonását a csárdai mulatozás jelene eleveníti meg szépen. Jókedve alig ismer határt, minden szava csupa tréfa, annyit eszik, hóggy három sem tudna vele versenyezni; a nagy kannának, mint a birkózásnak, neki-gyürekszik; tánczol, hogy majd leszakad a ház, széles jókedvében nagyokat kurjant.

Fiatalságukat színező vonás cselekvésüknek érzésükből, felindulásukból folyó mohó volta, az értelemről alig korlátozott megnyilatkozása. János vitéz, a mint látta a virágot Iluskává válni:

Eszeveszettséggel rohant a habokba. (J. v. XXVII. 7.)

Miklós, midőn álmából felszerkenve a lóhátasban Benczét pillantja meg:

Bezzeg mondhatná is már a tisztet szolga,
Hogy nem a vén Bencze, hanem ez s ez volna,
Mikor Toldi Miklós letépte lováról,
S minden port lecsókölt ránczos orczájáról. (T. XI. 3.)

Majd pedig mikor a végjelenetben anyját meglátja:

Elfelejtett mindent és futott elébe. (T. XII. 16.)

Fiatalságukat díszítő vonás még testi szépségük. Jancsi szépségét katonapajtásai nem győzik csodálni, s a leányok is

gyakran megsiratják. Miklósra nemcsak az anyai büszkeség mondja :

Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orczádat még egyszer láthatom!
Be szép vagy! (T. XII. 17.)

hanem a királynak is tetszik szép fiatal képe. (T. XII. 6.) Természetes, hogy mindkettő úgy illik katonának, mintha az Isten is annak teremtette volna őket.

Mindkét hőst jellemzi bizonyos fokú akarati gyöngeség. János vitézben sok a szenvedő vonás; Miklós akarati gyöngeségét alkotó költőjétől örökölte. Mennyi hatásnak kellett összeműködni, hogy Budára induljon! A vitézi élet természetes vágyán kívül, melyet származása és testi erejének tudata tápláltak, mint gyilkosnak ösztönszerű menekülése, a lelki megtisztulás vágya, az özvegyasszony két fiáért való bosszú. Valósággal maga Arany János, kit saját vallomása szerint kétségtelen tehetősége mindig előre tolt, erélyének hiánya pedig hátravetett...

Végül mindkettőjüket bizonyos pallérozatlanság jellemzi. Csakhogy Jancsi pallérozatlansága a népmesék humorához tartozik; úgy beszél a francia király előtt, mint egy jónevelésű parasztlány a falusi bíró előtt:

Köszönöm szépen a kelmed jó' karatját... (J. v. XIII. 19.)

Petőfi szemmel látható kedvteléssel dolgozta ki Jancsi népies illemtudásról tanuskodó beszédét, úgy hogy valószínűleg ő hatott Aranyra, midőn ez Miklóst pallérozatlannak rajzolta. Miklós nem beszédében vét a magasabb illem szabályai ellen, hanem azzal, hogy igenlés helyett a fejével bólint, a király jóságát nem tudja megköszönni s anyja láttára a királyt szó nélkül ott hagyja.

VI.

A főhősön kívül a *János vitéz* és a *Toldi* mellékszemélyei közül csak kevesen állíthatók némileg párhuzamba. Igy Jancsi nevelőanyja és Toldiné, a mennyiben gyöngéd szeretettel gyámolítják és védik Jancsit és Miklóst; Jancsi nevelőapja és György anyyiban, hogy üldözik Jancsit és Miklóst s munkára fogják, amaz természetes ellenszemből, ez irígységből, kapzsiságból; a francia király és Lajos király, mert mindketten melegen érdeklődnek a két hős sorsa iránt s megjutalmazzák őket érde-meikért. Különb en ezen általános vonásokon kívül főképp abban a népies egyoldalúságban egyeznek, melylyel költőik megalkották őket. A *János vitéz* és a *Toldi* mellékszemélyei a hős sorsára gyakorolt jó vagy rossz befolyásuk szerint jó és rossz csoportba oszthatók. Amabban jók: Iluska, Jancsi nevelőanyja, a francia király, a huszárok, az óriások, a tündérek; rosszak a mostoha, Jancsi nevelőapja, az óriások csősze és királya, a török basa, a

rablók, a törökök, a boszorkányok. Épp így válnak ketté a Toldi mellékszemélyei : jók : Toldiné, Bencze, az özvegy, Lajos király ; rosszak : György, a cseh vitéz. Azonfelül egyeznek abban, hogy mindegyikben számos a népies vonás.

Valamennyien jellemző népiességgel beszélnek. Feltűnőbb példái : Jancsi beszéde a francia király előtt, mely jóízű mesei humorral úgy hangzik, mintha a falusi bíró előtt beszélne ; György beszéde anyjánál s a királynál, telve a népi beszéd fordulataival :

Hová, háová nem lett ? elosont a háztól,
El sem búcsúzott, csak a kapufélfától,
Híre, hamva eltűnt, elveszett az útja ;
El-e, hal-e már most ? a jó Isten tudja. (T. VIII. 9.)

Miben is nyilvánul e beszédek népiessége ?

Népies vonás a mohó belevágás. Így Jancsinál, mikor a mostoha szitkait hallja :

Hanem most már elég, hallja-e kend, anyjuk ? (J. v. II. 5.)

Hasonlóképen Miklónál, midőn György szidja :

Átok és hazudság minden ige szádban ... (T. II. 10.)

Azután a tétovázó kezdet ; Jancsi elbeszélésében :

Hogy is kezdjem csak hát ... (J. v. XIV. 1.)

Az átmenetek kötőszóhalmozásai :

Hát mikor még aztán sihederré lettem ... (J. v. XIV. 12.)

Hát hiszen vártunk is egyre keservesen ... (J. v. XIV. 18.)

Azután hát aztán, hogy meghalálozott ... (J. v. XIV. 19.)

Népiesek a címzések, a megszólítások. Legszokottabb a kegyelmed, a János vitézben pedig a kend.

Ha kegyelmetekkel egy sorban lehetnék ... (J. v. VII. 5.)

Köszönöm szépen a kelmed jó'karatját ... (J. v. XIII. 19.)

Hisz kend se volt jobb a deákné vásznánál. (J. v. II. 8.)

Édes anyám asszony, ne féljen kegyelmed. (T. VI. 9.)

Toldi pedig mondta : Ne sírjon kegyelmed. (T. VII. 10.)

Hanem annyit mondok, ne búsuljon kelmed. (T. VI. 14.)

De bőven előfordulnak egyéb, kedveskedő megszólítások is :

Tudod, Jancsi szívem, örömetst kimennék ... (J. v. I. 9.)

Jancsi lelkem, mi lelt ? mért vagy oly halovány ? (J. v. IV. 4.)

Hogy halt meg galambom, mi baj lett halála ? (J. v. XVIII. 3.)

Felkeresni téged, Miklós, édes lelkem ... (T. X. 7.)

Hogy vagy édes szolgám ? nem haltál meg éhen ? (T. IV. 9.)

Látod, jó kis gazdám, György úr nemsokára ... (T. IV. 18.)

Valamint a nép udvariassági kifejezései :

Jaj, eszem a szívét, a naptól oly veres ! (J. v. XVII. 20.)

Ha szépen megkérem kendet, öreg bátya ...

Jaj ! eszem a lelked, beh jó, hogy mgelellek. (T. IV. 9.)

Hanem kérem szépen (s látja, nem hiában) ... (T. VII. 10.)

A népi beszédet jellemzi bizonyos élénkség, mely első sorban a népies indulatszók gyakori alkalmazásában áll:

Felelt a jó király: Ejnye bizony nagy kár... (T. VIII. 5.)
Lám ni! azt a háztól világra zavarta... (T. VIII. 10.)

Gyakori népies alakzat a kérdés:

Mi tagadás benne? igen nagy híja van... (J. v. III. 5.)
Ezért tartottalak? Ezért etettelek? (J. v. III. 8.)
De mi haszna? hogyha erőd vele szállott. (J. v. XII. 4.)

Hova, hova nem lett? elosont a háztól... (T. VIII. 9.)
Él-e, hal-e már most? a jó Isten tudja... (T. VIII. 9.)
De mi haszna, lebzsel és a bajt kerüli. (T. VIII. 4.)

A káromkodás:

Te derék legény vagy, azt a bátor szented! (J. v. VI. 11.)
Megállj a hitedet! kiáltott feléje... (J. v. XII. 18.)
Harapod bizony te, a kínos napodat! (J. v. XX. 14.)
A keserves voltát, rugaszkodj utána! (J. v. XXI. 18.)

Hé! korcsmáros! hol vagy? a teremburádat! (T. X. 16.)
Az öreg csodálta: »Ejnye, hogy a kőben... (T. X. 10.)
Utána, utána! Ilyen szedtevette!... (T. VI. 19.)
Menjen onnan, mondák, »anyja keservébe«. (T. IX. 12.)

A népi beszéd állandó szólásaiban nyilatkozik a nép jámborsága:

Meg is tette volna, hiszem az egy istent... (J. v. XIV. 18.)
Istenem, teremtem! mit beszélek én itt? (J. v. VI. 20.)
Ebédelt a király s tudj' isten hány fia... (J. v. XX. 8.)
Téged az isten is zsványnak teremtett. (J. v. VI. 11.)

De hiszem az Istent, az árvát nem hagyja... (T. IV. 15.)
Pedig Isten mentsen, hogy így elfoglaljam. (T. VIII. 11.)
Azontúl az Isten áldjon minden embert. (T. II. ...)
Isten sem teremtett téged egyébnek... (T. XII. 17.)

Népies sajtóság a kedves elhunytakról gyöngéden emlékezni:

Hogyne? az Istenben boldogult jó lélek
Kedvezett, a miben lehetett, szegénynek. (J. v. XIV. 16.)

Miklós a tizedik esztendőben járván,
Kimúlt szegény apánk s ő elmaradt árván... (T. VIII. 4.)

Viszont átokkal a gonoszokról:

Sokszor megbántotta gonosz mostohája,
Isten neki soha azt meg ne bocsássa! (J. v. XIV. 13.)

Nem remélem, hogy itt maradásom legyen
György miá, kit Isten akárhová tegyen... (T. VI. 14.)

Duna szigetében gyilkoló meg egy cseh,
Isten a pokoltól soha meg ne mentse. (T. VII. 7.)

A népies beszédmód néhány fordulata :

Egyet mondok, öcsém, kettő lesz belőle. (J. v. VI. 10.)
Tudja, én vagyok az a kis szomszédleány (J. v. XVII. 22.)

De ha nappal jönnek, tudja, megölnének. (T. VI. 9.)

Végül természetesen minden beszéd tele van a népnyelv képeivel, kifejezéseivel, állandó szólásaival; ezekről majd az előadás általános tárgyalásánál lesz szó.

VII.

A *János vitéz* eseményvilága más természetű, mint a *Toldié*. Első sorban a *János vitéz* eseményei csak részben valószerűek, részben pedig mesések, míg a *Toldi* eseményei mind valószerűek. Azonfelül a *János vitéz* valószerű részletei genre-szerűek, a *Toldiéi* pedig ezen kívül részben korszerűek is. Továbbá míg a *János vitéz* eseményei szabadon vannak válogatva a népiélet, a népképzelet, a népmese gazdag világából, addig a *Toldi* eseményei egészükben vagy csirájukban adva voltak; Aranynak válogatni, nemesíteni, kiegészíteni, kompozícióba illeszteni kellett. A *János vitéz* szerkezete laza; az események szinte korlátlan szaporítását engedi, a *Toldié* szigorúan zárt, eseményei szervesen összpontosítva vannak, sem kihagyást, sem toldást nem engednek. A két történet jellege is más: Petőfié szerelmi történet vegyítve érdekes, képzeletgyönyörködtető kalandokkal, Arany művében családi érzést tartalmazó részletek egyesülnek a feltörekvő hős drámai érdekű történetével. Mindezen okok következtében a *János vitéz* meséje a *Toldi* cselekvényére inkább általánosságban, mint a részletekben hatott. A *Toldi* cselekvényének nincsen olyan jelentős tagja, mely a maga egészében a *János vitéz* hatása alatt készült volna. De részint általános tulajdonságokban, egyes motívumokban, az események mellék-részleteiben, vonásaiban, színeiben számos nyomára akadunk. De Arany készen nem vesz át semmit; mindent változtat, módosít, céljához képest alakít, szervesen művébe forraszt.

A *János vitéz* hatása nyilvánul a *Toldi*ban első sorban, hogy mindkettőben egy érzelmes (szív) történet vegyül egy külsőbb érdekű történettel. A *János vitéz*ben Jancsi és Iluska szerelme kíséri végig az eseményeket. Egyes mozzanatai: Jancsi és Iluska édeskedése a pataknál, búcsújok; Jancsi gondolati terve a zsványtanyán; visszaemlékezése szerelmükre, búcsújokra, néma fogadástételükre; reménnyel teljes hazatérése, Iluska halálhíre, kesergése Iluska sírján; bánkódása, a rózsa hatása, Iluska feltámadása az élet vizében, szerelmi boldogságuk. Ezen érzelmes szerelmi történettel hol szorosabb, hol lazább kapcsolatú, vagy tőle éppen független a másik, inkább külső érdekű történet, melynek részei: Jancsi elveszti nyáját, emiatt elbujdosik,

kalandja a zsványtanyán, katonáskodása, mesés útja Franciaországba, kalandja a francia királyleánynyal, hajótörése; griffmadáron lovagol; kalandja az óriásoknál, a sötétség országában, útja az operenciás tengeren, Tündérországba jutása, királysága.

Miként Jancsi szerelme Iluska iránt, úgy játszik a *Toldi* eseményeibe Miklós szeretete édesanyja iránt. Úgy tetszik, mintha a költő mentegetné is hőst, hogy nem a szerelem, hanem a fiúi szeretet szívének vezérlő érzése. Midőn Miklós történetét anyjával való találkozással, egy szép családi jelenettel befejezi, megjegyzi:

Igy szerette anyját a daliás gyermek,
Szívét nem bántá még nyila szerelemnek... (T. XII. 19.)

Valóban anyja iránti szeretete cselekvéseinek is egyik fő rugója. Gyilkossága után anyjára való tekintettel nem bujdosik el. Bencze marasztaló okai közül anyja fájdalommal hatja meg legjobban s válaszából kitűnik, hogy feltörekvésében anyja iránti szeretete is jelentős szerepet játszik:

Mondd meg ezt, jó Bencze, az édes anyámnak:

Rólam is hall még hírt, hogy, mikor meghallja,
Még a csecsszóó is álmélkodik rajta:
Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szíve örömben. (T. IV. 22.)

De még sem tud addig elszakadni, míg élte veszélyeztetésével is el nem búcsúzik. Hogy vándorlása közben is anyjával foglalkozik, bizonyítja, hogy a temetőben is anyjával első pillanatra anyjának nézi. Pesti magányában, elhagyatottságában anyja képe lebeg lelki szeme előtt. Midőn pedig Benczével szerencsésen találkozik, minden tizedik szavában anyját tudakolja. Végül, midőn célját eléri, bajnok lesz, kitüntetés nyer, öröme csak úgy teljes, hogy anyjával is találkozik s jövője képét sem tudja megalkotni nélküle:

Már most Toldi Györggyel lakhelyet cserélünk:
Ő Nagyfaluba megy, mi pedig itt élünk. (T. XII. 18.)

A két érzelmes történetnek hasonló eszmei tartalmú részelei is vannak; így a búcsú: Jancsi búcsúja Iluskától, Miklósé anyjától; kesergés az elhagyatottságban: Jancsi Iluska sírján, Miklós pesti elhagyatottságában kesereg; emlékezés az elmúltakra: Jancsi Iluskáról tudakozódik, Miklós anyjáról; a viszontlátás: mindketten kitörő örömmel sietnek szerettüket karjukba zární.

Ezen érzelmes családi történettel vegyül Miklós kiemelkedésének drámai érdekű története. Arany szerkesztő művészetéből következik, hogy e két történet bensőleg egyesül. Miklós kiemelkedésének történetébe anyja iránti szeretete mélyen bele-

játszik ; törekvésének előbb ez a legerősebb visszatartó rugója, később pedig egyik legfontosabb sarkalója.

A két történet abban is egyezik, hogy mindkettőben az események folyása kétszer meg van szakítva belső, lelki események rajzával. Jancsinak is, Miklósnak is van lelki tusája, küzdelme kísértéssel, melyből győztesen emelkednek ki. Jancsi a zsványok kincsénél jön kísértésbe, már el is képzeli azzal jövőjét, midőn lelkiismerete megszólal ; Miklós pedig a farkasokkal való viadal után gondolkozik az ő farkasáról, gonosz bátyjáról. Ösztönszerűleg felmerül lelkében György meggyilkolásának gondolata, de rossz gondolatán diadalmaskodik. Jancsi még egyszer engedi hosszabban szabadjára képzeletét, midőn a francia király ajándékával hazahajózik s kirajzolja magában Iluskával való boldogságát. Míg Jancsi gondolatja, költőjére jellemzően, a jövőben kalandozik, Miklósé a jelenen és a multon. Pesti magányában anyjára, búcsújára, az özvegyasszonynak tett fogadására gondol.

A két mű eseményei még egy tulajdonságban, az időpont, a napszak, az időjárás gyakori emlegetésében egyeznek, melyek népies módon az égi testek, a nap, hold és csillagok állásának, hatásának megjelölésével történnek. A *János vitéz* szorosabban összefüggő eseménycsoportjai e szerint vannak tagolva. Ily szorosabban összetartozó események : Jancsi és Iluska enyelgése, a mostoha szidalma, a nyáj elszéledése, Jancsi elcsapatása, búcsúja, pusztai vándorútja, rablókhoz jutása. Ezeket mind a napszak megjelölése tagolja szét :

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről . . .	(J. v. I. 1.)
Az idő aközben haladott sietve,
A patak habjain piroslott az este.
Dúlt-fült Iluskának gonosz mostohája.	(J. v. II. 1.)
A nap már akkor a földet érintette,
Mikor Jancsi a nyájt félig összeszedte.	(J. v. III. 1.)
Mikorra a patak vize tükörré lett,
Melybe ezer csillag ragyogása nézett,
Jancsi Juliskáék kertje alatt vala . . .	(J. v. IV. 1.)
Mikor a nap fölkelte s a holdat elküldte,
A puszta, mint tenger feküdt körülötte.	(J. v. V. 1.)
Mikor a nap elért az ég tetejére,
Eszébe jutott, hogy falatozni kéne.	(J. v. V. 5.)
Mikor a nap leszállt pihenni ágyába,
Kukoricza Jancsit még vitte két lába.	(J. v. V. 14.)
Az idő járása éjfél lehetett már,
Mikor szemébe tűnt egy pislogó sugár.	(J. v. VI. 1.)
A föltámadó nap legelső sugára
Lesütött a háznak füstölgő romjára . . .	(J. v. VI. 25.)

A *Toldi*ban a farkaskaland éjszakájától a viadal napjáig lefolyó események leírásánál gyakori az idő megjelölése :

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta. (T. V. 1.)

Távolabb feküdt az anyjok, meg a párja
Tisztán süttöt rájok a hold karikája. (T. V. 11.)

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára (T. VI. 1.)

És midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte. (T. VII. 3.)

— — — — Negyedik nap délben
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében. (T. VII. 4.)

Pest alatt ért össze utasunk az esttel (T. VII. 5.)

Pest város utczáin fényes holdvilág van (T. IX. 1.)

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét. (T. XI. 1.)

Akkor bútt fel a nap az ég karimáján
Meg is akadt szeme a fiú ruháján. (T. XI. 5.)

Ez egyező tulajdonságokon kívül általánosságban még néhány vonás, motívum emlékeztet egymásra. Mindkettőben előfordul a családi veszekedés, elkövetett hibáért, bűnért a világba üzés ; a pusztai bujdosás motívuma ; az a vonás, hogy Jancsit nevelőanyja mentegei, míg nevelőapja dologra fogja s nem kíméli, emlékeztet Miklós helyzetére, kit anyja kényeztet, György pedig paraszti dologra kényszerít és szid. Mindkettőben alkalmazva van a jámbor hit, hogy a szerencsétlennek, az üldözötteknek az Isten is pártját fogja.

A *János vitéz* részletes hatását a *Toldi* eseményeire a következőkben gyűjtöttük össze :

Az I. énekben (Miklós találkozása Laczfi seregével) azonos az időjárás képe, mely az eseményt bevezeti, a *János vitéz* bevezető soraival :

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről... (J. v. I. 1.)

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja. (T. I. 1.)

Hasonló a hős beállítása : Jancsi subáján heverészve, Miklós talpon állva, tehát mindketten egyedül, bámulnak, de nem a közvetlenül szemük előtt lévő dologra : patakra, forgószélre, hanem legfőbb érzésük, vágyuk tárgyára ; amaz Iluskára, emez Laczfi seregére. A magyar katona több jellemző, színező vonása szintén Petőfire emlékeztet. A *János vitéz*ben »gyönyörű huszárok«, a *Toldi*ban »szép magyar leventék, aranyos vitézek«.

Abban a lovak »kényesek«, ebben maga a had »kevély«. Amott a nap fénye csillámlik fegyvereiken, itt pedig büszke fegyvereik csillognak. Petőfinél :

Alattok a lovak tomboltak . . . (J. v. VII. 2.)

Aranynál :

Tombolván alattuk czifra nyergű ménék . . . (T. I. 8.)

A katonák látása Jancsiban is, Miklósban is erős physiologiai hatást kelt. Jancsi szíve alig fér meg a baloldalában ; Miklós meg úgy néz, mintha szíve-lelke a szemében volna ; később pedig »szíve búbanatban összefacsarodik«. Érzésüknek magán szavakban is kifejezést adnak. Miklós sóhajának pár sora Jancsi szavaira emlékeztet :

Nekik jó éjszakát mondani örökre (T. I. 6.)

A János vitézben :

Jó éjszakát ! . . .

Küldök én örökös éjszakát reátok. (J. v. VI. 17.)

Továbbá :

Hej ha én is, én is köztetek mehetnék ! (T. I. 6.)

A János vitézben :

Ha kegyelmetekkel egy sorban lehetnék . . . (J. v. VII. 5.)

Petőfi hatása nyilvánul a vezér fölényes, hetyke beszédében is :

Vigyázz földi ! bizony rálépsz a fejedre . . .
Mi ördögért vagy úgy a bűnnek eredve ? (J. v. VII. 4.)

Hé paraszt ! melyik út megyen itt Budára ? (T. I. 9.)

Mindkettőt bámulják végül a katonák : Miklóst erejéért, Jancsit azonfelül szépségéért is.

A IV. énekben (Miklós találkozása Benczével) Miklós nádasi bujdosásának több mozzanata rokon Jancsi pusztai útjáéval. Így a szabad ég alatti alvás. Jancsi vakandoktúrára bocsátja le fejét ; Miklósnak meg :

Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája. (T. IV. 3.)

A személyesített álom munkáját Petőfi csak röviden jelzi :

Az álom szemének pilláját ellepte . . . (J. v. V. 8.)

Arany ellenben allegorikus rajzzá szélesíti :

Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosuló hajnal hasadtáig.

Hanem a midőn már szépen megpitymallott,
 És elült a szúnyog és a zaj sem hallott,
 Akkor lelopózkodt a fiú fejére,
 Két szárnyát teríté annak két szemére ;
 Aztán álommézet csókolt ajakára,
 A kit mákvirágból gyűjte éjszakára . . . (T. IV. 4., 5.)

Hasonló az idilli ebéd. Jancsi :

Letelepült, elővette tarisznyáját,
 Megette maradék kevés szalonnáját. (J. v. V. 6.)

Miklós gazdagabb ebédet eszik : sült húst, fehér czipót ;
 Bencze a tarsolylyal meg is terít számára ; de a milyen »jó ízűen«
 esett Jancsinak a kis ebéd, ép oly »jóízűen« nyelte Miklós a
 czipóval a húst. Nem volt egyedül, mert :

Mily örömmel nézte Bencze, a hű szolgál !
 Jobban esett, mintha maga falta volna . . . (T. IV. 11.)

Jancsinak más társasága volt :

Nézte őt a kék ég, a fényes nap . . . alább
 Ragyogó szemével a tündér délibáb. (J. v. V. 6.)

Miklós és Bencze beszélgetésének egy sora Jancsi és Iluska
 búcsúbeszélgetésének egy mondatára emlékeztet :

Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet. (T. IV. 14.)
 Hagyd el az istenért az ilyen beszédet ! (J. v. IV. 5.)

Ugyancsak Jancsi és Iluska búcsújára emlékeztet Miklós
 és Bencze búcsújának néhány mozzanata. Jancsi, mikor Iluskától
 búcsúzott :

Ráborult, ölelte, de képpel elfordult :
 Ne lássa a leány, hogy könnye kicsordult. (J. v. IV. 7.)

Miklós pedig, midőn Bencze marasztaló okai között utoljára
 édesanyját hozta fel, sokáig nem felelt :

Csak nézett sóhajtv a susogó nádra,
 S addig-addig bámult a susogó nádra,
 Nagy meleg könnycsepp ült szeme pillájára.
 S mintha törlené csak arca verítékét,
 Tenyeréhez törle hivatlan vendégét ;
 Végig a kis ujján a könny földre csordult :
 Ő pedig Benczéhez ily szavakkal fordult . . . (T. IV. 21.)

Nemcsak a rím azonossága (csordult-fordult) mutatja, hogy
 Arany szemei előtt e jelenet kirajzolásánál a *János vitéz* lebe-
 gett, hanem egyes vonások, mozzanatok egyezése is ; így a könny
 kicsordulása, annak restellése, az elfordulás ténye.

A VI. ének (Miklós búcsúja anyjától) bevezető természeti
 képe Petőfiből való. A *János vitéz*ben :

. . . A virradatnak legelső sugára
 Rásütött egyenest faluja tornyára. (J. v. XVII. 12.)

A *Toldiban* pedig :

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára. (T. VI. 1.)

Egyező mozzanat a tétovázó ajtónyitás. Jancsi, midőn kalandozása után Iluska házához ér, gyöngédségből, aggodalom-ból alig mer benyitni :

A pitvarajtónál be reszketett keze,
S mellében csakhogy el nem állt lélekzete . . .

(J. v. XVII. 18.)

Miklós, midőn a nádasban való bujdosása után búcsúzni hazalopódzik, részben gyöngédségből, részben óvatosságból szintén nem mer benyitni :

. . . Mintha lopni jönne, lábujjhegyen,
Édes anyja záros ajtajához megyen.

Zörgetne is, nem is ; bátorsága nincsen,
Csakúgy tétovázik keze a kilincsen.

(T. VI. 2.)

Jancsinak is, Miklósnak is van dolga alvó emberekkel, majdnem kísértésbe jönnek, de rövid lelki tusa után lelkiismeretük szavára hallgatva cselekszenek. Jancsi, midőn a zsványok lerészegedve jobbra-balra dőltek, meg akarja kincsiüket dézsmálni s már gondolatában ki is színezi Iluskával való jövő boldogságát. De lelkiismerete megszólal :

Istenem, teremtőm ! mit beszélek én itt ?
Zsványoknak vigyem el átkozott pénzt ?

Hozzájok sem nyúlok . . . azt én nem tehetem,
Nincs elromolva a lelkiismeretem . . . (J. v. VI. 20., 21.)

Miklós is győz rossz gondolatán, midőn alvó bátyja ágya fölött áll :

— — — No megölhetnélek,
Megérdemlenéd, ha rávinne a lélek. (T. VI. 6.)

A VII. énekben (Toldi pusztai útja ; találkozás a özvegygyel) a zivatar rajza Petőfi hatását mutatja. Azonos vonások : sötét lesz, a villámok czikáznak, az ég zeng, az eső megered. Petőfinél :

A világ sötétbe öltözködött vala,
Szörnyen zengett az ég, hullt az istennyila :
Végtére megnyilt a felhők csatornája,
S a tó vize sűrű buborékot hánya. (J. v. V. 11.)

Aranynál :

Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,
Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott. (T. VII. 1.)

Itt Petőfi kivételesen részletezőbb Aranynál. Elevenen festi Jancsi védekezését a zivatar ellen :

Jó hosszú botjára Jancsi támaszkodott,
Lekonyította a karimás kalapot,
Nagy szőrű subáját meg kifordította,
Úgy tekintett bele a vad zivatarba. (J. v. V. 12.)

Arany ellenben csak jelzi hőse magatartását :

Miklós — —
Szembeszállt esővel, villámmal és széllel. (T. VII. 3.)

Hasonló a pusztai vándorlás néhány vonása is. Mindketten hajnalban találják magukat a végtelen pusztában :

Mikor a nap fölkel, s a holdat elküldte,
A puszta, mint tenger, feküdt körülötte . . . (J. v. V. 1.)

Midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte. (T. VII. 3.)

Mint a puszta jellemző vonásai ki vannak emelve : a nap; a kék ég s a délibáb.

Az özvegyasszony beszédje és sírása János vitézre emlékeztet. János, midőn Iluska haláláról értesült, bánatában alig tudott szólni :

A mit mondott, csak úgy töredezeve mondta,
El-elakadt a nagy fájdalomtól hangja. (J. v. XVIII. 1.)

*Toldi*ban az özvegy Miklóshoz csak röviden beszél :

Többet nem szólhatott, ezt is csak tördelve ;
Nagy zokogás miatt elállott a nyelve . . . (T. VII. 7.)

Végül az ének végén levő tanácstalan tétovázás mozzanata ismét Petőfire vall. Jancsi, midőn gazdája a petrenczés rúddal üldözi :

Futott, míg a szuszából gazdája kifogyott ;
Azután ballagott, megállt, meg ballagott
Jobbra is, balra is s mind evvel mit akar ?
Nem tudta, mert nagy volt fejében a zavar. (J. v. III. 12.)

Miklós meg, a mint az özvegytől elvált :

— — — indult Pestnek városába,
Menet nagy dolgokat forgatván magába'.
Utczáról-utczára ment nagy sebbel-lobbal,
Míntha ott a járást ő tudná legjobban,
Pedig csak ödögött előre meg hátra . . . (T. VII. 13.)

A VIII. énekben (György ármánya Lajos királynál) György beszédének egy sora Miklósról :

Elment, bujdosóvá lett az egész földön. (T. VIII.)

Jancsi szavaira emlékeztet :

En a kerek világ bujdosója vagyok. (J. v. VII.)

A IX. énekben (bika-kaland) Miklós érzelmes ellágyulása, midőn pesti elhagyatottságában anyjára emlékezik : Jancsinak Iluska sírján való kesergésére emlékeztet. Jancsi, midőn a sírra lankadtan ráborult :

Végig gondolta a régi szép időket,
Mikor még Iluska tiszta szíve égett,
Szíve és orczája — s most a hideg földben
Hervadtan, hidegen vannak mind a ketten. (J. v. XVIII. 8.)

Miklós pedig Pesten elhagyatottan, reményt vesztve, csalódva, szintén régi boldogságára gondol :

Hányféle dolgok nem jutottak eszébe !
Előtte lebegett édes anyja képe,
Mint mikor hozzámént búcsúvétel végett,
S nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett... (T. IX. 14.)

Valószínűleg a *János vitéz* hatására alszik Miklós a temetőben. Egyező vonások : mindketten sírhalomra dülnek ; ki van emelve az éj hűvössége ; János vitéz

Testét a hidegtől borzadás átjárta ;
Csípős szél lengette a síri füveket... (J. v. XXII. 10.)

A Toldiban pedig :

Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Hűvös éj sírt arra . . . (T. IX. 19.)

Bencze ijedelme is, midőn azt hiszi, hogy a sírból ugrik reá egy kísértet, azon a néphiten alapul, melyet Petőfi a *János vitéz* XXII. énekében szépen megjelenített.

A X. énekben (Miklós találkozása Benczével) a *János vitéz* hatására vall Miklós álma. Jancsi is, Miklós is legfőbb vágyuk teljesülését álmódják, de álmukat külső zaj megzavarja. Felébredésük után szétnéznek. Jancsit

Az álom . . . oda vitte, a honnan jött,
Iluskája pihent hű karjai között,
Mikor a kis leányt csókolni akarta,
Hatalmas mennydörgés álmát megzavarta.
Szétnézett a puszta hosszában-széltében... (J. v. V. 9.)

Toldi meg

— — Álmában csehen győzedelmet,
És nyert a királytól vétkéért kegyelmet :
Drága gyöngyös fegyver csillogott kezében,
Drágább örömkönnyű anyja két szemében.
Lódobogás hallék : elrepült az álom,
Feltekinte Toldi a szép holdvilágon. (T. X. I., 2.)

Petőfire vall Miklós könnyűvérű okoskodása ;

Ha örül az ember, csak nyűg, hogy van esze,
Temessük el azt ma ; itt van, igyál, nesze... (T. X. 18.)

Petőfinél a zsványok :

A kancsók mélységes fenekére néztek
S lett eltemetése fejökben az észnek. (J. v. VI. 15.)

Egyezik a részegek közt való mértéktartás mozzanata is.
Petőfinél a zsványok mind hatalmasan ittak s

Maga volt csak Jancsi, ki mértéket tartott,
Kinálgatták, de ő aprókat kortyantott. (J. v. VI. 15.)

Bencze hasonlóképen tesz Miklóssal szemben :

Nem... bátorkodott inni egyszer sokat:
Mindig megoldvasta titkon a kortyokat. (T. X. 18.)

... Mértéket tartott az öreg czimbora:
Csak apránként fogyott a pintesből bora. (T. X. 22.)

A XII. énekben a király öröme a szemébe lopódzó köny-
nyel Jancsiére emlékeztet. Jancsi, midőn a virradatnál meglátja
faluja tornyát :

Szent isten ! hogy örült ennek János vitéz,
Az öröm szemébe könnyecskéket idéz... (J. v. XVII. 13.)

A *Toldi*ban pedig Lajos király, midőn látta, hogy a cseh
Miklós előtt könyörögve térdre ereszkedett :

Igen megörvendett a felséges király,
Könynye lábadt szeme a nagy öröm miá. (T. XII. 1.)

Majd pedig éppoly szavakkal kezdi beszédét, mint Petőfi
francia királya :

Figyelmezzetek rám, ti nemes vitézek,
Mert nagy fontosságú, a mit majd beszélek. (J. v. XIII. 11.)

Urak, hű vitézim ! ide hallgassatok,
Mert nem tréfaság az, a mit most hallotok. (T. XII. 7.)

Kérdése is hasonló :

Mindenek előtt is mondd meg a nevedet,
Bátor vitéz... (J. v. XIII. 13.)

— — — Bajnok ! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved — — — (T. XII. 4.)

VIII.

A világ, mely a *Toldi*ban feltárul, egészben véve régies,
középkori színezetű. Sok a korfestő jellemalak, adat, vonás, szín.
Vannak benne történeti személyek : Lajos király, Laczfi nádor ;
Toldi Miklós és György történeti volta is köztudatba ment.
Tisztán korfestő alak a cseh vitéz. A magyar középkorra jellemző
intézmények, szokások : a bajvívás, a rúdhányás ; a nagy lakomák,
a tömeges vendéglátás. Korfestő a pesti házak rajza két-
szer újra kezdett teteikkel ; a királyi sátor képe s a viadaltér
leírása. A bajvívó fegyverek : a pajzs, kopja, gerely, tollas buzo-

gány; a ruházat dús arany paszománttal. De a multnak nemcsak külső képe elevenedik meg, hanem a lelke is. Mint jellemző vonás ki van emelve a testi erő kiváló megbecsülése; az úr és paraszt közötti éles különbség; a királyi hatalom földi mindenhatósága, az embervér olcsóbb volta. Az erkölcsi felfogás is jellemző: a gyilkosságot, bűnt vérral szokás lemosni (»tán veszett nevémet is lemossa vérem«) s a vérbosszú intézmény. (»Nincs ki vért kívánjon véért.«)

De a költemény régies színeibe nagy mértékben vegyülnek a népi világ elemei. A költő azon általános tapasztalatot, hogy a nép konzervatív, hagyományait, szokásait, viseletét, nyelvét legtovább megőrzi, úgy értékesíti, hogy a korabeli népalakokat, népeletet, vonásokat, szokásokat, nyelvet csekély módosítással Nagy Lajos korába viszi. Kérdés, hogy a *Toldi* világára mennyiben hatott a *János vitéz*. A *János vitéz* színezete részben valószínűleg népies, részben mesés. Ez utóbbi is kétféle változatú. Egyik része (Jancsi mint huszár, útja Franciaországba, a törökökkel vívott csatája, kalandja a királyleánynyal, hazatérése, hajótörésből menekülése, griffmadáron lovaglása) az obsitosok naiv füllentései nyomán költött és megjelenített világ, a másik része a népmesék kincstárából vett. Ezek közül természetesen az első, a valószínűleg népies világ hatott általánosságban és részletekben a *Toldi* világára.

Jellemzően magyaros már az egyik közös színtér, a végtelen puszta, hol a *Toldi* cselekvényének első fele s a *János vitéz* meséjének valószínű részlete lefolyik. Mennyi jellemző vonása bontakozik ki Petőfinél is, Aranyánál is, diadalmasan nyomulva be a költői tárgyak körébe. Mivel Petőfi hőse, mint juhász, kezdetlegesebb foglalkozású, ennek megfelelően egyszerűbb lelkivilágú, azért nála a puszta is inkább vadon vonásaival játszik: végtelen, mint a tenger; napsütötte; ege kék; van tündérszemű délibábja. Nincs rajta fa, bokor, virág, csak apró, ritka fű. Vannak magasan repülő darvai, kolompoló gulyái, füttyörésző pásztorgyerekei, pásztortüzei, hirtelen támadó s elmuló zivatartai, csárdái, zsványai. — Aranyánál első sorban a mívelt puszta szerepel szíkes földjeivel, melynek fűvén szöcskék legelnek, széles poros országútjaival, melyeket forgószelek sepernek végig, gémes kútjaival, tilalomfáival. De feltűnik a puszta kietlen része is, hol csak a nap az útítárs, az ég kéksége végtelen, s látható a délibáb vize.

Mindkettőnél szerepel a nádas: egyiknél mint dísz, a másiknál mint színtér. Petőfinél a káka környékezte tóban hosszú nyakú gémekek keresgélnek, fölötte pedig gyors halászmadarak szállonganak. Arany költőileg emeli ki a nád susogását, mely méla hangulatba ringat; a nádas torzsa, zsombékja lesz az üldözött Miklósnak feje alja, a nádi szárnyasoknak, a szárcsának, vadrucának, bibicznek, sirálynak tojásai a tápláléka; fenevadjával, a réti farkassal véres küzdelmet vív.

Népies Iluskáék háza, kertjével, pitvarával, Toldi Lőrinczné udvarháza : színe fehér, ablakában rozmarinbokor, szemöldökhá-
jában perczegő szű. Udvara tágas, palánkkerítéssel, benne gémes kút, malomkő ülés.

Népies a csárda, mely szennyes is, rongyos is ; előtte szomjú kútágas, mely csak lovat kötni való, ajtaja alacsony, a belépő beleüti fejét, benne mestergerenda, fehér boglyakemenő, falócza.

A *János vitéz* személyei mind népiesek. Jancsi teljesen népi alak, népiesek jellemvonásai, beszéde, viselete. Nyakában nehéz subája suhog, vállán tarisznya, benne szalonna, kezében jó hosszú juhászbót, fején karimás kalap, inge bőujjú, ezzel törli búcsúzás-kor Iluska könnyeit. Törölmetszett népies alakok : nevelőapja, ki mérgesen »megkapja a bajsztát s egyet pödör rajta«, a nevelőanyja, Iluska, a mostoha, a szomszédasszony.

A *Toldi* személyei is részben vagy egészben népiesek. Miklós jellemében sok a népies vonás ; népies a foglalkozása, egy fokkal magasabb Jancsiénál, a földművelés. Szereti ökreit ; szánt, szénát gyűjt, arat, malomba jár öröltetni, télen a tűzhelynél kukoriczát morzsol s Bencze meséit hallgatja. Sok a népi vonás a többi mellékalakban ; így Toldiné jó gazdasszony, szeret sütnifőzni, György ki akarja forgatni öcscsét örökéből, a király, mint a mesék királya, melegen érdeklődik alattvalói magándolgai iránt is. A cseh mint idegen, népies felfogással nemcsak kegyetlen, hanem galád is.

Tisztán népies alakok Bencze, a Toldi-családhoz forrt hű szolga, népies illemtudásával : tud a tarsolylyal is teríteni s két almával a módját megadni ; midőn gazdáját kínálja, előbb maga iszik, s száját inge elejével törli ; bocskort visel s midőn elgondolkozik, körmével keresztet ír rá. — A korcsmáros, egypár vonással odavetve, álmos, lassan szolgál, először haragszik a vendégre, de azután megbékül. — A czimbalmos vendég hallatára azonnal felébred szurdékából s hangszerét kéretlenül is pengetni kezdi.

Népies jelenetek a *János vitéz*ben a nyáj legeltetése : a szerte legelésző juhokkal, a subáján álmodozva heverő juhászbojtárral. A szerelmi búcsú : Jancsi a kert alatt legbúsabb nótáját fujja s Iluska a pitvarból hozzálopózik. — Kis genreképek Jancsi pusztai ebédje, ivása, alvása, védekezése a zivatarban.

A *Toldi*ban : a szénagyűjtés, holtponon, mert pihenő van, a béresek a hőségtől elfáradva a boglyák tövében horkolnak, az ökrök a vályúnál szomjasan delelnék s a bögyöket kergetik farkukkal, a nagy szénás szekerek üresen, vagy félig rakva állanak. — Népies a nagy lakoma előkészülete : a kémény úgy füstöl, mintha a ház is kigyúlt volna (Nagyszalonta is így égett le egyszer), a konyha tele sürgő cselédekkel, segítő asszonyokkal, kik bárányt nyúznak, nyulat szalonnáznak, baromfit forráznak,

malacgot tisztítanak, bort, kenyeret hordanak. — Kiválóan jellemző még a nádasi ebéd s a csárdai mulatozás képe.

Népies sok motívum. Így a katonai élet vágya (közös), a világgá menés; a mostoha üldözése, az árva szenvedése. Az ott-honhoz való meleg ragaszkodás; György örökségahajhászása; Miklós kiforgatása. Mesei vonás: a segítő, jótevő ösztön; hogy a kisebb fiú az ügyesebb s az anyja kedveltje.

Mindkét mű erkölcsi világában sok a népi vonás. Kifejezést nyer az a jámbor hit, hogy az üldözött ártatlannak, a szerencsétlennek azt Isten is pártját fogja. Jancsi, hogy a hajótörésben el nem veszet, annak köszönhetette, hogy:

. . . Mentő kezét az ég kiterjesztette,
S csodálatos módon szabadította meg . . . (J. v. XVII. 5.)

Miklóst is az Isten őrizte meg, hogy az üldöző György embereinek kezébe nem került:

Kinek az ég alatt már senkije nincsen,
Ne féljen, felfogja ügyét a jó Isten.
Toldi Miklósét is lám miként felfogta . . . (T. VII. 1.)

Vihart támasztott, melynek leple alatt Miklós szépen elmenekült.

E népies jámbor felfogás nyilatkozik a költő felkiáltásában, melylyel Miklóst a testvérgyilkosság gondolatától eltéríteni igyekekszik:

Ne félj, fenn az Isten; ő majd igazat lát,
Bízd rá a büntető bosszúállás dolgát! (T. V. 15.)

Ugyancsak népies vonás az a vallásos hit, hogy a kik itt nem boldogok, a másvilágon azok lesznek. Iluska búcsúja ezt fejezi ki:

Jancsikám, Jancsikám, az Isten áldjon meg,
Másvilágon, ha még szeretsz, tied leszek. (J. v. XVIII. 5.)

Valamint Miklós búcsúja anyjától:

Áldjon meg az Isten ezen a világon,
Meg a másikon is, szívemből kívánom. (T. VI. 18.)

A nép szellemi világát kiegészítik babonás nézetei. Mindkét költeményben találunk babonás vonatkozásokat. Külön-külön előforduló babonák: A *János vitéz*ben meg van jelenítve a boszorkányokban való hit, ezeknek gonosz befolyása az emberekre.

A *Toldi*ban két vonatkozásban is szerepel az ördögökben való hit. (A farkasról: »mintha ördög volna belé bujva«; Toldi Györgyről: »Jaj! most Toldi Györgyöt, ha még el nem vitte, elviszi az ördög.«) Továbbá az elrejtésben való babonás hiedelem:

Mint midőn az ember elrejtetik mélyen,
És mikor fölébred bizonyos időre,
Csodálatos dolgot hallani felőle. (T. IV. 22.)

Közösen előforduló babonás adatok : az ember csillagában való hit. Petőfinél köszözlásban is, mesei jelenetben is szerepel :

Gazduramnak úgyis rossz a csillagzatja . . . (J. v. III. 3.)

Azt mondják, a hányszor egy csillag leszalad,
A földön egy ember élete megszakad.
Ezer a szerencséd, te gonosz mostoha,
Hogy nem tudom, melyik kinek a csillaga ;
Nem kínzanád tovább az én galambomat,
Mert lehajitanám mostan csillagodat. (J. v. X. 6., 7.)

E hiten alapulnak Miklós szavai is :

Mondd meg ezt, jó Bencze, az édes anyámnak :
Gyászba borult mostan csillaga fiának . . . (T. IV. 21.)

Azután a kísértetekben való hit. Ezt Petőfi a *János vitéz* XX. énekében megjelentette :

Mikor az éjfélnek jött rémes órája,
A száját mindenik sírhalom feltátja,
S fehér lepedőben halvány kísértetek
A sírok torkából kiemelkedtenek
Tánczot és éneket kezdettek meg legott . . . (J. v. XXII. 6., 7.)

Eszreveszik az alvó János vitézt, magukkal akarják ragadni, de a kakas szavára eltűnnek.

Képzeltetni, hogy nem kicsiny Benczének ijedelme, mikor Pest felé mentében a temetőből Miklós hozzárohan és lehúzza lováról :

. . . Mindebből egyebet nem értett,
Csakhogy sírból ugrott reá egy kísértet . . . (T. X. 3.)

E hit a *Toldi*-ban még kétszer előfordul. Miklós azt mondja anyjának, hogy éjjel jár, mint a lélek ; majd pedig midőn az özvegyet keresve összejárja a temetőt s nem lel benne egy elátkozott lelket. (T. IX. 18.)

IX.

A *János vitéz* a szerkezetben, az események okozatos összefüggésztésében és kikerekítésében hathatott a legkevésbé a *Toldira*. A *Toldi* egyik költői kiválósága : szigorúan zárt kompozíciója, melyben nincs hiány és nincs fölösleg, melyből semmit az egésznek kára nélkül elhagyni vagy hozzátenni nem lehet. Eseményei nemcsak érintkeznek, hanem szervesen egymásból nőnek s egy határozott eszmét szolgálnak. A *Toldi* eszméje : a lelki derékséggel párosult testi erő az ellentétes törekvések és viszonyok ellenére is kivívja a megillető érdempolczot. Ez eszmét a mű hősei cselekvő erővel valósítják meg, a motívumok ez irányban hatnak, minden mozzanat ez eszme szempontjából bír jelentőséggel. A *János vitéz* összefoglaló eszméje már általánosabb, határozatlanabb : a hű szerelem a halálon is diadalmaskodik,

de e szép eszmét a hős nem testesíti meg cselekvő erővel, s az események nem mind ezt tükrözik vissza. Sőt inkább Jancsi vándorösztone a cselekvény fő rugója, s szerelmi érzése csak alkalmilag készíti cselekvésre. Így a *János vitéz* eseményei részben inkább csak érintkeznek, mintsem egymásból folynak. Kompozíciója nyílt, kezdetleges, a keretes szerkezetnek egy neme; füzérkompozíciónak nevezhetnők, mert a különféle eseményeket inkább csak a hős személye fűzi össze.

Jellemző, hogy Arany a *János vitéz*ből kölcsönzött apróbb részleteknek mily jelentőséget tud adni műve egészének szempontjából is. A pusztai zivatar leírása Petőfinél igen élénk részlet, de csak festői érdekű, az egész szempontjából nincs semmi jelentősége. Aranynál a zivatar menti meg egyfelől Miklóst s riasztja vissza másfelől Györgyöt a további üldözéstől. Jancsi álmának sincs mélyebb jelentősége. A mese elején álmodik Iluskával való boldogságáról, s álma inkább az elvesztett boldogság emléképe. Miklós álma Aranynál nemcsak díszítő részlet, hanem művészi előkészíti a bekövetkező örvendetes eseményeket, úgy hogy Miklós dicsősége és boldogsága mintegy álma megvalósulásának tetszik:

És hogy örömében ne maradjon hiány;
Hogy beteljék mindaz, a mit szíve kíván,
Épen mintha álma kezdődnék most elől,
Anyját látja jönni a korlátok felől.

(T. XII. 16.)

Jancsi temetői alvása merőben véletlen, Miklósé természetes. Először a temetőben találkozhatott legvalószínűbben a gyászoló özvegygel, majd a mészárosokkal való kalandja után a legtermészetesebben ott keresi s miután nem találja, ott pihen meg, nem csupán azért, mivel szállást az élők nem adtak, hanem a csalódott, reményt vesztett ember keserű daczából, melylyel baját még növelni akarja.

De a *János vitéz* és a *Toldi* kompozíciója azért néhány tulajdonságban emlékeztet egymásra. Mindkettőnek meséje egyszerű, egy irányban, egy ágba haladó, nem bonyolult, szerteágazó; világos, mint a népmese kompozíciója.

Egyező szerkezeti műfogásuk, hogy hősük előéletét, a mese fontosabb előzményeit közbeszövik. Jancsi a francia királynak meséli el születését, nevelkedését, szerelmének történetét, balesetét, búcsúját, elbujdosását. Miklós születéséről, neveltetéséről, ifjúkori foglalkozásáról, mulatságairól részben Bencze, részben pedig György szavaiból értesülünk; György elbeszélése éppen a király előtt folyik le.

Egyező műfogásuk, melyet a mesék szerkezetéből vettek: a hős erejének bemutatásában való fokozat. A népmesében a hős szokott három munkája fokozatosan nehezedik. E fokozat a mese módján is megvan a *János vitéz*ben, midőn Jancsi Tündérszág kapuinál először három szilaj medvével, azután három

vad oroszlánnal, végül egy szörnyű sárkánykígyóval küzd, melyek nemcsak erejét, hanem leleményességét is próbára teszik. De ilyen fokozat a török sereg mesés tönkreverése a zsványok megsemmisítéséhez, vagy az óriások országában való erőpróba a fazekas szekerének könnyed kihúzásához. Toldi erejének bemutatásában is szemmel látható a fokozat; a költő tudatosan mind nagyobb és nagyobb erőpróbák után viszi hősét a legnagyobb elé: a nyomórúd kitartására következik a gyilkos malomkődobás, arra a farkasokkal való viaskodás, majd a megvadult bika megfékezése, végül a legsúlyosabb erőpróba: a cseh vitéz legyőzése.

Végre mindketten megegyeznek az események bizonyos előkészítésében. A *János vitéz* eseményei előzőleg többnyire jelezve vannak, meglepetésszerűen kevés történik. Így a mostoha föllépése elő van készítve Iluska beszédében:

Sietek, mert máskép velem rosszul bánnak,
Mostoha gyermeke vagyok én anyámnak. (J. v. I. 9.)

A gazda haragja Jancsi szavaiban:

Gazd' uramnak úgy is rossz a csillagzatja... (J. v. III. 3.)

A törökkel vívandó csatát megmondja a huszárok vezére:

Rárontott a török a francia népre,
Francziáknak megyünk mi segedelmére. (J. v. VII. 6.)

Az óriások országát előre jelzi a fazekas:

— — — dejsz erre ne menjen,
Nem mondok egyebet, oda vesz különben,
Óriások lakják ott azt a vidéket,
Nem jött még ki onnan, a ki oda lépett. (J. v. XIX. 11.)

Tündérországot s a bejutás munkáját az óriás mondja meg:

Nem olyan könnyű ám a bejárás oda,
Órizi kapuját sok iszonyú csoda... (J. v. XXIV. 5.)

A *Toldi* eseményei hasonlóképen elő vannak készítve. A *János vitézzel* egyezik, hogy a kitért zivatart benne is tikkasztó forráság előzi meg. Azután György föllépését már előre sejteti Miklós gondolata: »álnok bátya«, ki gőgösen henyél a királyudvarban, míg ő béresekkal kaszál, gyűjt. — Miklós vágját előre elárulja a költő: »Mintha más mezőkre vágyna e határrul.« Miklós csodával határos megmenekülését előkészítik jámbor szavai: »De hiszem az Istent, az árvát nem hagyja.« Viadalát, a király kegyelmét, anyjával való találkozását álma sejteti.

A farkaskalandot előkészíti a IV. énekben a személyesített álom félelme a nádasnak csörtető vadától; Miklós első gondolata a nád megzörrenésére (»azt gondolta, farkas«) s Bencze szavai:

Nem evett meg a vad ezen a vad réten? (T. IV. 9.)

Művészi fokozottal van előkészítve a cseh vitézzel való viadala. Benczének a nádásban még csak határozatlan tud jövő cselekvéséről mondani :

Rólam is hall még hírt, hogy, mikor meghallja,
Még a csecszopó is álmélkodik rajta. (T. IV. 22.)

Mikor anyjától búcsúzik, terve már határozottabb alakot ölt :

Felmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak . . . (T. VI. 15.)

Az özvegyasszony panaszára bosszút akar állni a csehen s mikor a cseh történetét részletesen meghallja, kialakul lelkében a bajvívás eszméje. Majd nemcsak álma sejteti, hanem a száz arany vétele után ébren is elképzeli :

Hogy veszen majd fegyvert, szép ruhát magának,
Hogyan veszi fejét a cseh Mikolának ! (T. X. 12.)

X.

Petőfi és Arany jellemrajzoló művészete a népies módban egyezik. Így népies mód a fontosabb jellemalakoknak jellemző tulajdonságaikkal való emlegetése. A *János vitéz*ben a mostoha jellemét már jelzői elárulják :

Dúlt-fúlt Iluskának gonosz mostohája . . . (J. v. II. 1.)
A rossz vén mostoha ekkép gondolkodott. (J. v. II. 2.)
Hátad mögött van már a dühös boszorkány. (J. v. II. 3.)
Ezer a szerencséd te gonosz mostoha. (J. v. X. 7.)
Sokszor megbántotta gonosz mostohája. (J. v. XIV. 13.)
De meg is lakolt ám érte a rossz pára. (J. v. XVIII. 4.)
Kire ismert János ebbe' a banyába' ? (J. v. XXI. 16.)

A *Toldi*ban hasonló módon van jellemezve György :

Mert vitéz volt apja ; György is, álnok bátyja . . . (T. I. 7.)
Toldi György talán, a rókalelkű bátya . . . (T. I. 9.)
Őt elnyelni vágyó rossz szívű bátyjáról. (T. V. 12.)

Gúnyosan :

Melyet Toldi György úr szépen elhallgatott. (T. VIII. 12.)
— — — De nem örült rajta
A jó szívű bátya, sőt, ekkép sóhajta . . . (T. VIII. 8.)
Mít fejemre költe drága jó testvérem. (T. IV. 15.)

Bencze jellemét állandó jelzői tanúsítják ; szinte stereotyp megnevezése a »hű szolga«.

Azzal a hű szolga szemét az ökléhez . . . (T. IV. 10.)
. . . Mily örömmel nézte Bencze, a hű szolga ! (T. IV. 11.)
Ezt izente Miklós. Akkor a hű szolga . . . (T. IV. 23.)
Pedig Bencze volt az, régi hű cseléde . . . (T. IV. 8.)
Mondd meg ezt, jó Bencze, az édes anyámnak. (T. IV. 21.)
Bezzeg mondhatná is már a tisztességes szolga . . . (T. X. 13.)
Most hallgass szavamra, jámbor szolga Bencze . . . (T. X. 14.)

A cseh jelzői: »álnok cseh«, »kegyetlen cseh«, »nagy cseh«, »vad cseh«; Lajos királyé: »felséges király«, »jó király«, »nagy király«.

Népies mód továbbá a hősnek leíró módon való jellemzése. Így Petőfi is, Arany is egyformán ellentétes kapcsolatban jelzik hősiük erejét és fiatalságát:

Markos gyerek volt ő, hűsz legényen kitett,
Noha nem érte meg még húszszor a telet. (J. v. III. 10.)

Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán,
Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán. (T. I. 3.)

A *János vitéz*ben Jancsiról, midőn észreveszi, hogy csárda helyett zsványtanyára jutott, megjegyzi a költő:

Ejszaka, zsványok, csákányok, pisztolyok,
Ha jól megfontoljuk, ez nem tréfadolog;
De az én Jancsimnak helyén állt a szive... (J. v. VI. 4.)

Vagy midőn a sárkánnyal készül viaskodni:

Bátorság dolgában helyén állott János,
Találós ész sem volt ő nála hiányos. (J. v. XXV. 7.)

Arany hasonló módon jellemzi a farkaskaland alkalmával Miklóst:

Semmi baj! az néki a tulajdonsága,
Hogy, ha nő veszélye, nő a bátorsága...
Kisegíti magát, sohase féltsetek... (T. V. 8.)

Vagy midőn nem mer anyjához benyitni:

Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne?
Máskor a sárkánnyal is birokra menne;
Édes anyját félti igen-igen nagyon,
Nehogy a zörejre szörnyen felriadjon. (T. VI. 3.)

György beszédére ezt jegyzi meg:

Igy sopánkodott György álnoksággal telve,
Hej pedig hamis volt néki teste-lelke,
A foga fejerit mindjárt kimutatta... (T. VIII. 9.)

DR. NAGY SÁNDOR.

ADATTÁR.

HORVÁT ISTVÁN MINDENNAPIJA.

(Nyolczadik közlemény.)

Martius.

1. Napa. Olvasni kezdettem Herdernek illy tzmű munkáját: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit von Johann Gottfried Herder. Ester Theil. Riga und Leipzig. 1785. — Négy részből áll e' munka. Még eddig senkitől sem olvashattam ezen könyveket, meg szerettem most hasznos voltokért. Jenisch könyvei, mellyeket már ezelőtt is régen olvastam Ferenczi János barátomtól, ujjabbak ugyan a' tárgyra nézve, de lehet mégis sokat tanulni ezekből is. Versegi több ízben rebesgeti Herdert, pedig nem sok hasznát vette. Ellenben Jenischről, kit néhol szóról szóra ki írt, semmit sem látszik tudnia. Legyen akár hogy a dolog, én tsak azért is szorgalmatosan olvasok efféléket, mivel szép illyeneket a' Magyar tsinosodásra alkalmaztatni. Én akármi jót olvasok, azt mindenkor a' Magyar Nemzet javáért forgatom, hogy üdövel élő nyelven hasonlókat készíthessek olyan Hazafi társaimnak számokra, kik idegen nyelveken iratott munkákat olvasásra épen nem érkeznek. Édes foglalatosság a' köz boldogságra ügyelni, 's a' közönség javát elősegíteni hervadhatatlan ditsóság, mellyben részesülni tsak az nem iparkodik, kit a' köz jó nevezet semmi buzgóságra föl nem indíthat. Voltam sokáig Révai és Trézsi társoságában.

2. A' templomi foglalatosság után olvastam ismét Herder könyveit. Délután sétáltam Markovits és Ferentzi barátaimmal. El válván Tőlök által mentem Virág Benedekhez, 's vele beszélgettem késő estvéig. Ekkor Trézsimhöz mentem egy kurta meglátogatás kedvéért.

3. Vitkovits Miskám által jövén hozzám közlöttem velem Dalát, mellyet ösztönözésemmre írt Tek. Kovatsits Márton úr nejeről. Kért, hogy együtt botsátanók sajtó alá versünket: ezt neki meg nem ígérhettem, mert az enyémmel semmi módon meg nem elégedhetem. Dél után olvasnom adta Ferentzi János barátom e' tzmű könyvet: Winke über das Verhältnisz der intellektuellen und der verfeinernden Kultur zur sittlichen. Von J. Salat Doktor der Philosophie. München. 1802. bey Josef Lentner. Olvasni fogom e' könyvet, mihelest Herdert által fogom olvasni. Ma

sokat beszéltem Dugonitsal és Schedius Lajossal: beszédünk a' Magyar Litteraturát tárgyoza.

4.—5.—6.—7.—8.—9.—10.— Részszerént Herder könyveit olvastam, részént a' nyakamra jövő ki kérdésre készültem. Utálatos előttem ez a' gyermekhöz illő szokás, kivált ha azt a' Tanítók nem tudom mi nagy dolognak tartják. Irtóztam, midőn 8-dikán ezen szavak közt vált el Tőlünk mind Mészáros, mind Petratsovits Tanítónk a' Törvénynek IV-dik esztendejében: »tanuljanak az urak szorgalmatosan, hogy jó classifikáziót nyerhessenek, mert én keményen fogok exáminálni.« — Ha mi is ilyen gyáva ösztönből szeretünk tanulni, nem sokat használunk utóbb a' Hazának, mellyről tsak az tud illendőképén gondolkodni, ki már ifjúságában nemes czélből, 's fölséges eltökélésből tanul. A' classificatio tsak a' kisdedeknél lehet alkalmas ösztön, noha még ezekre nézve is kérdés, vallyon több kárt, vagy hasznot hajt-e? Az érett eszű előtt alávaló foglalatosság, hiábavaló és unalmas dolog e' féle gyöngeségeket kermegni.

11. Ma tíz óra tájban rám jöve a' sor, és kikérdeztem mind a' két Tanítóimtól a' Dékánnak, Markovits Mátyás Királyi Tanácsos úrnak előlülése alatt. A' Politikus a' Nevelésről, és a' polgári birtokoknak mértékökről, a' Statistikus pedig a' Római hitnek országunkba való behozatásáról, 's annak Eszközleíról kérdezett. Szóllottam volna Tanítóimnak irataikon kívül eleget a' kérdésekre, ha a' dolog a' klassifikáció kedvéért nem történt volna. Most semmi közöm nem lévén a' gyermeki tsetsével, ide írom rövideden a' Statistikus föltételéről való vélekedésemet, mivel a' Politikus kérdéseiről már a' mult 1805-dik esztendei Mindennapimban értekeztem rövideden annyira, a' mennyire az akkori alkalmatosság megkívánta. Előre följegyzem pedig, hogy élek azokkal a' miket a' derék tudományú Schwartz Godofréd okosan fölhoz; a' miket pedig gyöngékek látok, azokat szántsándékkal el mellőzöm, hogy haszontalanságokra a' drága időt el ne tékozoljam. Egy krajtzárt sem ad ugyan, a' mit sokan felelnek e' kérdésre, az egész vetekedés a' konyhára, de az éheseknek mit használ az egész világ története is? *(Itt következik: A' napkeleti anyaszentegyház térítette meg a' Krisztus hitére legelőször a' Magyar Nemzetet — cz. dolgozat.)*

Május.

1. Napa. — Reggel, oskola nem lévén, a' Fő oskola könyvtárában olvasgattam. Délután nálom volt Ferentzi és Vitkovits. Estve Ferentzivel Teátromban valék.

2. Tíz óraker hozzám jött Vitkovits, és hozott Kovatsits Mártontól hozzám néhány nyomtatványokat verseinkből, mellyeket a' Tudós feleségének részbe vésetett képéről irtunk. Én az enyimet sajtó alá botosítani nem akartam, Vitkovits Mihály és Ferentzi János barátim onszolásai nyerték ki sokára kezeim közül: számoljanak helettem e' két ifjú polgárok, mert én ugyan enen munkámmal épen meg nem elégszem. Könnyen folynak verseim, de nintsen bennök gondolat, lélek, velő. Vitkovics Alkaikumaival sem elégszem meg teljesen: miképpen is lehet illy silány tárgyról érzékeny verseket készíteni? Egri Vidényi Józsefnek köl-

teményével (e' Vidényi Vitkovits Mihály igazán) leg jobban meg elégzem a többi között: de helben nem hagyhatom benne a' Mottót, mely az én versemből való. Azonkívül, hogy igen keveset illik ide versemnek értelme, mi szükség volt Verseimből mottót választani? Én ifjú is vagyok, nyomorult költő is vagyok. Tudnám hogyan köllene verseket írnom, de nintsen rá alkalmas természetem. Ha Vitkovits nem ösztönözött volna, én eddig sem írtam volna verseket, mert a' melyeket Magyar nyelvem tanultomban készítettem, azok tsak oskolai gyakorlások, nem pedig költemények.

3. Őszve akadván Tek. Tudós Kovatsits Márton úrral, sokáig beszélgettem vele a' Magyar régi Történetíróknak ki adatásokról. Nem sokat segíthetek rajta még mostanában: nyakomon ülnek más köteleiségeim. Sürget Révai napról-napra, hogy végezném el Versegi ellen kezdettem könyvemet: üdeje valóban, hogy egyszer végét szakaszszam súlyos munkámnak.

4—14. E napokban dolgoztam folyvást, és olvasgattam. Néha-néha meglátogattam Virágot, Kultsárt, Horányit, Dugonitsot. Révainál és Trézsinél mindennap estvefelé ki pihenés kedvéért meg jelentem. Foglalatosságaim nem engednek annyi üdőt, hogy hosszú ki terjedéssel írjak e' mindennapi könyvembe. Volna elég írni való mindennapra: de ki győzi az írást minduntalan. Ki pótlom más alkalmatossággal, a' mit most el mulatok.

15. Tíz óra után meg kerestt Veszprémből Tek. Tudos Takáts József úr, 's velem sokáig beszélgetett a' Magyar nyelvről. Mutattam neki a' mi szobámban mutatni való. Délután kerestem szállásán kétszer is de hon nem találhattam. Nagyon szánom ezt, mert holnap reggel hajnalban elutazni akar, s' így ötöt többé szálásán viszontag meg nem tisztölhetem. Estve Teátromba valék szokás szerint Ferentzivel, mikor Trézsimtől el mentem. Voltam ma Virágnál és Kultsárnál is.

16. Hét óra után köszönteni mentem Imre úrfimmal és Potyondival Nagyságos Ürményi János királyi Tanátsos Urat, és Markovits-Nepomuk barátomat. Nem sokára vissza tértünk, 's oskolába mentünk régi köteleesség szerént. Délután sokáig beszélgettem Révaival. Estve felé Trézsinél valék.

17—23. Törvénykedtem pörömben egynéhány napokig, 's nálam volt Sexárdi Horvát János Bátyám.

24. Válba utaztam Szüts István, Schedius Lajos, Stipsits Emánuel és Tomtsányi Ádám Tanítóknak társaságokban. Örömmel fogadott bennünket Ürményi Anna Kegyelmes Asszonyunk, vigak voltunk vatsora után.

25. Megjelentünk ma prédikázióra a' mezőváros templomába: azt Köhegyi Pelágus kapuczinus mondotta. Ékesítette eleget magyarságát: de nem sokat ért az egész szent beszéde. A' nyomorult Prometheust mindég Promóteusnak kiabálta tudatlanságból. Minek köll a' pórságnak Prometheust emlegetni?

26. Ma is áhíthatoskodás napa volt. Délután meglátogattak bennünket Tordatsról a' Nagy Ignáts magzati Elek és Aloysia. Vigan töltöttem az üdőt kedves Elekemmel.

27. Hajnalban ki vitettük magunkat Vál határának azon részére, melyet most Sveitzeriának hívnak a' tehén neveléstől. Itt az erdőben Karolina kisasszonyunk és Ürményi Makszimiliánának kellemetes mulatóságos társaságokban jádszattunk és vigadoztunk. Tizenegy óraker vissza hajtottunk a' kies és nefelejtses erdőből. Hon lévén Karolina kisasszony kérésére Barátságos könyvébe emlékeztető irásokat és szavakat írtanak Szűts István, Schedius Lajos, Stipsits Emánuel, Tomtsányi Ádám. Én utokon e' *vallástételt* iktattam a könyvbe?

Egy férfi szívnek gyöngesége
Bár tudosan rejtetik;
A szép nem bájos Istensége
Körül meg ösmértetik.

Titkoljuk bár gyávaságunkat,
Mikor keblünk lángadoz;
Látja a' Szép gyarlóságunkat,
Mellytől vérünk gyüladoz.

Délután haza indultunk. Utunkban Stipsits, Tomtsányi, Somsits Pongrátz és Ürményi Imrém földöntettek. Imre a' kezét nagyon meg ütötte; Somsitsnak óra daganatot nyert: a' többiek épen maradtak. Nyoltz óraker Pestre érvén tüstént meg látogattam Trézsimet, és József ötsémet.

28. Hozzám küldötte ajándékban Tekintetes Tudós Miller Jakab úr Pavonits által illy tzmű új könyvét: »Versuch patriotischer Vorschläge zur Aufnahme der Ungarischen Sprache, von Jac. Ferdin. von Miller. Pesth, 1806. Olvastam ezen munkáját még kézírásban. Sok jó vagyon benne, bár gyalázzák is némelyek. A tzel, melyet maga elejébe helhez tetett a' szerző, jó formán el érte: nem vala szándéka sem Gramatikázni, sem mélyen okoskodni, Ha itt 's ott hibás vélekedések jőnek is elő, semmi sem az: a' felelők közül egy sem ment az illyen hibától. A' Magyar nyelv alkotmányának ösmérete nélkül meg nem lehetett a' jutalom kérdésekre felelni: pedig ki ösméri azt eddig úgy, a' mint ösmérni köll? Helesen tette ítéletem szerint Miller úr, hogy a dolgot másik feléről rántotta elő. Abban már valamennyi felelő hibázott, hogy leginkább a' nyelv terjesztést vette kiki tárgyául. A' vad századokban a' Latán nyelv egész Európát ellepte és mégis mikor volt, mint e'kor, nyomorultabb, 's alábbvaló a' Latánság? De ezekről más alkalmatossággal talán bővebben és fontosabban szólhatunk. — — — Délután meg köszöntem az ajándékot szerzőjének. Estve kedves Trézsim ölébe siettem.

29. Halván kedves Vitkovits Miskámnak betegeskedését, meg látogattam őt Budán, hol hideglelésben sinlődik. Bátorítottam, 's ajánlottam az egészségére való gondos vigyázatot. Beszélette hogy Pünkösd üdnepén Püspökével születésem helén volt Székes Fehérvárott. Tőle Virághoz mentem. Estve Trézsimel beszélgettem, míg Teátromba nem mentem.

30—31. Irtam és olvastam sokat.

Junius.

1. Napa. Sokáig voltam Révai Miklósnál, ki is tanátszkodott velem néhány fontos tárgyról. Ezek utóbb mind világosabbak lehetnek, ha egyszer el sül a' puska. Ma ismét meg látogattam Vitkovits Miskámát: ő most is betegeskedik. Gyötri még a hideg: de egy kevés üdő mulva reménylem, fölgyógyúl. Ha ez meg fog történni, meg esik pedig kétségkívül, tudom áldozatot fog nyújtani Kedves Társam a' Múzsai Karnak, 's megengedi nem kétlem, nekem, hív barátának, hogy ministrálhassak az áldozat körül Tokaival, Váival, 's egyéb gőzös jó ízű folyamokkal. Hat hétig is hire leszen Istenfélőségünknek és buzgóságunknak. Délután irtam és olvastam. Estve felé Trézsim szeretetének áldoztam. Végre megjelentem Ferentzivel a' Theátrumban.

2. Örömmel tért haza Horvát József ötsém oskolájából, hogy el nyerte tanulóársai között az elsőséget. Az idén e' másodsor történik. Ösztönül szolgál nagy reménységű ötsémnél ezen előmeneteléből eredett öröm: én sem tagadhatom, hogy e' dolog engemet igen gyönyörködtet, azonban illyes valami haszontalan szemfény vesztést nem kívánok tőle. Ha ő tanúlván meg teszi, 's véghöz viszi kötelességét a'nak rende szerént, meg elégszem én igyekezetével, 's nem gondolok semmit az oskolai gyermekségekkel.

3. A' Pesti főiskola könyvtárában egy ujságot kerestem föl: de haszontalanná vált minden igyekezetem. Nem régiben. nyertem Tek. Schwartner Márton úrtól illy tzimű nyomtatványt; »Catalogus Librorum qui die XVI. Junii et seqq: MDCCCVI. in aedibus Bibliothecae Regiae Universitatis Pestanae, auctionis lege dividentur. Budae. (1806). Ebben olvastam a' 13-dik lapon illy tzimű könyvet: »Pelbarti (de Temesvár) Rosarii Theologici aurei Lib. III. et IV. typ. goth. Budae 1508.« Figyelmetességre ébredtem a' könyv nyomatása heléről, 's ez ösméretlen dolognak látszott előttem. Hogy e'kor Budán könyvnyomtató műhel lett volna, azt eddig nem hallottuk. Ez igazulás okáért föl kerestem a' könyvet, 's látám, hogy tudatlanság, vagy inkább vigyázatlanság szülte a' hibát a' könyvvlajstromban. A' könyvben tsak az jelentetik, hogy a' szerző végezte el Budán 1508. esztendőben e' könyvet, mellyet önönmaga Pelbart el nem végezhetett. A' meg szerzés készült tehát 1508-dik esztendőben: nem a' könyv nyomatott ki Budán 1508-dikban. Estve Trézsimnél is, Teátrumban is valék.

4. Meglátogattam Vitkovits Mihályomat. Ő most is a hideggel bajmóódik a' nyár közepén. Jobbulása még is egészségének talán nem sokára vissza tér. Voltam tőle haza jöttömben Virág Benedeknél: dolgozik szorgalmatosan, buzgón a magyar történetekben. Délután sokat irtam.

5. Ma Úrnapijás tartatott: megjelentem reá a Fő iskola zászlója alatt. Végezte után Trézsim hazakésértem, ki díszeskedett vala az áhítatoskodó Leányzók között, ha mindjárt keveset imádkozott is. Délután egy kevesé Révaival mulattam: azután irtam sötét estvéig. E'kor ismét Trézsimhez sétáltam.

6. Hajnalkor hozzá fogtam az íráshoz, 's irtam folyvást hét óráig. E'kor be fejeztem könyvemet, melyet tavali esztendő óta készítgetek Verseginek botlásai ellen illy tzim alatt: Versegi Ferentznek meg fogyatkozott okoskodása a Tiszta Magyarországban. Nevemet homlokára ki nem teszem: a' név, melyet visel, költött név. Először, hogy természetemet jól kifejezném, Boldogréti Szerelmes Lászlónak neveztem magamat; utóbb sokaknak onszollásaikra a' Szerelmes név helett Víg szavat választottam. A' mi magát a munkát illeti, az bizonyos, hogy fáradságba került: de bizonyos az is, hogy mindannyi fáradság mellett is tsak gyermeki munka. Változó benne az uralkodó lélek, a' mint a darabokat majd víg, majd kedvetlen állapotomban készítettem. Nehéz vala nekem, Ifiúnak illy hosszú munkát szerzenem, nem tsoda, hogy a' munka alatt néha ellankadtam. A második szakasz sok új gondolatokat foglal magában: ezek talán nem lesznek megvetni valók. Még többet irtam volna a' nyelv alkotmányáról, ha Révai ezektől is el nem ijedett volna. Vettessék öszve könyvemmel Révai Grammatikája: tapasztalhatni, hogy nem mind Révai találmánya, a' mit irok. Állatásaimat iparkodtam a' józan ész rendszabásai szerént elő adni 's kiváltképen igyekeztem azt meg mutatni, hogy a nyelvtilálók nem voltak Gramatikusok. Ha meg bizonyítottam állatásomat: sok hiú vélekedés el dül, 's tanulhat ezután minden Európai nemzet a' Magyar nyelvnek mennyei természetéből eleget, a' mit nyelvére alkalmaztathat. Estve Trézsvivel mulattam, kivel mulatni legkellemetesebb Gramatizálás a' Szerelmes László előtt.

7. Hozzá fogtam iskolai tíz óra után egy kellemetes munkához. Vitkovits Miskámnak készítettem, mivel beteges állapota miatt ön maga nem dolgozhatik, Esedező levelet valamellyik, 's különösen a' Győri vagy Egri, Görög nyelvet Tanító hivatalt el nyeres végett. A' barátság Istene vezérelte, hihető, író tollamat, mert alig ülék a' munkához, azonnal ki magyarázhatatlan könnyűséggel a' befejezéshez jutottam. Előszámláltam fontos okait: azok, részre hajlás nélkül szólván, méltóvá teszik őt arra, a' mit el nyerni kíván. Ha valami akadályozhatja kérését, az nem lehet egyéb Hiténél, ebben pedig föl akadni esztelen kábaság. Vallyon mit tehet ő róla, hogy ebben, 's nem más vallásban született? A' hitre nintsen szükség a Tanítószékben, hanem a tudományra, ezt pedig ki tagadja meg Vitkovits Miskámtól? Kedves Barátom Miska! lássák a' nagy urak, mit kölljön tselekedniök; mi részünkről eleget tettünk kötelességünknek. Te azt kéred a mit meg érdemlesz; én azt műveltem, a' mire hozzád viseltető forróbb szeretetem ösztönözött. Ha tőlem fügne a' dolog, én mostanában is az Isteni Nektar italra méltónak hirdetnélek, hogy vissza állván e' mennyei hörpentéstől régi előbbi ép egészségéd, pöngetnéd végső pihenésedig azon hathatós lantodat, mely a' leg magosabb egekig fölragadja a' gyöngé emberi ezüst pengésű hangokat, és halhatatlanságot osztogat a' halandó embereknek nemes indulatú tetteikre. Délután voltam Révainál. Kért, hogy néhány napok múlva vinném el könyvemet a' Censura alá. Estve Trézsvivel sétáltam a Város utszáin.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

III.

A Lugossy-kódex kiadatlan versei.¹

1.

ADHORTATIO OPTIMA AD IUDICES. Notaja

- 30b: Az hatalmas Isten kiraliok &c.
 Birak nektők Bollok kerlek halgafsatok,²
 mit kevan az Isten tóletek tudgyatok
 az ő igeieből lezón tanofsagtok,
 az mit nektők mondok azt meg' fogadgyatok.
 Kevannia az Isten hogy őtet fellietők,
 Bent igeie Berent es cselekődgietők,
 igeiet hallani ti ne reftellietők,
 csuffagra bezedet sóha ne vegyetők.
 Ő Szent Igeiere nagy gondotok legyón,
 hogy praedikaltafsek ti gondotok legyón,
 meg' ne fogyatkozzek ti gondotok legyón,
 ennek hajlekara nagy gondotok legyó[n].
 Vifellietők gondgyat hívón az kőfsegek,
 haznat keref-etők az kőroztjénfegnek,
 mert raytatok vagyón gondgya az kőz nepnek,
 miglen faradoztók allatta ez tiztnek. ||
- 31a: Istennek kepeben az kőfseg' kőzt jartok,
 az mi az Istenhőz nem illik tudgyatok,
 ugyan azont tiis el tavoztatsatok,
 mert kőlőmben neki kedveben nem leztők.
 Nintfen az Istenel Bőmely valogatas,
 bennetők fe legyón azt mondgya az iras,
 nielvetőkön nektők jarjon igaz mondas,
 undok apro bezed nem io az okadas.
 Iozanúl Iamborul kel bironak elni,
 jo pelda adonak az kőfseg' kőzt lönnj,
 nem io reBefegfegben főrtelőmben elni,
 mert az igaz uton nem tud iol el lepni.
 Adomanyert ne kedveBetők fenkinek,
 fe io baratfagert valamely embőrnek,
 mert ellene teztők az nagy Ur Istennek,
 veBődelmet leltők az ti lelketőknek.
 Az nyomorultaknak illik kedveBőnők,
 niha neha őket kel kemellenők,
 karara fenkinek ne erőkődgietők,
 de Bő fogadatlant bator bōntefsetők.

¹ A régi magyar verseskönyvek ismertetésében [V. ö. IK. 1911. 58—64. (Csereyné-kódex); 1913. 14—27. (Vasady-kódex)] most került rá a sor a Lugossy-kódexre. Mint az ezt megelőző másik kettőben, úgy itt is bevezetésül bibliographiai jegyzetek kíséretében felsoroltuk a kézirat tartalmát. Időközben a Magyar Könyvszemle 1913. évfolyamában megjelent a Lugossy-kódex leírása a mi korábban is követett eljárásunk szerint. Szerencsétlenségünkre, mikor ez megjelent, akkor már a mi bibliogr. leírásunk is ki volt szedve, ezt a részt azért innen elhagyjuk s itt csak a kódexnek eddigi nyomtatásban meg nem jelent darbjait adjuk ki.

² Az eredetiben úgy ez, mint a többiek, folytatólagos sorokban vannak írva.

Istenert köfsegert illik faradnotok,
 mert erre Ite[n]tul valasztattak vattok,
 berös es meltan hamis birak vattok,
 ha kezöretteföböl csak Bolgalandotok.

Nem kei az köz nepnek halaadatlanfagat,
 ti nektök neßnötök nagy gorombalsagat,
 ha meg' fem közöni biro faratfagat, ||
 bizonyal az Isten meg' adgya jutalmat.

31b: Mit Isten parancziol ti azt halgafatok,
 az mj ti tisztötök az keppen jarjatok,
 mig' az birofagnak allatta farattok,
 mert ezzel Istennek mindön kor tartoztok.

Ezöket banniatok ne talam hogy mondom,
 de arra enneköm nintfen femmi gondom,
 mit Isten parantfolt az ti nektök mondom,
 mit tvelötök kevan elöttekben adom.

Hogy ha ez enököt csuffagra veßitök,
 az mit benne irok azt nem követitök,
 bizony az Istennek haragiaban leztök,
 igön niavalasul lelkötökkel teztök.

De tanaczi tinektök ez enök vegeben,
 az mit nektök mondok Isten igeieben,
 arra tekintetök az ti tisztötökben,
 és azt kövefetök egez clettökben.

Diczieret atyanak az ö Bent Fianak,
 mi edos valtunknak az Iesus Christusnak,
 es az vizgatalo Szent Lelök Istennek,
 az Szent haromfagban egy örök Istennek.

Az ki ez enököt verfökben foglalta,
 az birak Bömeliet ö meg' nem utalta,
 tanítani öket io kedvel akarta,
 az ki lobban tanit azt Babadon hatta.

44b:

TÖKÖRE ES PELDAIA, EZ IELÖN VALO romlando életnek, mely körnül
 vetetöt mind az halaltul, mind penig' az Satantul való felelömül.
 Notaja: Az hatalmas Isten kiraliok kiralia &c.

Draga dolgot mondok kerlek halgassatok, kit talam gyakorta ti nem hallot-
 tatok, noha hifforiat fokakat irtatok, de ez egyröl tudom hogy ti
 nem Boltatok.

Egy időben vala az Syciliaban, egy hatalmas kiraly oly nagy Uralfagban,
 hire neve vala nagi fok orßagokban, Dienösnek hittak nevet ez
 vilagban. ||

45a: Czuda Bomorufag' kirali Bivet tartya, banat keferösege' foha nem tagittia,
 nagy fok mely gondolat ugya[n] el bamittia, vigy kedvet Urakhoz
 foha ne[m] mutatitia.

Zorgalmassan Urak erröl tudakoznak, hogy mi oka legyen kiraly banattya-
 nak, de ennek vegere ök nem juthatanak, mert titkolva ezök mindön-
 tul valanak.

Ime Urak erröl tanacziot tartanak, mikeppen vegere ennek juthatnak,
 mert kiraly banattian nagion buflakodnak, felnek kirali nekul hogy
 ne maradnanak.

Pelda bezed raytunk hogy ne telliefsödnek, banattul halara¹ ok ne adatnak,
 kirali ö magatul meg' ne ölettetnek, hogy kiral orßagan gyalazat ne
 esnek.

¹ Így javítva; a. m. halakra.

- Reia gondolanak femmit nem Bollanak, főfő tanaczioktul óczie az kiralinak, közzikben hivateg neki így Bollának, mind feöntkent neki így panazkodonak.
- Az kiralynak lattiok feöntket banattiat, soha nem lathattiok neki vigafsagat, fem meg' nem tudhattyok mi legyön az okat, tegöd arra kerünk tud meg' ennek okat.
- Ezt ha czeleködöd te mi kedvönkben lez, nagy fok ayandekot feöntkent tülunk vez, tisztófsegös böcziuletben nalunk te nagyban lez, || holdodig' mi köztunk te ezert hirös lez.
- Damochles az kirali óczie hogy ezt halla, az főfő Uraknak ottan föl fogada, battyanak banatyat hogy töle ki tudna, es az utan nekik azt ó meg' mondana.
- Igön hamar mas nap battiahoz be mene, nagy Bep tisztófseggel battianak bezelle, terdet feiet haitvan az kira[lt] Iduóble, Bep oratiojat ez keppen el kezdte.
- Czudalatos kiral tudos Iften dolga, az egez vilagnak nagy Bep alkotmania, ó nagi hatalmanak jele bizonfaga, ki volna ki ennek ellene alhatna.
- Az Belös egeket Iften terómtötte, az napot az holdot ó fenósetötte, az nagy Tengörökket egy hellire gyóytötte, cziuda allatokat ezökben rónódöle.
- Tób fok dolgai közt ez legh czudalatosb, az emböri allat ki mindönnel okosb, ekös bölczielfseggel ki mindönnel tudosb, terómtöt allatok köztöltöfsagosb.
- Oli igön az Iften az embört Berete, hogy mindön allatnak Urava Bentöle, az ó Bömeliere Bepön ekófsete, de nagy hamarfaggal ezöket el vezte.
- Rövid Boval mondvan embör az Iftennek, draga Bep allattya ó Bent Fölfegenek, csak tudna Bolgalni ó terómtöjenek, de attul embörök nagy taul estenek.
- Nagy fok lavayval te kiralifagodat, latogatta Iften te birodalmadat, ki Belófsötötte az te orszagodat, nagy Bep magzatokkal aldotta hazadat. ||
- 46a: Ezöknek fölötte nag' io egelfseggel, latogatot Iften draga csöndefseggel nintfen femmi igyed küllő ellenfeggel, orBogod es hazad jelös nag' büfseggel.
- Nem tudgyok mi oka vagyon banatodnak, hogy femmi helt nem adczí az Bep vigafsagnak, boczaitad magadat nag' Bomorusfagnak, ezön igön kerlek mond meg' ennek okat.
- Az te io hiveid mind ketfeg'ben estek, felöled mindnyajan mar el Ijedtenek, hogy nem tudgyak okat kelserüfegödnek, felnek hogy oka lez te vezödelmödnek.
- Kiraly hogy ezt halla Bómet föl emele, nagy Bomoru Bómmel ó óczet tekente, Bomoru bezeddel óczenek jelönte, mafod napon okat monda jelöntene.
- Ime Kiraly elől ó:ze el ki mere, az fő Tanacziokkal Damochles bezelle, hogy holnap az Kiraly neki jelentene, okat banattyanak neki bezellene.
- Vigafsaggal hallak Urak ez bezedöt, örülnek mar eBön kit kiraly jelöntöt, alig' variak vala az mas napi idöt, hogy okat jelönti kiert ó kelsergöt.
- De azonban Kiraly Bolgait Bollita, utanna valoknak gyorfon paranczola, ||
- 46b: hazanak közepin egy vermet afata, Nagy melyen Belófsen azt ó hagyattata.
- Im az Bolgak gyorfon az kiraly Bavara, ot hamar futamvan az ó mondafara, meg'afsak az vermet ó Bóme lattara, nagy melyen Belófsen mint Kiraly meg' hadgya.
- Töltete verómben lok eleven Benet, mig' kedvenek tetzek mind addig' eleget, Bu ette dezkból czinaltata Beköt, az veróm Baiara tetete az Beköt.
- Az Bolgak ezöket hamar meg'keBetek, ó paranczolatit hamar veg'hez vivek, vermöt es az Beket hamar meg'kezetek, az veróm Baiara tetete az Beköt.

Szorgalmasan kiraly ilmeg' paranczola, Bep Aranyas aztalt elő hozzattata, kit draga kupakkal Bepón meg' rakata, jelős io borokkal kiket meg' töltete.

Szép karpitok kiraly hazat ekőfsetek, Aranyas Bőnyegök falat fenősetek, aranyos ruhakkal föl öltőztetetek, draga Beršamokkal tölök czif-raltatek.

Oly hamar az utan Kiraly paranczola, nagy ket elű Pallost elő hozzattata, kit egy lo főrenyre, ő gyorlon foytata, kit az veróm fölöt föl akaz-taltata. ||

47a: Nagy Bep draga etkek Aštalon valanak, Bep ezuft talakban kik el hozatának, draga Bep Aranyas kupak czešek valanak, kik kiraly modra czuda Bepón vannak.

Az utan az Kiraly Damochlest Bollita, ő Bolgai által gyorlon hivattata, kiraly eleyben Damocles be iuta, az kiralynak dolgan len el czudalkozva.

Kiraly paranczola őczenek le wlyön, az veróm Belere hitvan Bekben wlyön, mit neki paranczol mind az tevő legyön, az ő bezedenek engődelmes legyön.

De őcze Kiralynak ot igön fel vala, hitvan Bū ette Bek, ne törnek alatta, hogy az nagy tűz közbe ala ne šakadna, honnet ne[m] lehetne ki Babadulafa.

Ezöknek utanna hogy Bekben le wie, az kiraly allata gyorlon ő környule, fegverős Iffiakat az kik fenyogetven, lennenek kik őczet halallal fenyogetnek. (!)

Czuda nagy Bep fenős fegverrel egy Iffiát, eleyben allata őczenek az Iffiát, hata mögő ilmeg' allata mas Iffiát, bal es iob kez felől allata ket Iffiát.

47b: Zep mezetelen tör ő kezökben vala, mindön felől őczet fenyogetik vala, || elől es mind hatul őtt rőttentik vala, halalal ketfelől ijegetik vala.

Igön Bep bezeddel kirali neki Bolla, őczet nagy vig' kedvel ugy kenalya vala, femmit ne bankodgyek vigan lakiék hadgya, nam femmitül neki nem volna bantafa.

Mindönben eleg'ben Kiraly modra vagyön, Bep aranyas aštal Uri modra vagyön, draga bora etke Kiraly modra vagyön, vigan lakiek tehat ha elegben vagyön.

Ime föl tekente Damoclefs padlasra, lata egy nagy Pallost le vala bocziatva, ki egy lo főrenyre vala csak meg' foytva, nem tudgya mely oraban reia le šakadna.

Hayólvan föld fele tekente alaia, lata az nagy vermöt ki alatta afva, ki eleven Bannel vala mind meg' rakva, Bū ette Bekbenis nem mer mozgolodnya.

Az előtte valo Iffiát ha tekenti, kezében fenős tör ő mihelyön nešü, hata megöt allot ha ezében vešü, bal es iob kez felől valot ha Bömleli.

Legh ottan az halal ötet ijegeti, ez arnik vilagbol hogy maid ki vegezi, enni vešödelöm mikor környül vešü, azt mondgya nem lehet akkor vigan lakni.

48a: Iol lehet mindönben en elegben vagyok, de mind azon által nagy banatban vagyok, || mert vezödelömben mindön felől vagyok, nagy lok felelömtil környeközve vagyok.

De miczoda šivő embörtül lehetne, hogy ki illien helyön leven őrülhetne, bator mindönökben ő elegben lönne, nem tudom bizonyal hogy hogy őrülhetne.

Ezöknek utanna az Kiraly igy Bolla, es az ő őczenek illien modon Bolla, azon tudakozol miért vagyok banatban, mi oka hogy nem vák soha vigalsagban.

Azert halgalsad meg' az mit neköd mondok, figyelmezzel reia az mit neköd Bolok, ešöde[n] vehetöd miért nem vigadok, ez az oka miért en Bomorun jarok.

Kiraly modra noha en eleg'ben vagyok, fenkitül bantasban noha maft en nem vagyok, nag' veßódelómben mind az által vagyok, melyben te maftan vagy Binten en ugy vag'ok.

Tekentók az egben gyakorta föllöttem, latom az itelő birot en fölöttem, ki fok buncimert meg' buntet erőfsen, az utolfo napon kemeny iteletben.

Valamikor pedig' földre le tekintók, eßómben[n] jut pokol hogy ala tekintók, fok buncim jutnak eßómben kit neßók, ßantalan fok kinok kitül igón felók. ||

48b: Latom hatam mögöt' bönómnek fokfagat, eyel es mind nappal reiam ki-altafsat, latom az halálnak előttem allafsat, ezóntul el vizón nem tudom oraiat.

Az iob kezem felől ördög' czalardfagat, bal felőlis latom ő forgolodafat, ki mindön oraban bönóm fokafagat, előmben tamaztya nagy fok undokfagat.

Illy vezódelómnek közte mikor legyek, nem lehet hogy akkor vigafsfagban legyek, de illik inkablan hogy banatban legyek, es nagy bubanatban holtomiglan elyek.

Azert öczem neköt ez tuttodra legyón, hogy miczoda oka banatomnak legyón, en Udvaromnakis ez tuttura legyón, kiki mind ezókból tulem peldat vegyón.

No ezóket ertven öcze az Kiralynak, ki mene meg' monda okat banattyanak, az nagy Urak ezón el czudalkozanak, fokban gondolkodvan magokban Ballanak.

De iol vöd eßódben embör itt magadat, jol meg' hanyiad vefsed mindön dolgaidat, talalhacz magadban illi gondolatokat, csak hogy vöd eßódben[n] ez illien peldakat.

Embör azert intlek iol meg' hanyiad vefsed, az kiraly peldajat gyakron emlögefsted, bunódnak nagy voltat hogy eßódben vögyed, ezókból magadat Istenhöz terezted.

Keme[n] ||

3.

53a:

Cantio OPTIMA. Notaja. Menyei Bent Atyank neköd &c.

Kegyös Atyank maft te neköd könyörgunk, lelki fajdalminkban hozzád folyamunk, mert mindön iot csak te tuled kel varnunk, bukfejunkbe[n] azert te hozzád efunk.

Adgyad nekunk vigasztalo lelkódet, göríeße föl bennunk Bent felelmedet, Berethefsók mindönkor Fölfegódet, buczóihetsók az te Bent bezedódet.

Roncs meg' bennunk az ordog'nek orßagat, utalhafsók az bunnek undokfagat, gyözhefsók meg' az ördög' czalardfagat, nyerhefsók megh Iefusnak Bent orßagat.

Az itelet napiat vigan varhafsók, Iefus Chr[ist]us kegyös ßavat halhafsók, mindenkoron ötet magasztalhafsók, es regi meg' holt Bentóket lathafsók.

Együt velók miis uralkodhafsunk az Ur Iefus Binere ot nezhefsunk, Angyalókkal együt enókölhafsunk, mind örökke bodogfagba[n] elhefsunk.

Diczertefsel mind ezókert Ur Iften, ki vagy egy allatban három Bómelyben, Atya Fiu Sz: Lelók egy fölfegben, veghetetlen egy örök diczósfegben. ||

4.

96a:

Fwleidet haitfad hozzam,

Szent Lelkódet vegyem hozzam,

igaz hittel azt mondhafsam,

irgalmas vagy azt valhafsam.

En bűnömnek fokfagabol,
 Maft erdemlót kinaimbol,
 menz ki Uram² rablagimbol,
 mint lanast³ az hal gyomrabol.

Raytam Uram az gyógyulaft,
 mutafd meg' az vizagzulaft,
 bűneimből Babadulaft,
 ne jarjak ugy mint Goliat.

Eletemnek undokfagin,
 könyöruly lelkem faydalmin,
 ne induly föl fok rutfagin,
 ne buydofsam ugy mint Cain.

Nagy io voltat irgalmadnak,
 Mutafsd meg' hatalmadnak,
 Szep örömmel aldozzanak,
 mint mutattad meg' Iakobnak,

Lelkemnek vizagzalojat,
 es ő neki Bep zaszlojat,
 Mint Mofesnek adtal tarfat,
 Aront kölded el tanacziat.

Az en lelkem batorodot,
 es te hozdad folyamodot,
 Szókfegemben föl kialtot,
 Halgalsad meg' mint Szent Jobot.

Meg' ne utaly buneimert,
 fe ne fizet erdömömert,
 fe el ne ves az mellefgeben,
 mint Pharahot az Tengörben.

En tettemnek kin vallafan,
 könyöruly Bivem faydalman,
 Tekentsed fohazkodafsat,
 Mint Abeinek aldozattyat.

Egyetemben adgy jobbulaft,
 en tettemben igazulaft,
 en lelkemben meg' Uyulaft,
 es te vezerey mint Tobiast.

Ez enekót siralmiban,
 Batori Bodifar banattyaban,
 Gyula Varban kinniaiban,
 BerBötte kilencziven negyben.

5.

[96a.]

Alia.

Meg' foghatatlan kegyes Istenfegh',

örökken való menyei felfeg',

egez köröztyenfeg',

csak te tüled taplaltatik

minden fele nemBefegh.

Az Begeny arvak hozdad kialtnak

es az özvegyök tegöd ohaitnak,

csak hozdad fojammnak,³

nyomurultak búkóiködök

te hozdad fohazkodnak.

¹ Utólagos betoldás.² Így; a. m. Jónást.³ Előtte lehúzva: ohaitnak.

Éttem, itomat bővon meg' adgya,
Arva fejemet meg' nem utalia,
vagyok *szolgaloja*,¹
ha az hollo fiakat es
verebeket el tartya.

Teftem es lelkem neki ayanlom,
mert nints ez földön² fenki gyamolcm,
Uram legy tutorom,
mert ha el hagyandaz ottan
el fogy en batorfagom. ||

96b: Hizem ha attal Anyam meheben,
gondod volt rejam kicsinyfege[m]ben,
Illyen Bükfegemben,
Maftan inkab gondot vifelsz
hogy ne eísem ketfegben.

Az en Bivem maft Bomoru latod
könyveim hulnak, tudom hogy Banod,
vagyon rejam gondod,
Bizony hizem noha moftan
arva fejem probalod.

Vigafagomat meg' adod tudom
mikor akarod bizonyal³ vallom,
Ugy vifelőd gondom,
akkor oítan halat advan
el le vetem en gyazom.

Szinten mint fogoly íttet tömlőcziből,
elki Babadul minden kötélből,
igy Bivem ezökből,
mihent Bent Lelkőd bocziatod
Babadetoul menyből.

Kiert örökken halakat adok,
mindön nap Ura[m] elődben allok,
Tenekőd Bolgalok,
tizta Biből fölfegődnek
diczeretőket mondok.

Diczeret nekőd Atya Ur I[fte]n,
az te Fiaddal ki lakol menyben,
Boldog fenefegben,
Szent Lelökkel mind örökken
ki vagy egy Iftenfegben.

6.

166b:

HISTORIA DE MORIBUS IN CONVIVIO.

Ad Melodiam: Viri venerabiles Sacerdo: &c.

Tiztöltös Bómelyök kik itt Ielön vattok, Bomat meg' halgafsatok mert
Bep dolgot mondok, ha penig' ellenötök valamit Bollandok, kerlek
meg' bocziatsatok mert igazat mo[n]dok.

Hit az Iambor hazához maftan örömebe[n], Atya fia, Barati kik vattok
kedvebe[n], ad bővön, etelt, italt, kenal Berelmeben, mindön embör
nag' vigan lakjek czellajaban.

¹ Tehát nő számára írta a szerző, vagy éppen nő írta ez éneket.

² Előbb *földön*-t írt.

³ Lehúzva utána: *azt*.

- Oya mindón ó magat amaz rut Baigastul, melyet reßeg' embórok teznek az io bortul, hol enókót fem Lant Bot nem halhaczi az Bay tul, mert kiki mind ugy óvölt mint lehet torkatul. ||
- 167a: Lakodalmat mint Bóroz twlem meg' tarolhad, vendegfeg'ben mint lakial itt eßódben vehed, ha masfele gondoktul az fejedben Bódhét, es mit maftan en Bollok elmedben meg' tarthad.
- Nem Bollok fok bezeddel mert azt meg' Unyatok, tudom hozzu peczinyet' mindnyajan Berettók, de az prædikatiót rövidön Babjatok, Bent Ivan enokenek ha hozzu mondgyatok.
- Az Bep lakodalmakat az Iften nem tiltya, fótt mindönüt Irasban azokat lavallya, regulajat azoknak elónkben ki adgya, io lakasnak io hagyvas legyón vege hadgya.
- Illik kóroztyenóknak lam egymast Beretni, Beretéből egy masnak mindön iot közleni, nyomorultat feggelni² ehózó³t eltetni, jo voltarol Iftennek gyakran emlekdőzni.
- Bizonyfaga ezóknak vendegfeg'ben lezón, Atyafi Beretetnek gyakorlása lezón, az Iften io voltarol emlekdőzet lezón, ehózó 'Begenyóknak taplalsza lezón.
- Azert hasonlettatik menyei boldog'fag', tisztósegs lakashoz es az menyegßóhó³z, holot az Abrahammal wlunk egy Aßtalhoz, ez vilagbol ki mulvan ha megyunk Istenhó³z.
- Lam az Iften kegyelmet Ige atal hi[n]ti, az igaz hit hallasbol embórnak adatik, az hiveknek ó lelkók ezkeppen eltetik, vendegfegnek irasban az is lam mondatik. ||
- 167b: Iol tudom hallottatok Moise³ mondasat, vigan ugy mond lakjatok, az Ur Bine elót, aldozatot ha teßtók Innepót Bentóitók, nag' halakat Iftennek lakasban adgyatok.
- Nem illik az órómben meny es bankodni, fe fírasban órulni, vagy penig kacziagni, az óruló embórel de illik órulni, fíralmas embórokkal egyút melto fírni.
- Torban vezón vigadast hol fírnyok kellót, hallottas haß halotról mert emlekdőzetót, lakodalmas hazanal kit iobnak bölczi mondot, elet iobetafsaert mert emlekdőzetót.
- Az Iften Bep magzattal Bentók kózó³t aldot, Bóletefsenek napjan Bive Bórent vigadot, es ki hivek kózziben fia Bentóitótót, kórnyúl metelefsekor nag' vigan lakozot.
- Az Isachnak az ezóczitul valasztalsa koron, vigan lakek Abraham órómenek napjan, Az Ifachis peniglen frig tetele napjan, Laban az Leianyanak hazasaga napjan.
- Lot es az nag' Abraham Angyalokat tartot, Ioseph az Battyajnak lakodalmat Bórbót, Daud Abnert többekkel vendegfegben tarta, AVerus az Urakat Io lakasra hiva.
- Menyeßót tón Raguel ó Bep Leianyanak, mikor azt hazaseta Iambor Tobiasnak, egy mast rónddel vendeglek fiai az Iobnak, az sidok lakozanak halalan Amo[n]nak.
- Az Christus ekófete Kanay menyeg'ßót, vamos Matthe hazához hiva az Ur Christus, kihó³z nag' lok bönösök³ gyullenek mint illótt, kiket ó Bep beszeddel lakas kózben intót. ||
- ..68a: Nem utalya Aßtalat az Pharifeusnak, Marianak Marthanak Lazar nyeneinek, kik óttet vendeg'feg'ben nagy io kedvel tartak, es ót neki hyusege tetßek Marja[n]ak.
- Czak forgodik az Marta főrenkódik vala, az Maria labanal Chr[ist]usnak wl vala. Iob rez az Mariajé Christus mondgya⁴ vala, ßegeny Martha mely nekul Bükólkódik vala.

¹ Lehúzva. Ma is mondják: Hosszú kolbász rövid prédikáció.

² A megszakítás miatt (feg- | gelni) van így írva.

³ A két pont később tétetett a középső o-ra.

- Szamlalhatnak többeket de nem kevanyatok, mert az lakodalmakat tudom lavallyatok, főt gyakran egy mas között hallom rejam Bollotok, Regulajat lakasnak azertan hallyatok.
- Illik az Beretetből vendegöket hinnj, etelt italt io kedvel eleikben tönnj, ha el meny akarnak meg' nem tartoztatni, mert ha meg' keflelendöd meg' kezdöd bantani.
- Azert hivod te maftan hogy kedvet talalyad, azert mint ő akarja csak ugy vendegölyed, az io kedvet haragra meg' lafd ne fordicziaid, idetlön Beretetöt gyölöfseg'nek tartfad.
- Ha meg' akkor maradni addig' vendegölyed, mig'len kedvenek tetBik azt eBödben vehed, tisztöfsegnek hatarat el ne mulattafsad, ha ezt veBöd eBödben haza kefertefsed.
- Iayt kialtnak Prophetak az olyan embörnek, ki fokot ad meg' Innya fele barattyanak, hogy rutfagat lathafsa mezetelen tefnek, Begyönen vigadhafso[n] felebarattya[n]ak.
- Poganyokis regenten barattyoknak veltek, az kivel egy aBtalhoz gyakran le wltenek, egy kenyerből szegtenek, egy talban nyultanak, egy poharbol Ittanak vag' kivel Boltanak.
- Ellenlegöd hazához tudom te fem Ballaz, fe hazadnal fokaja' olyat nem vendeg'lez, baratfagot az kivel tartani nem akarz, mindönkeppen hazadul olyat eltavoztaczi. ||
- 168b : Tehat hog' hogy fordethad az lakast az vegre, hogy te io baratodnak az efsek karara, vagy ő tisztöfsegenek nagy kilsebfegere, ez fele vendegfegöt nem vihecz i o vegre.
- Ezert vallom nag' bunnek ha kit ugy vendeglez, hogy hazadul hazához Bepön nem eretez, tiftöfsegen ő neki ha nem örulendez, seliczi vendegfegnek illiettent mert hallaz.
- Olvafook az Irasban Amonnak halalat, Thamaron lött Beplöert, nag' Börnyü halalat, vendegfegben Abfolon mint alla bozzujat, az hugajert vilagbol ki vegeze battyat.
- Rut dolgokat alnokok fokot czeleköznek, vendegfeg' Bine alat kik nem illenek, Ital közben io Marhat Begenül el czalnak, czerelnek es nag' hitvan morhat masra ken[n]ek.
- Nem neBik az Ur Iftent csak ök lakhafsanak, fele mas hazafsokat ital közt Böröznek, olalkodnak mas utan, ha mit kaphatnanak, bezedeben utanna kivel halazna[n]ak.
- Eztis lattyyok nag' fokBör hogy inkab Itafsak, az vendegnek fok etket eleyben adnak, fos peczinyet pörkör[n]ek maslakottis vetnek, poharaban az kitöl meg' bolondullyanak.
- Kulömb kölömb fokfele poharok tamadnak, Bors törö es Medöncze Bennes talak Iönnek, tók nakak furt darab fa[k] oly poharok lönek, rut boczikor papuczi Cifma mind elő kerülnek.
- Iambor embör ez illien dolgot nem lavalya, barattyához ő Bivet masban ő mutattya, ageb az ki barattyat adiglan itattya, vagy az Bajan ki nem Iön vagy nyakaban ontya.
- Oh melly nag' bün az volna ha tudnad gondolni, az Iftennek Bent nevet akkor emlögetni, || mikor gonoz ördögnek akarz te Bologalni, mert I[fte]n az ördöggel nem tud közzöfölni.
- 169a : Az Ifteni [igy] imatsag' kezdetiben legyön, vendegfegnek ő vege hala adas legyön, az közzepin az Iften Bajunkba[n] forogjon, közzöfegnek rut vetke neveben ne legyön.
- Közöneti poharnak ő hirevel legyön, nag' Bep aldomafsokkal tizta Bwböl legyön, fenki duskat nevebe[n] fenkire ne adgyon, hog' ketkeppen nag' vetket dolgaban ne vallyon.
- Az embörben olyak is fokBör talaltatik, ki hazanal az vendeg' soha nem lakozik, az ABtalnal ő masnal nag' örömeft Izik, egy penze finczy gyakorta nap eftig' elizik.

- Ra gondol az orrara mikor wíz aztalhoz, es ò be lat akkoro[n] mert Bava gazdahoz, nag' vagyon hog' luthafson az tele talakhoz, pohar melle fokat Bol mert ò tanolt ahhoz.
- Az Chriftus paranczollya hogy Begen vendegòl, az ki tegòd vizontag' vendege nem hihat, kazdagot ha hivandaz többet fizet nekòd, Begen vendeg'fejejert Iften ad iot nekòd.
- Tudòd Compalarkodni ezzel hogy nem Illik, elegòdgyel meg' vele ha io kedvel Izik. azt te io tetelòdròl feletkòznòd illik, de masnak io tetteròl emlekòznòd illik.
- Batorfaggal mondhatom maftani vilagban, hogy czak haznot kerefnek maftan vendeg'fegben, mert latom hog' vendeglez ollyatan hazadnal, kinek vajat remelòd hog' vezòd elteben. ||
- 170b: Oly kiczin az Beretet maftan embòròkben, Begeny Atyok fianak nincz helyòk hazokban, tisztòfsegòk gazdag[n]ak czak vagyon vilagban, Begeny embòr de hever mindònut a porban.
- Lazart gazdag' utalta femmivel ne[m] lata, ez vilagba[n] òmagat kedvere hizlala, halala utan pokolnak kenyat meg' lata, Lazar az menyòrBagnak boldogfagat bira.
- Szabad azert fò embòrt nekòd vendeglenòd, halaado voltodat io tettejert mutatnod, Atyad fiat Bòmbedod gazdagot be hinnod, czak hirt nevet vadaz[n]od de nem Babad nekòd.
- EròBakkal gyakorta lakodalom lezòn, birtag' gyanant gyakorta Mestòr Aftal lezòn, illieten vendegfeg'nek keves kedve lezòn, mert vendegfeg' io kedbòl diczeretòs lezòn.
- Rejad Ballot vendegòt idegòn nemBetòt, kiczoda kòzuletòk ki io kedvel tartot, vagy iot az olyatannak valaki mondhatot, nemde aldas helyeben atkot reja vetòt?
- Szòrtelen nag' kòltfegòt, noha fokan teznek, fris etkeket fòzetnek fok talakat hordnak, magok mutatafajert, mindònt czelekòznek, noha neki vendegi kevfeset ehetnek.
- Ekkeppen az Iftenet embòr tekozzolya, maradekat etelnek az ebeknek ontya, [ste]nnek ayandekat kemelni nem tudgya, tòb idòre hogy adta ò azt ne[m] gondollya. ||
- 170a: Olyan rut az tekozlas mint az rut fòfvenfeg', vendegfeg'ben maradgyon az mertekletòfseg', tisztòfsegòs embòrhòz illik az tisztòfseg', az pompaban nem all az nòrnòs tibòfsegh.
- Tòbbet fòzecz vendeg'nek hogy nem mint magadnak, nag' akarat karara mint legyòn magadnak, olyat teznek nag' fokan kit oztan meg' banak, baratyokhoz is kedvet egyBòr s mind ki ontnak.
- Tòbbòreis io kelletik òtet vendeglenòd, kepòs Bòrent vig' kedvel azert kel tartani, azok Bòktak illikeppen embòrt ve[n]degleni, tòbbe kik az egyBòrnel nem akarnak hinni.
- Eztis en nem Iavallom hogy veget nem latom, vendegòskòdestòknek de eBòmben veBòm, addig' hogy nem nyug'hattok mig' en azt nem halom, egy pimbóral tisztòilek jer be io baratom.
- Ha többet hiz hazadhoz hogy nem mint illenek, ennik Inyok ò nekik eleget nem adhaczi, hamar nag' kifsebfegre ezzel utat lehecz, alattomban Bidalmatis eleget halhaczi.
- Azert többet be ne gyòcz czak kire eleg' vagy, nag' konyhatis ne wttes ha Begeny embòr vag', ki kel tònòd tenekòd ha gazdag embòr vag', Atyadfiat fe feleicz ha te nemBetòs vag'.
- Szombedid es baratid hazadhoz gyullienek, fegetfeggel tenekòd mert azok lehetnek, Atyafinal Bòmbedot Iobnak lam bezellik, kivel embòròk egyùtt mind elnek mind hálnak.
- Szep ròndel az vendegòt ot le telepeczed, ha velòk wíz kenalyad eleikben rakiad, ha fòn forgaz vòfelel gyakran kenaltafsad, || io kedvedet hozzaik mindònben mutafsad.
- 170b:

- Az hegedű az lant Bo Bepón Bőngedőzón, az Ifteni diczeret leg' jobban Benegjón, az vendegnek ő Bive ezón Örvendőzón, fem hegedu fem lant Bode ot ne ordiczon.
- Semmi Izi lakafnak az hol io bor nintfen, fem io kedve vendegnek az lóretul nintfen, vizzel elegy az bornak mert ereie ninczen, vinost ki ad vendegnek eße annak ninczen.
- Sokbor még' aztis latt yok hogy bor vizzate valik, az Christus regulaja vizza fordítatik, bal kezed azt meg' bannya mi iotul adatik, io lakasban mind vegig' io bor itattatik.
- Azert illik az ioval hitvant el nyomtatni, vagy peniglen mind vegig' io bort lnnya adni, vendegőknek mert feiök hitvantul kezd fayni, mas napon auag' hafsok kezd attul ragatnj.
- Gyarlo embőr ő magat gonoz tarfafagtul, oltalmazza ő magat az eret-nőkfejtől, paraznat es az gilkost tiltfa aztalatul, mert erkőcze embőrnek olyantul meg' rutul.
- Az Christus illienőkkel ha mikor forgodot, bónófsóket mindónkor meg' teresre intót, az Christusnak kegyelme kiket erősetót, nyayasaga azoknak io utra vezetót.
- Nem illet az rut jatek tiztőfsegős embőrt, czuf ruhaban őltözni illet nyalas embőrt, kötőzes es fustóles illet tragar embőrt, ayto töres tollazas illet bolond embőrt.
- Azert megis nemelyek abban gyönyörködnek, bolondfagal vendegót ha nevetethetnek, ektelen jatekokal meg' bolondithatnak, egy bolondbol nag' sokat es ha czinalhatnak.
- 171b : Kedves volna Iftennek ha rola Bollanal, draga es Bep dolgokrol kerdest elő hoznal, || Historiat es peldat az Ira-bol hoznal, vag' Bep mese bezzeddel embőrt vizagztalnal.
- Tiztőfseges trefanak buczületi vagon, nyajas kezed mindónkor io embőrnel vagon de hatara mereteke annak is lam vagon, melyet folyul halladni Bidalomban vagon.
- Iefus Christus vendegőd vendegóddel legyön, ő atala baratid tiztőfsegben tarthat, vizafsaga Bivednek ő neveben legyön, mert ő tőle mindón iot vőttel nagy buyfseggel.

SECUNDA PARS HISTORIÆ.

- Szollyunk mar vendegőknek rőndel ő tiztőkről, mert okis feletkőznek nag' fokbor magokrol, regulakat azertan Babunk az lakasrol, fe[n]ki ne feletkőzsek ő tiztőfsegeről.
- Tudom hivatal nekul nem illik be mennőd, lakodalmas hazakhoz de hivat kel varnod, ayto mőgöt mert helye olyannak iol tudod, mosgyal ugy mond-s-vakarki oly jambor azt hallod.
- Embőrtelen embőr az ki hivat meg' veti, es hazahoz baratyat foha be nem inti, mord erkőczibe maganak io hirt kerefsi, en fem megyök te fe Iőy bator azt bezelli.
- Otalmazza io hirt felti gyalazzattul, kifsebbul meltofsaga, velli nyayafsagtul, vendegfegben ő magat nem ohattya attul, azert fut embőröknek ő nyayafsagoktul.
- Semmi Bavat nem halod csak halgat hazanal, ha mikor nag' neheben le wl aztalanal, ha hivatlan be lepöl le wltet aztalnal, mint az roka csak halgat femmivel nem kenal.
- 171b : Sokbor lattunk olyatis hog' el büt előttunk, ninczen hon hogy azt mondgya tarfanak meg hadgya, || Vezző vagni ő magat el mentnek mutattya, mit Bollanak azonban ot ben azt halgattya.
- Sok hivatait gazdatul nemelyek föl varnak, noha meni lakasra őrómest kevannak, egy hivasra el mönyi por törvennek tartyak, mert mindónben nag' modot mutatni akarnak.

¹ A vonás az e betűn valószínűen későbbi kéztől ered.

- Egyeb Iambor aztalhoz mar be telepödöt, magat igón varattya el nem kezülhetöt, vendeg' nep is ó rola mar panazolkodot, de gazdais nehezen fokot varakozot
- Gyanos lakodalmakat melto tavoztatnod, nem illik az Iambortul magadat meg' vonnod, alnokfagat gazdanak hogy ha hirrel halod, vakmerő batorfagra nem io magad adnod.
- Szabad önnöd es innöd es meg' elegödnöd, mert azert hiut az gazda hog' hadgyon itt laknod, tobödnod es Baballanod de nem Babad neköd, merteketös eletre gondod legyön neköd.
- Röndel jarjon az pohar köröztül ne jarjon, hogy Bomjuhon asztalnál fenki ne maradgyon, atal pohar azt tezi hogy egy rezög' legyön, mafik penig' Bomjuhon az helyöt maradgyon.
- Ha rad kerul am igyal hogy ha Bomjuhozol, ha mind ki iva[n]dodis azzal ki mit gondol, csak mas embört ne terhely az ki immar czokol, mert latom hogy ó rayta igón harfankoddol.
- Egik embör mafsiknál latt yok töb bort bir el, keves ital nemelyet hamar faggal döit el, reBegnec en azt tartom ki nyelhet töb bort el, ki nem Bokot az borhoz hamar rezögül el.
- Diczeretnek tartyatok ha fok bort ihattok, azert duska italal gyakron tufsakodtok, || vag' ki döit vaj' ki döytöm meg' aztis mondgiatok, hirt nevet illi dologban bar ne kerefnetök.
- Tudod természetödet azert reja gondolj, keves eleg' te vellöd azert reja gondolj, erőltefsön bator mas azzal te ne go[n]doly, tiztöfsegöd hogy legyön maragyon ra gondolj.
- Az I[st]en iob kiralyнал lam Boktak mondani, hat Iftentöl mindönnek jobban illik felni, embörnek baratfagat ne[m] io abban neBni, I[ste]nnek ne[m] embörnek mert la[m] iob engedni.
- Nem turhetöm Botalan gonoz Bokastokat, mert noha meg' tömtetök az ti gyomrotokat, az aztaltul el fogni etelt nem hadgyatok, hogy inkab ihafsatok kellettenis eztök.
- Tanirokat meg' raktok mert ehfgtöl feltök, elöttetök hadgyatok töb nem iö vellitök, ital közben Buntelen onnet falatoztok, czudalom hogy eltellel torkig' nem töltettök.
- Azonban az poharok ideftova Iarnak, egy es kettö vagy töb is aztal altal mennek, nag' feieben egy mafra közönefsök leznek, Atyafisag' baratfag' bor italban alnak.
- Kaba bezedel valo közönefsök leznek, czurdulas es cziöppe[n]tes nekül azok leznek, Bakal kenyes Bay tölles es mofolygas nekül, fön allafsok mind czöppig' ki ivafsok leznek.
- Kezet nemely kücziolya foggal niul poharhoz, rözketteti az allat az fa tejet Bopja, hona alat az pohart taniron fordittyta, meftörfeget ó abbol neköd meg' mutattya.
- Nad czeónis nemelik poharbol ki Bija, vagy penig' ayakkaval pohart be burettya, egy haytoban belöle az bort ó ki Bopja, az poharat föl veti es ifmet föl kapja.
- Czigan finak neveztek ki poharban marad, reja gondol poharban egi 172a : czigan fem marad, || felti pohart lopastul ha czigan ot marad, nem menik kar vallastul kinel czigan marad.
- Ninczi pohara nemelnek torokkal bort meri, ötven hatvan kortyaval az bort el közöni, tarfarais ra vigaz ha nag' kortyal nyeli, faru Barnak mondanad torkat hogy bort nyelö.
- Korczomara nemely Bal nap eftig' el iBik, darab aBzu könyere kefserv' hagymara, martogattya tanyeron az hagmat az soban, Bomjufagat ugy gyojttya köpent az io borban.
- Nehol Boktak egy masra io bort mutattatni, Bolganak Bolgalattyat borral meg' fizetni, mint egy tömlöt a Bolgat Boktak meg' tölteni, gonof-sagba[n] mely okos Bokot embör lenni.
- Ketten harman az elöt egybenis bezelnek, gyúlöfsegböl haragbol egikre tamadnak, edös tarfam azt mondgyak adgyunk innya ennek, fartatyak az italal harman egyet gyöznek.

- Ha leianyal videkben el meg'y naß nepevel, meg' od magad az bortul mert ernek poharal, tartyak nag' tisztóseg'nek ha meg' raknak boral, diczekódnak az utan az ó io torkokkal.
- Nemelyek az Aztatnal Bunnyadnak, fővöltnek vagy dudolnak mas nyel-vónis Bolnak, poharal ha el hadgyak hamar meg' mordulnak, nem ihatnak melyökön bort ala czurgatnak.
- Eftve lezón nag' danom reggel penig' banom, kart vallottak mas napon twlók en azt hallom, kefervefsen fay feiem bezzeg' igón banom, az Bombedot meg' Bittam bezzeg' igón banom. ||
- 173a: Czak sibognak nemelyek sem eznek sem lßnak, vendegfegből hazokhoz Bepón kefertetnek, de ifmeglen meg' hazol hatra urozkódnak, mint Ur bora virattig' csak gazdan hevernek.
- Mindón hazhoz be megyón nemelyk vilagra, baratfagat mind holtig' kötti az embórral, mas fala alat le fekbik oßtan virattara, rutfagat ó magais mas napon czudalja.
- Czudalom mely fokaig aßtal fölöt ólnek, vas nekik az alfelók hog' annit wihetnek, femminemó Bókfegre onnet föl nem kelnek, ha föl kelnek el vegre arvizet ereznek.
- Verekódes es feddes haragbol tamadnak, wftók vonyas fő tóres óklóBe-sók leßnek, poharal vagy kannaval egy mast agyon wtik, masod napon betórot feiók kótoztetik.
- Regy boßbu elő jw akkor egy mast szidgyak, el mult regi dolgokat fokbor elő hoznak, czak egy borol nag' dolgot orokbanis veznek, kiról nag' fok ideig fokbor emleköz[n]ek.
- Ital, as¹ közben mi el² efik borban kel az Irni, emleközó bor ivót³ melto meg utalni, haborusag' olyaktul mert Bokot aradni, de illik io embórnak tisztóseggel lenni.
- Játékokis be júnnek mind koczika-s-mind kartya, kiból Bomoretattik embórnak barattya, mert erßenyet iol lattyok gyakron tapogattya, veßtefsegben embórnak meg' indul haragja.
- Vezteg wleßt el unnya vißketni fog' talpa, heggedóben Bep nota azt cziklendoztattya, tanczinak ered azonnal penßetis nem Bannya, kóz
- 173b: bezedben azt mongyak tancziót az bor haitya. ||
- Tisztósegós vigfagat az Ur Isten keven,⁴ affele undokfagot fölötte igón ban, czelekódnó az nekódnem io kit Isten ba[n] abban foglal magadat kit az Isten kevan.
- Tekozlasis nagy fokbor vendegfegben efik, mert el vißi az vendeg' kit meg' meg' [igy] nem etetik, rakot tamert⁵ haza kuld, kit oßtan meg eßik, borfos tik hust az utan negyed napis eßik.
- Az wólegent feggelle Chr[ist]us az io boral, teis azért fegelyed hog' ha leßön mivel, ne terhellyed fölötte ötet nagy kóltfeggel, ezutanis elni kel hogy ha lezón mivel.
- Hogy ha jónnek Begenyók etellel taplalyad. itallalis meg' lafsad es óket fegellyed, ha iol lakol óketis te el ne feleyczed, maradekbol reßóket nekiók ki adgyad.
- Harmad napi vendeg'nek ki telik ideje, az halnak is harom nap meg' fakad epeje, vendeg' nepnek akkoron el móny ideje, az lakasnak ki telik haro[m] nap ideje.
- Harmad buczy [igy] vetelkor Boktatok el meni, egy mas uta[n] kefóre Boktatok buczuzni, az ki fokat buczuzik kevan meg' maradni, azért csak egy buczuval kel meg' elődni [igy].

¹ Ital, utólagos (de ugyanazon kéztől eredő) betoldás s e miatt Halasnak is olvasható.

² Javítás ellefsik-ből.

³ Az ó-n a vonás későbbi eredetű.

⁴ Így kevan helyett.

⁵ Tollhiba laniert helyett.

- Nem illik el fietnőd fem penig' el kefnőd, ha io kedvel maraztanak illik meg' maradnod, hog ha lezön ideje haza takarodnod, nem kel neköd azutan fokaigh ot lefnőd.
- 174a: Kóvettetlen el menni tiztötlenfegős, kapufatul bucziuBni igön Bidal-matos, gazdat es az vendegöt meg' követni dizös. || bor italban for-godni io tudod hogy vetkös.
- Cziöndefseggel hazadnal el le takarodgyal, haz nepevel es ot hon fem-mit ne dörgödgyel, ha le fekból virattig nag' Bepen alugyal, ven-degfejtől az utan egy falkig' ¹ tilodgyal.
- Ezöket nem Begyönlöm elötökben adni, mert mindönben Bep röndöt io dolog követni, nem Begyönlöt az Christus regulakat Babni, vendeg-feghröi ² es abban hivatlan el menni.
- Ha kit en meg' bantottam az en enekömmel, tölczie raytam bozzujat egy tele pim boral, mert en mar meg' farattam az enök mondalsal, had aBtalsam torkomat töle adot boral.
- Adgyon Iften Bent Lelköt az mi Biveinkben, hitböl valo Berelmet erő-zunk Bivönkben, mindön lot közzölhefsunk egy massal eltunkben, tiztöfseggel es lakjunk mindön gyulefsunkben.
- Legyön aldot ő neve Ballyon rank aldafsa, Bent Fiajert mi raytunk maradgyon aldafsa, Atya fiu szent Lelök az egy Iftenfegben, diczer-tesek örökke menyei fölfegben.

7.

- 174b: HISTORIA DE VICTORIA GEDEONIS, SUPER AMALECTAS EX LIBR IUDICUM. Ad notam: Szanya az Ur I[ste]n. vel. Oh en ket Bómeim ti &c.

- Az Szent Bibliabol egy Bep dolgot hallyatok, kit hallok gyakorta bezed-tökben forgattok, de ilyen Bep röndel tudom nem tudgyatok, hat rea halg'afsatok.
- Majd az Gedeonrol valo Bep Hiftoriat, ellöttetök en el enneklöm rondit modgyat, Poganynepek ellen valo viadaljat es erős diadalmat.
- Bövseges jötettet³ Iften az Sido nepnek, jelöntötte regön es adta feregenek, elötte Urunknak teftöfsulefsenek, es vilagra Iuttenek.
- Regy nag'y időben illjen kegyöfsegöt tön, Sido nepnek Ifte[n] otalma-zojok hogy lön, de ha gonofsagot es bunt ellene tön, azert bunte-töjök lön.
- Oly nyomorufagban bönnök miat efsenek, pogan nepek által fokBor verettetenek, hogy ő Iftenöknek ellene engödetlenök lenek.
- Söt az többi közzul illi Poganyok valanak, kik neveztetenek az Amalechi-taknak, Madian nepenek es az ő fiaynak, kik kevelyök valanak.
- Iftennek fereget ezök öldözik vala, keferufegökkel nyomoritottak vala, mar het eztendeje ez dolognak vala, hogy kenBattatnak vala. ||
- 175a: Vala miök vala ezök fogyatnyak vala, Saska modon mindönt ez nep meg'emezt vala, fem Benat fem buzat nekik nem hagygy vala, vezti puzteti vala.
- Szantalan Iuhaik barmaik kik valanak, ez nepnek miatta twlök ei hayta-tanak, mindön ioBogoktul el fogyatkozanak, es el nyomorodanak.
- Fohazkodvan sidok Iftenhöz kialtanak, ök rontojok ellen neki panazolának, az ert az Iftenwl meg' halgattanak, [igy!] es meg' Babadulanak.
- Ő közöttek Iften meg' Babadulafsokra. egy io Feiedelmet föl tamazta iavokra, Ionasnak [igy!] ő fiat az Gedeont arra, valazta had nagyfagra.

¹ Az utolsó szótág javítással.

² A szó vége javítva.

³ Későbbi kéz javítása: Bövfégs jötétét.

- Lam angyalat kulde hozza es meg' Izene, hogy Babadittoja¹ az Sido nepnek lenne, az Angyal Gedeont nag' Bepõn Idvõzle Ur kegyelmet lelõnte.
- Dolgodban Gedeon ne fely Angyal azt mondgya, Ur vagyon te veled illien modon biztattya, az Ur Iften nekõd en velem mondattya fõt meg is bizonytattya.
- Valazlak tegõdet Hadnagyava nepemnek, hogy poganyoktul õk meg'-menekõdhefsenek, te twled az pogan nepek meg'veretnek, Sidok meg'menekõdnek.
- Az Madianitak am mind fõl kezzulenek, es az Jordan vizen õk mind altal kelenek, egy nagy Belõs võlgyben taborban gyûlenek, Satorokban levének.
- Rõttentõs es nag' fejedelmek valanak, ez nepnek elõtte az kik akkor
175b: valanak, || halliad õ nevõket mikent hivatatnak, kik fõ Urak valanak. Ime az egiknek Oreb õ neve vala, az mafiknak penig' Zeebeth [igy!] nevezeti vala, harmadiknak zeba ki nag' kevely vala, negyed salmana vala.
- Nag' erõvel ezõk Sidokra indulanak, Baz harminczi õt ezõrõn Bam Bõrent valanak, Sidok csak harminczi ket ezõrõn valanak kevefsen alhatanak.
- Ur Iftenhõz azert az Gedeon kialta, es kialtatsaban neki illi keppen Bolla, Uram ha te neped Babadulafat latna es kezem altal varna.
- Segetfegõdnek te jegyet nekõm jelõnczed, Irgalmatsagodbol en velem czelekõdgyed, az mire en kerlek nekõm meg' engedgyed, had lasam Szent Ur tegyed.
- Csak egy furt gyapuczikat majd az Bûrûre vetõk, az gyapju az Bûruben hogy ha meg' harmatozik, kõrõs kõrniul az fõld mind Baraznak latzik, nekõ[m] így legy adatik.
- Igy bizonyos lebõk az te fegetfegõdben, kezem altal valo erõs gyõzõdelmemben, Gedeon az gyapjut teve az Bûruben meg'harmatozek eppen.
- Valobam [igy] am az furt gyapju harmatos vala, kõrnyul pedig' az fõld tizia es Baraz vala, mégis az Gedeon Iftennek Bolt vala, es im ezt mondgya vala.
- Igaz I[ste]n kerlek rejam ne haragudgyal, még az gyapju felõl aldõfsod elõttem all, ha gyapju az fõldõn tizta Barazon all, Bûrû még harban all.
- Bizonyal meg'tudom az te igeretõdet, I[ste]n meg'engede õ nekie ezõket, gyapjunak meg'lata Baratsagban letet, es Buru nedvefseget. ||
176a: Vigan am leg'ottan az Gedeon fõl kele, az Galat hegyere am egy kut melle mene, poganyok tabora nem mezze az võlgyben, taborbelle feregben.
- Szollot vala akkor I[ste]n az Gedeonnak, es bõlczefsegebõl azt mondta vala annak, igõn nag' fokfagá az te taborodnak legy halloja en Bõmnak.
- Kevefsebbis eleg' ez nep meg' verefsere, elõttem hogy fenki ne juson kevelyfegre, maga erejetwl hogy gyõzõdelõmre jutot es nyerefsere.
- Im ha az fok neppel menendez õ rejajok, meg' verõd meg' birod rohanvan õ rejajok, kerkõdnek leg'ottan en ellenõm azok, hogy magok Babaditok.
- Sies es kialtafd kõzõtõtõk ezt õ nekik, ha ki felelmesnek õ magaban tetBendik, az olyannak hatra menyé illetik, így paranczol õ nekik.
- Porozlok es Bolgak altal azt kialtata, valaki felelmes volna az menne hatra, az nep kevefseben taborban marada, mégis Iften így Bolla.
- Ezõkrõlis nekõd Gedeon paranczolok, az vizre vid õket mindnyajan en azt hagyom, kik hatra terjenek en ot el valaztom, es nekõd meg' mutatom.

¹ Lehûzva utána: *lõnne*.

- Terómtó Iftene Bavat Gedeon halla, az nepet legy ottan az vizre, vitte vala, valláßtasra legyót Iftentul vár vala, oly engödelmes vala.
- Ezt monda az Iften akkoron Gedeonnak, az egez tabornak ferege had igyanak, te penig'len akkor legy neßöie annak, az kik mikeppen lznak.
- Röndben allafd öket latvan ö Ivafsokat, kik vizet Baiokban kezzel hanyak azokat, egy fele allafsad, de ifmég azokat, neßd iol meg' Ivafsokat. ||
- 176b: Dülven ö hafokra kik fekuve Ivandnak, iol eßödben vegyed es nezd Bamat azoknak, ezök te elötted mas röndben allyanak, es tetvüled varjanak.
- Igyen czeleködven ezök veled legyenek,¹ kik Baiokban vizet az kezökkel hanya[n]dnak, kik penig' fekuve es terdön Ivanak, azok bar el vallyanak.
- Ezt meg'czeleköde Iftene mondafsara, nepet folyo vizre vive az viz italra, csak harom Baz leve ki nen² dule hasra, az ö viz italiokra.
- No ezok utannis I[ste]n az Gedeonnak, Bolla es ezt monda en tegöd meg'tanitlak, az pogan nep ellen iol meg batoritlak es harczolni oktatlak.
- Sokafsag' nem kel ez nepnek meg'verefsere, mert en veled leßök, az te gyözödelmedben, azokat Iuttatom mind el ýedesre, es nag' vezödelömr.
- Ime az gyüll vez nep taborbol vizza³ mene, csak az harom Bazal Gedeon föl keßüle, az keves feregöt nag' Beßön röndöle, es im ezt czeleköde.
- Bizvast ada egy egy Trombiat ö kezökben, hadgya hogy legyenek mind engödelmefsegben, valamit ö monda[n]d annak teteleben es czeleködetiben.
- Ur Iften ifmeglen Bolla az Gedeonnak, eyel egy Aprodal kel föl azt monda annak, meny el kemefsere az pogan tabornak es Bavok hallafsara.
- Söt igy czeleködven bizvaßban meheczí rajök, hogy ha meg kemlendöd miben all az ö dolgok, es iol meg'tudandod mi ö gondolatyok, Bavok es ö tanaczok.
- Iftene bezedet Gedeon hogy meg'halla, Czak egy Approdgyaval kemleni el ment vala, || Poganyok Strafaja igön vigyaz vala de öt nem latya vala.
- 177a: Oly igön teme-dök es Bantalan nep vala, az Madianitak ferege furú vala, mikent fok faskanak furúfege vala, Bellel feküznek vala.
- Hogy ide Gedeon ezök közzj ment vala, azoknak bezedet hallya es erti vala, egik az mafüknak almat mondgya vala, es imigen föl vala.
- Almatat io tarfam halljad azt mondgya vala, az eyel nag czuda alma[m]ban tetzik vala, Gedeon ezöket ot halgattya vala, de nem ifmerik vala.
- Neköm edös tarfam ugy mond ugy tetßik vala, egy Arpa pogaczia az égben forog' vala, az mi taborunkban az leßállot vala, es meg'tötte vala.
- Nagy hatalmas köztünk ez az pogaczia vala, fenekevel tabort mind föl forgattya vala, almatat nem tudom miröl valo volna, es mit neköm mutatna.
- Erre az ö tarfa imigen felelt vala, Gedeon fegere alam ertelme volna, almatat nem tudom miröl valo volna es mit nekünk mutatna.
- Söt mihelyön halla tarfaihoz meg'tere, es azokat me[n]tön inte io remenfege, az poganyok ellen gyözödelmefsegre, Iften fegetfegere.
- Funni egy egy kúrtót ada mindön kezeben, az haro[m] Baz embört el oza harom röndben, wres palaczikokat ada ö kezökben Lampafsokat az keppen. ||
- Azt monda nekiök en tinektök azt hagyom, en reiam neßetök erőfsen paranczolom, mit en czeleködöm köveßetök hagyom mindönitöknek mondom.⁴

¹ Felibe írva: *allyanak*.

² Tollhiba *nem* helyett.

³ Utána lehuzva: *tere*.

⁴ Az itt köv. versszakot a másoló kifejejtette s a 177a lap aljára írta megjelölve, hogy odatartozik.

- E meg' yók en Binten pogan tabor Belere, trombitalok ottan azoknak
 felmere,¹ t'ys ugy tegyetök el ijeztetsökre, es ö meg' verefsökre.
 Reia gondolyatok tabort körniül fogjatok, es az mikent lehet erőfisen ki-
 alczatok, az ö taborjokat hog' meg' futtatsatok, - s - könyeben
 meg' birjatok.
 Ott el röttenczetök mind az fok strafsakat, fuyatok erőfisen ott ti az
 Trombitakat, es egyben verietök vres palaczikokat ne Banyatok azokat.
 Illyen Bavat mikor Gedeonnak meg'ertek, palaczikokat möntön kezökben
 özve verek, törefsöknek nekik wk ingyen fem neBek, hane[m] ezt
 czeleködek.
 Olly erőfisen fujak az ö trombitajokat, három felöl vtek wk meg' az
 poganyokat, bal kezökben tartiak egö lampafsokat, lobban trombitajokat.
 Hangos Boval ottan mind el föl kialtanak, es kialtatsokban illien keppen
 mondanak, Gedeon fevere Isten hatalmanak jele diadalmanak.
 A Madianitak ezt halvan remulenek, Gedeon ferege miat meg' röttene-
 nek, kiket fokkal töbnek magokban vellenek, hog' ne[m] az meny'n leenek.
 Nagy fikoltatsal am ordetani kezdenek, Börnyü orditatsal es futnya
 kezdenek, az három Baz nepek gyözödelmet vennek, poganyok veretnek.
 No még ezök fölöt az Isten ö közikben, boczata bodulaft - s - fevert
 ada kezökben, egy maft ölik vagjak az ö feregökben, Isten veri ez
 keppen. ||
- 178a : Izene el ottan Gedeon az Sidoknak, hogy Iordan vizen tul eleikben alna-
 nak, hogy az pogan nepok el ne Baladnanak, föt mind le vagafsanak.
 Poganyokra Sidok hamar el kezulenek, Iordan vize partra ellenfegre
 erenek, fokakat ö bennök öt wk meg' verenek gyözödelmet venenek.
 Am az f'v Uraknak ketteit ot meg' fogak, Zebnek es Orebnek az fejöket
 el czapak, Gedeonnak Iordan vizen tul iktatak, nemölliket le vagak.
 Poganyokran [így] igyen hogy Gedeon ment vala, es azokat igyen el
 röttentötte vala, három Baz magaval hog' meg'verte vala, igön meg'
 farat vala.
 El költöztek megis tullyan ö az Iordannak, femmit nem engede az ö
 faratfaganak, ada uzezsere magat poganyoknak, nem engede maganak.
 Tul az Iordan vizen egy gyalog' uton vala, az nap immar akkor Bepön
 föl tamat vala, Sidokat el ere hat nyugoznak vala mert meg' farat-
 tak vala.
 Czak ket Fejedelmö immar köztötök vala, Zébbe² es Salmana kiraly ö
 velök vala, kiket az Gedeon utaban el ert vala, es am meg' fogta vala.
 Ott az ket kiraliok hogy el futamtak vala, az Gedeon üzven öket el
 erte vala, mind az kettöt akkor ö meg' fogta vala, fejöket vötte vala.
 Elveve Gedeon az ket kiralyok fejet, Arany zazlojoktul meg' fozta ellenfegit,
 az Isten el ronta Madian fereget, igi Babadita nepet. ||
- 178b : Temerdöki fok nep Madian nepe vala, zaz haraminci öt ezör azoknak
 Bama vala, Gedeon ferege csak haro[m] Baz vala, de Isten velök vala.
 Ezöket verete Isten keves nep által, es el ijeztete az egö Lampas által,
 öres palaczkoknak nag' czattagafsaval, es erős kialtással.
 Röttentös es nag' hangos trombitalással, önnön köztök valo egy masra
 tamadafsal, egyben budulafsal egy mas vagafsaval, magok fevere által.
 Így meg' Begyönete Madianok fereget, Amalechytaknak özve gyült
 kevely nepet, es meg' Babadita az ö kis fereget, meg' mutatvan ereiet.
 Szep tanofsagunkra ezt nekunk meg' iratta, az Szent Lelek Isten es
 elönkben adatta, gyözödelmö honnan legyön tudnunk hatta, magat
 föl magasztalta.
 Czöndésséggel azert mindön bizzek Istenben, nem az fokafsagban es maga
 ereiben, Isten által lezön gyözödelmefseggben, bizvan fegetfegeben.
 Az kik bizakodnak az önnön erejökben, elös fegeverökben vagy fokfagu
 nepökben, mikent Madianok efnek nag' Begenben Isten buntetefseben.

¹ Így ; a. m. felemere.

² Javitással.

Nintfen Iften nekul ez földön diadalom, fem földön fe[m] menyõn hatalom birodalom, csak tõle adatik egy igaz hatalom õvé az birodalom.

Tudnunk így meg' Irtak ezt az Bent Hiftoriat, lattak az elõttis ez enõknek notajat, de vilagosb így itelte az modgyat tellyes magyarazattyat. ||

179a: Akkor irnak vala az eztendõ rezeben, ezõr hat zaz es az hetedik ezten-dõben, kõrõztyenõk voltak igõn nag' infegben, ehõz hafsonlo keppen. Tiztõltesek azert tulunk az Igaz Iften, legyõn õ nekie diczeret mindõ-nõkben, Atya, Fiu es Szent Lelõk csak egy Iften tartsz meg' az igaz hitben.

Kiknek ayanlafban ez Hiftoria vagyon, lakafsoknak helye meg' emletesben vagyon, nevõk is nemelynek be legzetven vagyon, Ifteni iot nekik adgyon.

DR. DÉZSI LAJOS.

ARANY JÁNOS ÖT LEVELE.

Az alább közölt levelek újabb idõben kerültek a Nemzeti Múzeum irodalmi leveles tárába, hármat közülük Jókai Mórhoz írt Arany, a negyediket E. Mikes Rózához, az ötödiket Simonffy Kálmánhoz.

A Jókaihoz intézett II. levél keltezetlen, de tartalma a *Figyelõ* éveire utal, 1861-re vagy 1862-re, a levélben említett febr. 9.-i nyomdai határidõ pedig arra enged következtetést, hogy jan. végén vagy febr. legelején írta Arany.

Az elsõ levél fõleg Arany lelki világára vet fényt, a második az írók indolentiájával küzködõ szerkesztõ aggodalmaskodását mutatja be, a harmadik egyaránt jellemzõ az ez alkalommal szokatlanul energikus Aranyra és a hírlapíró Jókaira.

A negyedik levél értékét az adja meg, hogy benne a költõ maga magyarázza nem egyszer félreértett balladájának, a *Tetemrehívásnak* egyes nehezebb helyeit, közben néhány megjegyzést ejtven e műfaj természetére. Az ötödik, a Simonffyhoz intézett levélnek nem annyira a tartalma becses, mint az ismert nevû dalszerzõnek az, a lényegében nem túlságosan szerény megjegyzése, mely Arany egy népdalának elterjedtségét bizonyítja.

I.

Nagy-Körös, aug. 25. 1858.

Kedves barátom, Mór!

Szíves megemlékezésed köszönöm, — hogy jól esett, mutatja az idezárt bolondság, melyért megerõltettem invalidus múzsámat. Ne nézd te annak gyarlóságait, nézzed csupán a jó akaratot, s ha az *üstökös* az ilyet beveszi, add oda neki, perse *név nélkül*, a mint van; mert nem tartok számot sem az írói dicsõségre, sem egyéb »accidentiára« mint az ilyes compositio eredményezhet.¹

Kedves nõdet lelkembõl üdvözlõm, téged pedig csókol ezerszer
barátod

(Boríték elveszett.)

Arany János.

¹ E »bolondság« Arany híres makámája, a *Poloska*, melyet Jókai úgy látszik sietett nyomdába adni, mivel már az *Üstökös* legközelebbi számában, a 3.-ban megjelent, 1858. szept. 4.-n, ¶ jelzéssel.

II.

Kedves Barátom!

Nincs arczom hozzá, hogy a történetek — vagy is inkább a nem történetek — után személyesen tolakodjam nálad. A levél arcátlanabb: erre bizom kérésemet.

Úgy vagyok, hogy ha ez a most folyó semmiség elfogy a figyelemben: Végkép elakadok. Szólítottam fűt-fát, fű-fa ígérkezett is, de csak nem küld senki semmit. Február 9-én már nem lesz mit adnom a szedő kezébe.

Ha tehát multkori ígéretedben volt valami komolyság, úgy igen szívesen venném, ha most kisegítenél. De kérek, *légy őszinte* irántam. Ha nem lehet: mondd meg. Ha díjazásom csekélyisége rontotta el kedvedet: azt is mondd meg. Ahhoz képest fogok módot keresni, hogy ne maradjak háladatlan.

Válaszodat egy vagy más úton elvárom. Fogadd szíves üdvözlésemet.

Arany János.

(Kelet, cím és boríték nélkül.)

III.

Pest, jan. 15. 1868.

Kedves barátom!

A Hon mai számában egy czímsor jelent meg az akad. nagyjuttalomra *pályázó* művekről; mely oda csak tévedésből kerülhetett, és a megnevezetteknek rossz vért fog okozni.

Az akad. nagyjuttalomra *külön* pályázat nincs; pályáznak arra jelenleg az 1861—66 megjelent *minden* nyelvtud. és szépirodalmi munkák. E laistrom, melyet a Hon közöl, az osztály-értekezletben a végre jegyztetett össze, hogy *a ki még mit tud, hozzá adja*, s te is, mint *rendes tag*, valószínűleg ily célra kaptad. Foglal ez magában részint oly műveket, melyek a szerzők által versenyre *beküldettek*, melyeket tehát kihagyni vagy tudomásul nem venni nem lehetett; de foglal és nagyobb számmal, olyanokat, melyeket az osztályértekezlet egyik-másik tagja, a mint eszébe jutott, bediktált. Ez osztályconferentiai készületben, s a fejlődés processusában lévő munkálatot — ha annak nevezni lehet — publicum elé vinni, noha nem szándékos, de nagy indiscretio vala.

Nehogy e levelem is a nyilvánosság elé menjen, ime kimondom, hogy nem oda szántam, csupán a te felvilágosításodra. Cselekedd már most, a mit jónak látsz, hogy időn kívüli discussióknak, s neveket és személyeket compromittáló hírlapi zajongásoknak eleje vétessék.

Levén, mint mindenkor

igaz barátod

Arany János

(Czím, boríték nélkül.)

IV.

Erdélyi Mikes Rózához.

Igen tisztelt honleány!

Becses soraira kénytelen vagyok röviden válaszolni mert szemeim betegek.

Allat régiesen épen azt teszi a mit *állít* (mint *fogat*, *befogat*) s nem sajtó-hiba. A régies tárgyat *régies nyelv* emelni szokta.

»Vissza! neki.« Annyi mintha azt mondaná: »ha anyja, nővére jönne is, kiáltsatok rá, parancsoljátok neki: »Vissza!« De balladában, s indultatos ember szájába, nem lehet ilyen hosszú magyarázatot adni.

A *döbbenet* pedig akkor áll be, mikor

»Sebből pirosan buzog a vér.«

ezt a jelenlevők tudják, mit jelent, nem szükség bevárniok, míg a bíró (a *pristald*) kimondja »Lányom gyilkos vagy.« — A leány is tudja már, azért kap a fejéhez, mert egyszerre világos lesz előtte a tőr historia. Hanem mindezt nem lehet, nem is szükség, balladában oly körülményesen elbeszélni, mint, például, regényben.

Egyébíránt szavalásra könnyebben s első hallásra megérthető költeményt ajánlanék.

Tisztelettel

Buda-Pest, 1878 márcz. 17.-én.

alázatos szolg.
Arany János

A levélhez csatolva a boríték egy részlete; felül (nyomtatva): *Irók és művészek társasága*. A címzés: *Erdélyi Mikes Róza* úrnőnek, az »Irók és művészek társasága« s a »Petőfi-társaság« stb. tagjának tisztelettel . . .

V.

Simonffy Kálmán zeneszerzőhöz:

Tisztelt barátom,

Ime küldöm a kéziratokat. Nem valami új dolgok, már mind megjelentek itt vagy ott. Vegye Ön hasznukat, vagy dobja el, a mint akarja.

Szíves üdvözetem mellett

Nagy-Körös, apr. 18. 1856.

tisztelője

Arany

Alatta Simonffy megjegyzése ceruzával: Magyarország most élő legelső költője.

»*Hej, iharfa, juharsfa!*« című népdalát zenére tettem, melynek dallama nemcsak neki tetszett meg végtelenül, de mint futótűz elterjedt

az egész országban is csakhamar. Sőt a nép, midőn már Arany versét jó ideig hangoztatta, maga is csinált hozzá szöveget ekképen:

Kis menyecske tyuhajla, mondja meg hát, mi baja?
Nincs nekem semmi bajom, mert szeret a galambom.

Kivül: T. cz. *Simonffy Kálmán* urnak tisztelettel.

Abonyban.

(Vörös pecsét A. J. monogrammal. Postabélyegző: Nagykörös $\frac{19}{4}$).

Jókai hagyatékából került a Múzeumba a regényíróhoz Nagykörösről 1855. decz. 10.-én írt levele is, mely megjelent Összes Műveinek kiadásában. (Levelezése író-barátaival, második kötet 119—120. l.). A közlésből azonban kimaradt a következő utóiratként betoldott mondat: A díjt a Vasárnapi ujság generositására bizom. (Megjegyzendő, e trefás hangú levél a V. U. számára küldött versek kísérője!). Á kiadás a levél helyesírását is módosítja némileg (eredeti: *vattok*, nyomtatásban *vagytok*, i. h. 120. l. 5. sor).

Közli: CSÁSZÁR ERNŐ.

MUNKÁCSY JÁNOS NÉGY LEVELE.

Az alább közölt négy levelet *Munkácsy János*, a *Tündér Ilona* és a *Garabonczás deák* ismert szerzője, a *Rajzolatok* (1835—1839.) szerkesztője a művészet- és művelődéstörténetíró *Ormos Zsigmondhoz*, Temes vármegye későbbi főispánjához írta. Ormos az 1832—36-iki országgyűlésen mint »kis követ«, vagyis a megye részéről megválasztott irnok vett részt s az országgyűlési ifjuságnak Lovasy Lászlóval, Pulszky Ferenczcel, Vukovics Sebővel, Kuthy Lajossal együtt a vezetői közé tartozott. Résztvett a *Társalkodási Egyesület*-ben is, melynek megalakulásáról *Pulszky Ferencz* is szól (részben azonban téves adatokkal) emlékezéseiben (*Jurátus koromból 1834—1836*. Budapesti Szemle, 1876). Ez időben Ormos, a szabadelvű pártnak és Tisza Kálmánnak későbbi lelkes híve, a liberális ellenzéki ifjak között szerepel, de kulturális téren is sokat dolgozik. Keresi az írókkal való érintkezést is és különösen *Kölcsey* ért lelkesedik, a ki őt szívesen fogadja barátságába.

Első kísérletei a szépirodalom terére vezették és úgy látszik, ezek révén kötött Munkácsy Jánossal is ismeretséget. Ő maga azt írja kiadatlan emlékirataiban: »Munkácsyval lapja számára levelezési viszonyban álltam. Ifjúkori első műveim a *Rajzolatok*-ban ezen idő tájon láttak napvilágot. Ifjúkori gyöngye dolgozatok voltak ezek; — — — azonban még is büszke voltam akkor arra, hogy műveim nyomtatásban meg-

jelentek, hogy 21 éves koromban íróvá lettem.«¹ Munkácsy levelei nemcsak tárgyuknál fogva érdekesek, hanem a korviszonyokra s az ifjuság hangulatára is jellemzőek. Mind a négy levél Ormos hagyatékából a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat birtokába jutott.

1.

Pest, martius' 13dikán 835.

Kedves barátom!

Kérésem kegyedhöz rövid, ha rövid időn szíves lesz teljesíteni, általa — bár most is lekötelezettje vagyok, — eddigi tartozásomat még inkább nevelni fogja.

Szeresse meg édes barátom Balogh Jancsi, Beöthy' 's Deák Ferkó' képmását számomra. Lehet, hogy talán megvannak, ellenkező esetben szerezzen egy biztos kezű képirót 's ezer a' mód őket lemásoltatni csupán krétával vagy tussal. Ez esetben legyen olly szíves, alkudja-ki a' művészt, írja-meg 's járandó díját azonnal meg fogom küldeni.

Megnyugtató választ kérve, fogadja ez uttal eddigi szíves munkálásaiért forró köszönetem! Kegyed utósó levelét most várom censura alól, — nem tudom ha nem vet-e erre is keresztet, mert pap a. Censuróm 's már egy levelét kegyednek megkeresztelé.

Szíves barátságát kérve, ennek viszonos érzelmeivel vagyok

Kegyed' hű tisztelője
Munkácsy János.

2.

Pest, martius 28dikán 835.

Édes barátom!

Kegyed jószívűsége 's intézetem körüli szíves fáradozása nagyon leköteleznek. Burian József pozsonyi fűszereshez szóló 15 pengő ftnyi váltót, itt küldöm kegyednek a' festő' díjában, reményilem Beöthi-is engedni fog hazafi szent célomnak 's én köteles is vagyok egy földim iránt tisztelemet bebizonyítani.

A' krétával festett képek édes barátom könnyen leszineződnek, s' ezért kéretem a' festőt olly módon csinálja-be, hogy a' rajta fekvő papiros utközben ne dörgölje.

Kegyed utósó levelét 's vele egy félívet a' censor' ismét elkaszabolt. Az istenért! barátom! buzdítsa vagy unszolja, főkép a' három hazafit, rázzák-föl álmaikból azt a' sok lethargiatól ütött vakundokot, hogy tegyenek már bennünket is bár mi kevésben az irhatásban majorenniséké.

Válaszát várva, barátságát kérve vagyok

Kegyed' hű tisztelője
Munkácsy mkz.

¹ Nem sokkal utóbb a Kriza és Gyulai munkásságából ismeretes Reményben is megjelent egy novellája: *A bujdosó lengyel.* (1840.)

3.

Pest, majus' 6-dikán 835.

Édes barátom!

Ünnepek alatt irt leveleit hazatértemmel vevém; a' »szegény juratust« használandom, a' 'Töredékekből' a' Censor, mint olvasá kegyed »a' nálunk hol annyi sok ökör« 's a' t. szavakat kitörlé, de e' mellett is örülnünk kelle, hogy a' többit sértetlenül hagyá.¹

Költözködési kedvetlen elfoglaltatásom nem engedé, hogy kegyednek a' követek' képeit érdeklő szíves fáradozása végett írtam volna. Ha több költsége vala kegyednek mint a' mennyit e' végre küldöttem, örömmel fogom visszapótolni.

Mi az ország-gyűlési lelkes ifjuság kivánságát e' képek birhatóságáról illeti, felette nagy okom van rá hogy nem teljesíthetem, az, hogy még magam sem birom. — Segítsen édes barátom e' nem bírasi bajomon 's legyen jutalma, egy földi legszebb kép egy angyali jószágú leány szívvvel. Vagy tán nem óhajtja? — Ugy nem tudom mit kívánjak, hacsak kevés boszankodást nem az ország-gyűlési dolgokhoz,

Reményelem, hogy nem sokára megörvendeztet kegyed hacsak egy képpel is addig, míg a' többit elküldheti mire ismételt bizodalommal kérem.

Felszólítám egyik számomban az ország-gyűlési ifjuságot is, budai magyar színészeink' segedelmezésére, szeretném tudni ha nyitott e kegyed barátságunknál fogva e' szent ügyért aláírási ívet, 's ha nem, akkor ismét e' kéréssel terhelem; barátom! a' nemzetiségre ügyelnünk egy olly szent dolog, mellyet kegyed sokkal jobban érez, semhogy rá unszolnom kellene.

Ha képpel fog kegyed e' levelemre válaszolni, ismét megbizonyítja, hogy minden szép hazafi tetre képes; vagyok Kegyed'

hű tisztelője
Munkácsy mkz.

4.

Pest, majus 27-dikén 835.

Kedves barátom!

Rég kelle válaszolnom, és kérnem arra, ne fáraszsza a' kúpírot ki Beöthi képét rajzolá, mert ecsete szerencsétlen. Nem eszközölhetné e Barátom, minthogy Beöthi 's Balogh Jancsi képe itt Pesten megvan, hogy egy kis czédulácskát adnának Einsléhöz, kinél a' képek vannak, hogy rajzolóm e' jóltalált képekről kicsinyben másolhatná-le őket. Deák Ferkó' képéről is gondolkozni fogunk, lehet hogy ő Ferenczy szobrászunknál megvan 's hozzá is itt közelebb jutok.

Erre kérem ismét, különben ügyemet is a' második félesztendőre ajánlom, 's barátságos indulatját kikérve vagyok Kegyed'

hű tisztelője s' barátja
Munkácsy mkz.

¹ Ormosnak a *Rajzolatok*-ban következő czikkei jelentek meg (1835.) *Hölgyet bálban ne keress.* (Tréfa.) — *Sok baj semmiért.* (Humoreszk.) — *Szegény juratus.* (Novella.) — *Levél-töredékek Pozsonyból.*

U. I. Épen a' pillanatban pecsétlém e' levelem' midőn e' hó 20-dikáról becses iratát vevém; bocsásson meg hogy felét e' levélnek eldobva, futó időnk' kimélése végett, csak más felére nyomom ki egész hálámat, budai színházunk' ügyében nemes apostolkodásaért. Köszönöm kegyednek, köszönöm a' pozsonyi lelkes tanuló ifjuságnak hogy hazafi szent célra áldozni tudnak; építsünk, mennyit egyesített erőnk enged, 's ha a' maradék nem lesz képes magának e' talapra egy szebb jövődöt emelni, veszzen a' gyáva, mert csak belerősöké a' lelki 's testi szebb lét.

Üdvözlöm kegyedet, 's mindazokat kik velünk rokon-érzésűek hazafi buzgóságommal.

Munkácsy mkz.

Nyugtatóványom e' levél mellé csatolva.

DR. GÁLOS REZSŐ.

SZABÓ KÁROLY LEVELEI GYULAI PÁLHOZ.

(Első közlemény.)

Az alább közölt levelek tizenkét évet foglalnak magukba, tizenkét évet egy szokatlanul munkás élet derekából. Szabó Károly, a ki történetíró, irodalomtörténész és műfordító volt egy személyben, szinte a régi polyhistorok egyike, írta ezeket Gyulai Pálhoz. Becsesekké teszi nemcsak a levélíró, nemcsak a címzett, de a levelek tartalma is: föltárul bennük a nagykőrösi írói kör élete — köztük Arany Jánosé, — a kolozsvári irodalmi és tudományos élet, tömérdek kisebb-nagyobb jellemző adattal. Kettő jellemző bennük különösen: a törhetetlen munkakedv és valami csendes melancholia. Amazt nem törik meg a kisszerű viszonyok, melyekkel állandóan küzdeni kell; emezt nem deríti föl a beállott alkotmányos élet sem. A levelek a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában vannak s Gyulai Pál gazdag hagyatékában kerültek a könyvtárba. A levelek közlésében mindenütt híven megtartjuk az író orthographiáját.

1.

Szirák június 19. 1855.

Kedves barátom Pali!

Bozó által, ki minap ment Pestre s téged bizonyosan meg fog látogatni, azt találtam izenni, hogy majd írok neked egy pár sort. Csudálkozol tudom, hogy igen rossz levelező létemre szavamat olly rögtön beváltom: de hiába, rád vagyok szorulva, s a szükség az embert mindenre még a levélírára is rá viszi.

Legelsőben is arra kérlek: írd meg nekem, micsoda az a magyar nemzeti művelődés történetét tárgyzó mű az Árpádok korából, melyre a Vasárnapi Ujság 10 arany jutalmat hirdet? Az Árpádok alatti (889—1301.) nemzeti műveltség történetének megírását csak talán 10 aranyért 3 hónap alatt nem kívánják? de nem is hiszem, hogy valaki ezt történettudományunk jelen állásában 100 aranyért akár 3 év alatt is becsületesen megírhasssa. Tehát csak tárgyzani kellene talán azt, még

pedig csak valamely időszakban az *Árpádok korából*? De itt is az összes nemzeti műveltség képét kell-e adni, vagy elég annak egy tényezőjét tekinteni? — Én, mint a Vasárnapi Ujság legelső történelmi cikkének írója, illőnek látnám hogy e téren a versenyre megjelenjek, s nem vagyok még hála Istennek olly vén buvár, hogy képzelt fénykörömbé takarózva a fiatal erők küzdelmébe vegyülni átallanék: de a feladat iránt nem vagyok tisztában. Ha például én a *magyar nemzet polgári és hadi szerkezetéről Árpád korában* egy könnyen fölfogható, minden tudakosságtól ment egyszerű képet adnék, természetesen a Vas. Ujs. közönségére számítólág röviden és csinosan írva, — megfelelne-e a kívánatnak? Te a szerkesztőséghez s talán magokhoz a pályakérdések tervezőihez is a legközelebb állsz; adj nekem e tárgyban némi utasító fölvilágosítást.

Pákhot a legszívesebben köszöntöm és igen ohajtom, hogy őt üdvözetem ne Pesten, hanem már valamelyik kedvencz fürdőjének használatában találja. Ha még őt bal csillaga a ti büzhödt* Pestetekhez lánczolva tartaná, magától kérném majd ki nem sokára a *Revue des deux mondes 1852. IV. kötetét*, hogy Thierry *Attila-mondáinak* fordítását ott helyben néhány nap alatt elvégezzem; ellenkező esetben előre számítok rád, hogy ismeretséged útján azt nekem a nemzeti kaszinó könyvtárából 7—8 napi használatra megkeríted.

Képzeld az én mostani heverő napjaimban micsoda költői foglalkozásra vetettem fejemet. Az öreg Anakreónt fordítom egészen; igen sok darab gyönyörűen sikerül, kivált a legermészetesebb és legszebbek; néhányért jót állok, hogy hivebben és szebben vissza nem adható, s fogadni mernék, hogy ha az öreg Anakreón Hellaszban a pelászgoctól — ezen barbarok még az ő korában a hellén föld némelly zugolyában eredeti palócok voltak, — magyarul megtanulni nem restellett volna, — minek lehetőségéről Horváth Istvánféle tudásaink így okoskodva: a pelászok nem hellének de barbarok tehát magyarok voltak, bennünket kétségtelenül meggyőzhetnek, — bizonyosan így fogta volna dalait zengeni, természetesen az őspalóc (nem Lisznyaiféle) nyelvjárás saját-ságaival. Vagy 40 darabot majd közlök veled Pesten legközelebb, és ha az egészet kezredbe adhatom, bizonyos vagyok, hogy fejedben azonnal egy szép aetheticai cikk születik, melyet tőled csak ugyan barátságosan követelek is.

Mit gondolsz, akadna-e kiadó Anakreónra; az egész 16-od rétbén 2—3 ívre menne s 80—100 pfrtért talán díszesen is ki lehetne állítani. Szólj erről, ha alkalmad akad, azokkal kiket a dolog illethet. Én a nyáron az egészszel kész leszek, s ha magamnak nem lesz a kiadásra költségem és Pesten sem akad kiadó: átadom a kéziratot Horváth Dömének, ki a kiadásra önkényt ajánlkozott, a lehető hasznot nekem igérvén. Egyik vagy másik uton annyit csak kieszközölök, hogy a magyar közönség egy görög írot valahára a maga teljességében magyarul olvashasson és élvezhessen. Thuküdidész és Herodotosz kiadására gondolni sem merek: pedig milly szívesen elkészülnék ezekkel is egy pár év alatt, csak illendő napszámot kaphatnék. — De még ennek

reménye nélkül is majd csak elkészülök velök lassan lassan, 's végrendeletemben a m. tudós társaságnak ajándékozom őket emlékül, hogy mint életemben úgy halálom után csendesen, háborítatlanul nyugodjanak.

A Hunfalvy által megindítandó nyelvészeti folyóiratnak igen örülök, nem csak azért, mert ez által meg lesz kísértve az út magyar szaktudományi folyóiratokra, de mert a magyar nyelvészet jelen állásában ezt igen szükségesnek tartom és jó hatásúnak reménylem. Hiszem hogy e lap, kivált a tősgyökeres magyar nyelvészek és íróknak, nem fog tetszeni: de azért az igazság csak igazság marad, és győzni fog.

Mikor jössz ki valahára abból a fojtó légkörű Pestből? Ugy elbeszélgetnénk és pipázgatnánk itt ebben a csendes Sziráokban, hogy elfelejtenéd még Pest szellemi élveit is magasztalni. Itt a hajnalt kényed kedved szerint megleshetnéd, és egy kis zöld fáért nem kellene a városligetbe szaladgálnod. De még az időd se veszne el, mert itt napjában néhány órát irkálva többre mehetnél, mint Pesten örökös zaj és háborgatás közt egész nap és éjszaka.

Írj ha csak néhány sor választ is, melyet ha lehet még pénteken délután vettess a postára, hogy szombaton megkaphassam, különben még négy nappal később kapom meg.

Kivánok minden jót

barátod

Szabó Károly mk.

2.

N. Körös nov. 6. 1858.

Kedves barátom!

Mult hónap közepéről írt leveledet nem kaptam, a közelebbit november 3-dikán estve vettem, s három napi gondolkozás után ezennel teljében határozott választ adhatok a tárgy érdemére nézve.

Én a jövő iskolai évre az enyedi tanárságot, ha szerencsés leszek megválasztatni, szívesen elfogadom, miután akkorra házi viszonyaim nem fognak gátolni, s a magyar akadémia részéről is némi rövid előleges értekezés folytán reményem van azt várhatni, hogy a »Hunyadiak kora« tökéletes kidolgozása iránt részemről ezutánra is biztosítva lévén, illetőleg én folyvást kötelezett maradván, a kötetek megjelenési határidejének meghosszabbításában meg fog egyezni. Én különben is jövőre nézve az akadémia által eddig tett 100 pftos évnegyedi előlegezésről, ha Enyeden fognék lakni, le szándékozom mondani, olly föltétellel, hogy munkadíjam csak egy-egy kötet megjelente után egy összegben utólagosan adassék ki, melly föltételre nincs kétségem, hogy az akadémia hosszabb megjelenési időköz mellett is rá ne álljon.

Meg vagyok győződve, hogy én Erdélyben valamint anyagilag fizetésem javulása által, úgy szellemileg, ha gróf Mikó Imre Ó Excelentiaja s reménylhető több pártfogóim által az erdélyi köz s talán magán könyvtárakat is használhatom, irodalmi munkásságomra nézve is csak nyerhetek. Örömmel fognék ott az erdélyi irodalom munkásai közt erőm s tehetségem szerént részt venni.

Határozott szándékom volt, mihelyt időm engedi, gróf Mikó Ö Excjának személyesen köszönni meg irántam tanúsított szíves pártfogását; most pedig még inkább vágyom minél hamarabb bemehetni Erdélybe csak egy pár napra is: de a karácsonyi néhány napi szünet alatt, meglehet zord időben, csak nagy bajjal tehetném meg ezen utat: a husvéti szünnapok alatt semmi esetre sem mulasztom el. Akkor fognék tervezni és intézkedni leköltözésem legcélrányosabb módjáról, mi nős, két kis gyermekes embernek olly messze földre minden esetre gondot ad.

Husvét tájban szándékoznám, ha lehető és szükséges lenne, beadni Kőrösön lemondásomat, s ha multhatatlan, hogy sept. 1-sején Enyeden legyek, (mert úgy tudom hogy Erdélyben az iskolák ekkor nyílnak meg) pontosan meg fogok jelenni. Igaz, hogy itt az érettségi vizsgától csak aug. 6—10. táján szabadulunk, s még nőm ügyében, kinek 15 éves világos anyai örökségi pere befejezéshez közel áll, Balassa-Gyarmaton multhatatlan megjelennem, szüléimet is szeretném előbb Békésben meglátogatni: de reménylem mind ez nem fogna gátolni a pontos megjelenésben.

Egy körülmény van még, miről leveledben felvilágosítást nem nyertem, hogy t. i. mely tudományt kellene tanítanom. Én itt, mint tudod, egyedül görög nyelvet tanítottam hetenként 18—19 órán: ha az enyedi iskola szervezete kívánja sem több órától, sem más rokon tantárgytól legkevesebbé sem idegenkedném: de szerencsésnek tartanám magamat, ha vagy egészben vagy legalább egy részben görög nyelvet taníthatnék.

Végre még nem hagyhatom szó nélkül, hogy Enyeden az 1000 pftos fizetést csak egyik ottani idősb tanár önkénytes visszalépése által nyerhetném meg. Egy általam nem is ismert jó emberemtől egy szintén ismeretlen ember érdekében olly áldozat ez, mit igényelnem sem lehet, s elfogadnom vajjon lehet-e a nélkül, hogy e tettem szerénységére vagy embertelenségre ne legyen magyarázható.

Légy szíves ez utóbbi pontokra nézve még röviden fölvilágosítani, s tudósítani az iránt is, hogy e határozott válaszom után szükséges volna-e még s mikorra bővebben nyilatkoznom.

Sorsom iránti szíves részvételét hasonló szíveséggel köszönve, s a nem olly távol találkozásig is nőmmel együtt magadnak és nődek minden jót kívánva maradok

igaz barátod
Szabó Károly mk.

3.

N. Kőrös jan. 25. 859.

Kedves barátom!

Pál napján eszembe jutott, hogy ha Kolozsvárt lehetnék milly jó estvét töltenék nálad, s hogy és mint köszöntenélek fel mint feleséges embert, tanárt s adja Isten még ez évben családapát, stb., stb. Bizony csak esztendővel ezelőtt is alig hittem volna, hogy te a házasság és iskolai életben illy hamar collégám légy; de úgy hiszem te sem gondoltad volna,

mikor Pesten nálatok mindennapos vendég voltam, hogy egykor mint mint erdélyi lakosok találkozunk.

Megbocsáss, ha a köszöntővel, melly úgy is késő érkeznék ez úttal adósod maradok; azt úgy is tudhatod, hogy lelkemből minden jót kívánok: hasonlóan én is előre megbocsátok, még azon esetre is, ha válaszzal egynehány hétig késel is; de mind a mellett erősen kérlek, küzd le a Szilágyi Sándort kivéve majd mindnyájunkkal köz levélírási ellenszenvet, és minden más kellemesebb és okosabb időtöltésed és foglalkozásod mellett szakaszz egy pár percz időt arra, hogy nekem néhány sorban egy pár kérdésemre válaszolj.

Elsőben is, van-e alapja annak a hírnek, hogy Mentovich egykori kedves collégám: ősszel enyedi tanár lenne? Igen érdekelt e hír; te bizonyosan tudsz róla hitelesen tudósítani. Nagyon örülnék ha valósúlna.

Hát az igaz-é, mit némelyek beszélgetnek, hogy te Kolozsvárról vissza szándékoznál Pestre. Ezt nem igen alapos forrásból, de többektől hallottam; meglehet ezzel is akartak engem az Erdélybe leendő meneteltől elkedvetleníteni.

Továbbá ígerte-é Kasza, hogy engem Enyedről tudósít; mert leveled után nagyon szívesen vártam az ő levelét, de azt mind eddig nem kapván, hallgatását, ha csak ugyan szándékozott írni, nem tudom mi oknak tulajdonítsam.

Írj e mellett, ha kedved tartja, minden engem érdekelhető irodalmi s iskolaügyi dolgokról; igen szívesen fogom venni.

Sándorral a napokban hozzá kezdünk gyűjteményünk II-dik kötetének összeállításához; úgy akarjuk, hogy még Kőrösön laktom alatt kiadjuk. Ebben a nagyobb rész erdélyi dolog lesz; Szakál Ferencz naplója, Vizaknai Briccius, Inczédi Pál stb. Még kiadót nem találtunk rá, s aligha nem a magunk költségén adjuk ki, de semmi esetre sem előfizetés útján. Ezek a pesti könyvkiadók úgy félnek a kiadástól, mintha már a tatár nyakukon volna; azt hiszik, hogy hírlapon kívül a magyar közönség mást már ezután nem is fog olvasni. — Toldy nagy sürgetve elkészítette velem Anonymus fordítását nagy közönségre számított népszerű jegyzetekkel, mint az általa s Kazinczy Gábor által kiadandó latinból fordított magyar történeti források első kötetét, s most csekély honorarium mellett de talán ingyen sem tud rá kiadót fogni. Csak azt sajnálom hogy e munkára két három hónapot vesztegettem, a helyett hogy Csengerynek dolgoztam volna.

A Mike bácsinak szóló ide zárt levelet add át neki köszöntésem mellett; de vigyázz hogy hónapokig ne hevertesd, mint az ő levelét Nagy Iván három egész hónapig hevertette, s régi szokásod szerint *meg ne feledkezzél* róla.

Leveledet szívesen várom; a naptárban pedig csak úgy olvasom a hónapokat és heteket, mikor Kolozsváron ismét találkozunk.

Innen ujságot nem írhatok; Aranyék jól vannak, Julcsa már bálozik, Laczinak kilátása van, hogy az ölet nem sokára megüti. Sándor megrogzött kőrösi boldogságában; de Dr. Lengyel visszavágyik Erdélybe. Laczai bám fíjatal kedélyüvé teszi magát, s a búbanatnak, mint versében

megírja, mikor alkalma lehet »kancsót vág utána.« Egyébiránt neked talán még az is ujság, hogy már nem csak kis lányom, hanem kis fiam is van: Gyula, Arany János János kereszt fija, ki olly egészséges kövér és izmos, hogy három hónapos korában még a bölcsőben is megbirkoznék egy pár sógor fajta porontytyal. Van is benne öröme az anyjának; nem kevésbbé magamnak is.

Isten minden jóval áldjon meg kedves nőddel együtt; nőm is a legszivesebben köszönt benneteket. A várva várt viszontlátásig, leveledet kérve, s minden jót kívánva maradok

igaz barátod
Szabó Károly mk.

4.

N. Körös máj. 19. 1859.

Kedves barátom Pali!

Igen sietve s röviden írok. Válaszommal az enyedi tanárságra nézve mind eddig késtem; mert a legnagyobb lelki küzdelemben voltam, mit tegyek. Előérzetem aligha csalt, miszerint nem olly idöket várhatunk, hogy családommal olly messze földre költözködni tanácsosnak tarthassam. Meglehet, rövid idő föl fogja világositni, hogy aggodalmaim nem voltak alaptalanok, s igazolva leszek, ha kénytelennek érzem magamat a nekem ajánlott tanszékről, mellyet más körülmények közt a legszivesb örömmel és köszönettel fogadnék el, lemondani. — Nagyon sajnálnám ez esetet; de reménylem, hogy Erdélyben nem fognának érte kárhozatni, vagy balúl itélni felőlem. Te ismered gondolkozásomat, megítélheted nehéz helyzetemet s ha netalán kellene, szólhatsz is mentségemre. Meg Kolozsvárt létemkor sem gondolhattuk, hogy az ügyek olly gyorsan fejlődjenek mint történt; s mit várhatunk még a szeptemberig hátralévő holnapok alatt. — Kőrösi állásomról, magyarországi lakásomról, hol szüléim, rokonaim és ismerőseim közt az alföldi magyarság kellő közepén családomat a legrosszabb esetben is biztosítva reménylhetem; a rám nézve különben kedvezőbb, de bizonytalanabb enyedi állásért leköszönve családomat mily nehéz helyzetbe juttathatnám? Azért e lépést maig sem tettem meg. Tudod — s ezt Kőrösön sem titkoltam se titkolni nem fogom, — hogy más viszonyok közt örömet megtenném. — Meglehet tulságig sötétnek látom a jövőt, meglehet tulságig lelkiismeretes vagyok családom iránti kötelességeimre nézve, s épen ezért, talán saját veszteségemre, nem merek kockát játszani: de szivesebben veszem el enyedi jobb helyzetem iránti reményemet, mint ne talán rossz esetben magamat vádolhassam, hogy nem gondoltam meg elég komolyan, mit családom sorsáról határozok. — Még egyébiránt várom az ügyek fejlődését, míg a főgyház-tanácsához intézendő levelemben határozottabban nyilatkozhatom.

Igen szívesen venném, ha nem restelnél írni, a mennyiben kivált ollyat irhatnál, miből magamat bővebben tájékozhatnám.

Kedves nődet szívesen köszöntöm; tisztelem minden erdélyi jó embereimet, összesen és egyenként; s magadnak minden jót kívánva maradok

igaz barátod
Szabó Károly mk.

U. I. Ha valahogy Pestre fel találsz rándulni, be nézz hozzám N. Körösre és úgy tanyázz nálam mint én Kolozsvárt nálad; mert különben rettenetesképen megharagudnám.

5.

N. Körös aug. 7. 1859.

Kedves barátom!

Közelebbi leveledre sietek a legőszintébb nyíltsággal válaszolni. Valamint ez ősszel, ha itteni viszonyaim nem gátolnak, szívesen leköltöttem volna Enyedre, úgy a jövő iskolai év kezdetére, ha a NMélt. főgyháztanács egy évi várakozásra rá állani hajlandó lenne, igen örömet le fognék költözni. Ez esetben itt jókor fölmondva, s anyagi ügyeimet a leggondosabban elrendezve, tanszékemet szeptember 1-sején pontosan elfoglalnám.

Tudom én azt, hogy ezen egy év, melyet még Körösön kell töltenem, rám nézve veszteség; de innen kibontakoznom jelenleg, miután magamat jókor nem mertem elhatározni a felmondásra, becsülettel alig lehetne; de pénz dolgában sem volnék most úgy ellátva, hogy a leköltözéssel járó veszteséget, valamint a házam új berendezéséhez kellő költséget könnyen elviselhessem; minthogy én negyedfél éves házas lévén s ez idő alatt egyedül fizetésem és irodalmi keresetemből szerelvén föl házamat s fedezvén családom minden szükségeit, semmi megtakarított s félretett pénzzel nem rendelkezhetek. Sőt azon esetben, ha az idén elköltözném, lakásomért, melyet Körösön zsidón kívül tőlem senki át nem venne, zsidónak pedig házi uram teljességgel semmi szín alatt át nem engedne, egy évi házbért, 200 pftot, melyre még szerződéseim szerint kötelezve vagyok, kötelességem lenne megtéríteni. Jövő évig minden ügyeimet tisztába hozva nyugodtan s becsülettel távozhatnám.

Azonban, miután leveledben említetted, hogy jövő évben talán a múzeumi könyvtárnokságra is lehetne némi kilátásom, előtted, mint legmeghittebb barátom előtt, a legbizalmasabban merem nyilvánítani, hogy egyenlő körülmények közt sőt talán anyagilag kedvezőtlenebb feltételek mellett is nagyobb szerencsének tartanám magamra nézve, ha Kolozsvárt az erdélyi értelmiség központjában, a múzeum mellett szolgálhatnék, épen nem hiuság vagy dicsvágyból, melytől hála Istennek magamat teljesen mentesnek vallhatom, hanem mivel ez állásban résznint megkezdett, részint tervezett történetirodalmi munkáim dolgozására sokkal több segédeszközt, alkalmat és időt nyerhetnék. Azt azonban igaz lélekkel írhatom, hogy ha ez állást bármi okon meg nem nyerhetném is, épen olly igaz lélekkel és jó kedvvel vonzódnám Erdélyhez, s épen olly nyugodtan érezném magamat Enyeden s olly meglegedve tanári hatáskörömmel, mintha a múzeumi könyvtárnokságra nézve szóba sem hoztak volna.

Tehát röviden így áll a dolog: ha mind a Múzeumhoz, mind Enyedre egy időben meg lehettem volna választva, vagy a jövőben rám nézve mind kettő egy iránt bizonyos volna: örömebb mennék

Kolozsvárra; de mivel igen valószínű lehet, hogy a választók többsége a múzeumhoz más nálam ismertebb, alkalmasabb s érdemesebb embert választhat, a bizonytalan reményében az enyedi bizonyos állást nem lehetek hajlandó visszautasítani. — Tehát sorsomat a jövőre bízom, s teljesen megnyugszom abban, a mi ügyemben történni fog.

Igen szégyenlem, hogy gr. Mikó Ő Excja levelére, mellyben egyéb-iránt ő arra szólított föl, hogy a főgyháztanács előtt nyilatkozzam, egyenesen nem válaszoltam, holnap irandó levelemben úgy hiszem teljesen ki fogom magamat előtte menteni.

Szabó Samu collégánk nálam mulat néhány napig, velünk izzadt az érettségi vizsgán, ha ő visszajövet Nyitrából betér Körörsre, a mit reménylek, ő általa még e hónap vége előtt kezeden lesz a kívánt kézirat, a mit leiratni az erélyes Szilágyi vállalt magára; ha Samu be nem térne 8—10 nap mulva, még e hónapban postán megküldjük; légy biztos, hogy minden esetre megkapod.

Szívesen tiszteltem és üdvözlöm Mike bácsit, Gyergyait, Jakab Eleket, Gámán Zsigát, Halmágyit, az egész collegatust, tiszt. Vass patert s mind azokat kiknek neveit ha mind le akarnám írni, talán ide se férne.

Magadat pedig kedves nőddel és kis lánykáddal együtt ezerszer köszöntve maradok

igaz barátod
Szabó Károly mk.

6.

Kedves barátom!

N. Körös decz. 3. 1859.

Legelsőben is fogadd szíves köszönetemet, hogy nov. 25.-dikén megválasztatásomról olly váratlanul és meglepőleg tudósítottál. Én e hívatalt, bármennyi munka és teher volna is vele kivált az elsőbb években összekötve, a legnagyobb szerencsének tartom magamra nézve, melly érkezett.

A hivatalos levelet tegnap estve kaptam és még ma vagy holnap szándékoztam rá válaszolni. Ebben emlékeztetve vagyok a múzeumi alapszabályok azon pontjára, melly szerint egy hónap alatt köteles vagyok a múzeumi egylet tagjává lenni. Jelenlegi körülményeim közt pénzben nem járulhatok többel az intézet vagyonának gyarapításához a 10 évig fizetendő 5 újft részvénydíjnál: de mihelyt Erdélybe érkezem, azonnal ennél hasonlíthatatlanul becsesebb adományt szándékozom tenni a könyvtár részére, gondosan gyűjtögetett hungaricum-aimból néhány valódi rarissimum, sőt unicumon kívül mind azon darabokat följajánlván, a mik a múzeumi könyvtárban meg nem lesznek.

Aláírási ív itt kapható nem lévén, téged kérek meg, légy szíves nevémet e részvénydíj erejéig aláírni s egyszersmind helyettem az első évi részvényt kifizetni; mi által úgy hiszem az alapszabályok illető pontjának elég lesz téve. Ha pedig netalán a forma végett sajátkezü aláírásom kívántatnék, tudósíts minél hamarabb, hogy az időből ki ne fogyjak, s e miatt kellemetlenségbe ne jussak.

A hivatalos meghívó levélben nem lévén említés téve, mikorra kelljen multhatatlanul elfoglalnom állomásomat, szeretném magán uton általad megtudni (ha netalán hivatalosan felszólítva nem leszek), mennyi időt engedne az egylet ügyeim rendbehozására és leköltözésemre. Én természetemmel lehetőleg tisztában volnék s bár családi viszonyaimat tekintve áldozattal is kész lennék a körülményeim közt lehető leghamarabb történendő leköltözésre, s igen óhajtanám tőled megtudni, vajon e természetemmel kielégíthetném-e választóimnak irányombani kívánatait s az egylet érdekeit nem hátráltatnám-e?

Én t. i. a folyó isk. félélet február végéig itt töltvén, s magamat ez alatt egyháztanácsunk által a tanárságtól fölmentetvén, mit bizonyosan meg fogok nyerni, martius első napjaiban megjelennek Kolozsvárra és azonnal dolgomhoz látnék. Nőmet azonban, ki éppen martius végén vagy április elején lebetegendő, gyermekeimmel együtt még előbb szüleimhez Békésbe szállítanám, hol ő gyermekeivel mind addig a lehető legjobb ápolás és gondviselés alatt maradna, míg egészsége legkisebb veszélyeztetése nélkül a szebb majusi vagy júniusi napokban Kolozsvárra, akkorra már lehetőleg rendbe hozott lakásomra vihetném.

Martiusig minden ügyemet rendbe hozhatnám; előbb pedig az egyház és iskola irányábani kötelezettséemtől igen bajos volna magamat fölmentetni; miután Kiss Lajos is csak nem rég hagyván itt görög és latin tanszékét, ha én is félév előtt megválnék a görög tanszéktől, kettőnk helyét az iskola rögtönözve pótoltatni képes nem lenne. Így is három hónap alatt bajosan fog helyemre tisztán a görög irodalomra, még az idén alkalmazható embert találni.

E bizodalmas magán közlésemet tudva és ha kellene fölhasználva, légy szíves a múzeumi igazgató tanács véleményét, kívánatait, ha még nem ismernéd, határozottan megtudni, s ha lehető, az én hivatalos és családi kötelezettséimmal s érdekeimmel öszhangzásba hozni, s bár mikép álljon is ez ügy, róla minél hamarabb tudósítani, hogy a szerint intézkedjem.

Én a viszonyokat távolból nem ismerhetem; nem tudhatom, mennyiben van rám multhatatlanul rögtön szükség s így milly határidőt kérhetnék leköltözésemre. A te tudósításod után, mellyet a legszívesebben kérek s a legfeszültebben várok, lehetőnek reményelem magamat tisztán tájékozhatni. Annyit igaz lélekkel mondhatok, hogy rajtam nem fog mulni, az intézet érdekéért, mindent mit körülményeim közt megtehetek, a legszíves örömebb megtenni.

Arany, Szilágyi szívesen köszöntenek. Én is, kedves nőddel együtt, minden erdélyi jó embereimmel, kiknek körébe olly szívesen vágyom, a viszontlátásig is a legszívesebben köszöntelek.

Bocsáss meg, hogy fárasztalak; de barátságodtól megvárom, hogy ez ügyben ha röviden is de világosan értesíts. Isten megáldjon!

barátod
Szabó Károly mk.

7.

N. Körös jan. 21. 1860.

Kedves barátom!

Tegnap tettem postára gróf Mikónak szóló leveletem. Martius első napjaiban ígértem, hogy Kolozsvárra leszek. Néhány nap kell ügyeim rendbehozására, könyveim elpakolására stb., azután, mihelyt nőmet, ki talán épen azon napokban ajándékoz meg örömmnek és gondjaimnak harmadik forrásával, nyugodt lélekkel elhagyva indulhatok, rögtön megyek.

Bizony nem csekély aggodalomban vagyok nőm helyzete miatt, s ha csak egy héttel tovább maradnék is, mint szándékom, ezt egyedül olly eset okozhatná, mellyben nőmet magára hagynom nem lehetne.

Gyermekeim folyvást oly egészségesek, hogy jobbat kívánni nem lehet, Gyula is mikorra aprilis végén utnak indítom, aligha nem beszél már s így kevesebb baj lesz vele; a kis lányom pedig, ki már egészen okos magához képest, előre örül a kolozsvári utazásnak.

Rajtam hidd el nem mulik, hogy minél előbb Kolozsváron lehessek otthon. Az ott családomtól távol töltendő öt-hat hét ugyan meg fogja próbálni türelmemet: de ha őket Körösön jó állapotban hagyhatom és tudhatom, megnyugszom rajta s ez idő alatt a mit lehet megteszek, hogy őket a legelső napokban is legalább tűrhetőleg ellátott szállásra vihessem.

Holnap megyek Pestre s holnapután olvasok egy részt székfoglaló értekezésemből, mely egy külön kis könyvet tesz. Töméntelen dolgom volt vele, meg is bántam hogy illy nagy fába vágtam fejszemet. De már szerencsére készen van valahára! Anonymus magyar fordítását Ráth tőlem megvette, már újév előtt ki volt egészen nyomva; de példányt még magam sem láttam, majd küldök belőle néhány példányt hozzád Kolozsvárra, ha már a napokban Pesten megkaphatom.

Jövő hónapban a székely krónika szövegét állítom össze a múzeumi kéziratokból; ezt szeretném Erdélyben legelőször kiadni, latinul és magyarul, folytonos jegyzetekkel, s e krónika ügyét tudományosan megvitató értekezéssel. Már én csak nem hagyok föl e krónikával, akár mint szid is érte az öreg Bartal az akademiában. — De majd beszélhetünk arról eleget, miket szeretnék én Erdélyben dolgozni; csak erőm és időm legyen hozzá, az akarat nem fog hiányozni.

A legszívesebben köszöntöm Mike bácsit, ki teendőimet helyettem végezi, hasonlóan Brassait, kinek jelen nem létem miatt szintén több gondja lehet, Jakab Eleket, Takácsot, Gámán Zsigát stb. stb.

Köszönt Arany, Szilágyi; Arany is majd csak elbucúzík a Laczi kitanulása után Köröstől; csak Szilágyit nem tudom, mikor és hogy válik meg kedves fészketől! —

Isten minden jóval áldjon meg!

barátod
Szabó Károly mk.

8.

N. Kőrös febr. 24. 1860.

Kedves barátom!

Csak a napokban értesültem a hirlapokból, hogy az erdélyi múzeum első tudományos ülése még e hónapban meg lesz tartva; hidd el, ha körülményeim nem tartóztattak volna vissza, örömet megjelentem volna ez ülésre, még pedig egy a székely krónikára vonatkozó értekezéssel. De ha már ezzel elkéstem is, ha testtel Kőrösön kell is lennem, lélekben ott vagyok köztetek, s a távolból szívesen üdvözlöm ezen intézet szellemi életének első nyilatkozatát, mely intézettől én nemzetiségünk emelésére és megszilárdítására oly sokat reménylek.

Holnap adom két utolsó órát a n. kőrösi gymnasiumban; nehezen esik elbucsuznom a fiúktól, kik hozzám igazán őszintén ragaszkodtak, még nehezebben bucsuzom el tanártársaimtól, kikkel ötödfél évet úgy szolván testvériségben éltem: de mégis örömmel vágyom Kolozsvárra, hogy ott egészen kedvelt tanulmányomnak, a hazai történettudománynak élhessek. Ez az a mi engem Kőröshöz kötött; különben én itt idegen vándorként éreztem magamat.

Még e hónapban a sok tanári conferentiával, magán censurákkal, catalogusok írásával s a nyilvános gymnasiumok életével összekötött sok unalmas formalitás elvégzésével, havi s félévi protocollumokkal meglehetősen el leszünk foglalva; martius első napjaiban pedig a könyvtár ügyeit hozom rendbe s azt átadom reménybeli utódomnak Szilágyi Sándornak. S ezzel hivatalos kötelezetésem megszűnván egyedül családi dolgaim tartóztatnak még rövid ideig itt.

Nőm ugyanis, bár nehezen és gyengélkedve, még mindig fönvan s csak martius első hetében várja lebetegedését. Őt még az után néhány napig nem hagyhatom magára, míg helyzetén teljesen meg nem nyughatom s egyszersmind az ő és gyermekeim ápolására nőm egy távoli nőrokonát, kit a sors nem rég hozott ezen vidékre, Kőrösre el nem hozom. Így csak martius közepén reménylhetem, hogy köztetek lehetek; ha előbb mehetnék, örömet tenném.

Családommal, ha csak valami elháríthatatlan baj nem gátol, már Sz. György nap előtt szeretnék innen távozni; mert lakásomba, melyet Kecskeméten lakó házi gazdám ezolta már aligha ki nem adott, Sz. György napkor már költözni fog az új lakó, még pedig hihetőleg egy pár patentaliter magyar földbirtokossá avanciroztatott kőrösi banquier család minden hozzátartozandóival, kikkel a joggyenlőség minden eszményi magasztossága daczára is legtávolabbról sem érzek kedvet magamban érintkezni.

Ide mellékelve küldök egy példányt Béla király névtelen jegyzőjéből a múzeum számára; hogy neked, valamint gr. Mikónak s a kolozsvári iskolának nem küldhettem s most sem küldhetek, egyedüli oka az, mert azon néhány példányt, melyet kiadóm Ráth igen szűken aján-dékozott, részint Pesten elajándékoztam, részint itteni jó embereim foglalták le s miután az 1000 példány hallatlan szerencsével kelt, most magam is azon szerencsétlenségben vagyok, hogy Pestről néhány pél-

dányt nem tudok keríteni. Ráth Mór barátom, ki 120 veres forint honorarium mellett csak nagy nehezen bírta rá magát e munka kiadásának áldozatára, csak Pesten létemkor január 23-dikán kezdte árúlni, s már febr. 10-dikén írta, hogy a példányok fogytán vannak s kérte a második kiadást, természetesen leszállított honorarium mellett. Hiszem hogy ő e munkát nem ereszti ki kezéből, ha én nem engedek is a szerény 120 ftból.

Azonban mint tudhatod, a pesti könyvvarus csak utólagosan szeret fizetni s én a pénzre még majusban sem számíthatok; akadémiai székfoglaló értekezésemért is járna 140—150 pftom, mire biztosan számítottam, mert Csengery biztatott, hogy az akad. értekezéseknek ezután lehető leggyorsabban kelletvén megjelenni, az egész 7—8 ívet egykét hét alatt kiszedet; de már egy hónapja, hogy nyomtatása folyik s még csak 4 ív correcturát kaptam; miből látom, hogy azon reményről, hogy e pénzt Kolozsvárra menetelem előtt megkapjam, le kell tennem. Ha pedig pénzemet összeolvasom, minden tartozásom levonása után jó lesz ha utiköltségem magamnak maradhat; de családomnak is kellene hagyni, míg magam oda leszek.

Ti szerencsésebb kolozsvári tanárok talán nem is képzelitek, mily nagy összeg a kőrösi collegatus képzeletében (nem zsebében) csak 100 forint heverő pénz is, s csudálkozhatasz, hogy a fraternitas rajtam nem segíthet; de miután ez tény, s miután Kőrösön oly bizodalmas emberem nincs, kitől 100 forintot egy pár hétre kölcsön kérni ne átsállanék, (mert mire intabulálhatná? a becsületnek pedig a magos kormány nem csináltatott telekkönyvet, hogy hypotheka lehessen), bizodalommal kérlek, légy szíves nekem martius 2 vagy 3-dikáig postán 100 pftot küldeni, mely kölcsönt legelső kolozsvári évnegyedi fizetésemből szíves köszönettel visszafizetek.

Ha magadnak van addig nélkülözhető pénzed, tudom hogy e kéresemet szívesen megteszed; ha nevem compromittálása nélkül megeshetik, megköszönöm, ha mástól szerzesz is számomra; ellenkező esetben tudósíts martius legelső napjaiban, hogy apámhoz még Kolozsvárra menetelem előtt leutazhassak. Ő aprilis közepére ígérte, hogy lejő Kőrösre, s akkor a mennyire szükségem lesz megsegít.

A világ előtt tudom a szegénység szégyen, a gazdagság becsület; azért kérlek maradjon ez minden esetre kettőnk bizalmas ügye.

Válaszodat szívesen elvárom. — Köszöntsd nevemben jó embe-reimet. Nőmmel együtt magadat s nődet szívesen köszöntve maradok

igaz barátod
Szabó Károly mk.

Közli: VÉRTESY JENŐ.

KÖNYVISMERTETÉS.

Vértesy Jenő: *A magyar romantikus dráma. (1837—1850.)*
Budapest, Akadémia, 1913. 8-r. 348 l.

Bayer József a maga kétkötetes drámatörténetében összeállította mindazt, a mit a magyar dráma fejlődéséről a mások és az ő fáradságos munkája megállapíthatott. És jóllehet a részlettanulmányoknak, különösen a forráskimutatásoknak nagy serege látott azóta napvilágot, és bár ezzel Bayer nagy könyvének sok apró ítélete módosult, a fejlődés újabb átvizsgálására, egy-egy korszak drámanyagának az értékelés szempontjából való pontos áttekintésére azóta senki sem vállalkozott. A mi tanulmány a magyar dráma történetéből megjelent, az vagy egy-egy író drámatermésének a méltatása, vagy legfeljebb egy-egy belsőbb műfaji tagozásnak a többé-kevésbé teljes felsorolásra igyekvő áttekintése. Így jött létre a végzettragédiának, a raymundi tündéri színműnek, a 40-es évek politikai vígjátékainak a méltatása. Aránylag még kevesebb haszonnal járt egy-egy kedvelt tárgy feldolgozásainak az összevetése (Kun László, Zách, Murányi Venus stb.): itt legtöbbször nem kaptunk mást, mint tartalmi összeállítást, merész, sőt gyakran alaptalan következtetésekkel. Bármennyire éreztük, hogy a dráma belsőbb műfaji tagozódásának megvan a történeti folytonossága, de az egyes termékeknek az író egyéniségével való kapcsolata is, ép olyan részlettanulmány hiányzott, mely egy korszak fejlődését e két szempont kellő érvényesítésével vizsgálta volna.

Vértesy Jenő tanulmánya — úgy gondolom — ebből a szempontból a legértékesebb. Annak a korszaknak, mely 1837-től, a Nemzeti Színház megnyitásától 1850-ig eltelt, drámai termését nem motívumok szerint szétszaggatva, hanem a kor társadalmi és irodalmi életének fejlődésébe illesztve tekinti át. Ismeri mindazt, a mi ez időtájt a mi színpadunkra került, de ismeri annak a színpadnak a korbéli termését is, melyre színműíróink minta- vagy forráskeresés közben elkalandoztak; ismeri és sokban kiigazítja azt az irodalmat, mely e kor drámatermésével eleddig foglalkozott, és erős esztetikai határozottsággal építi föl e korszak drámairodalmának épületét.

Ez az esztetikai határozottság talán kissé túlzó szigorúsággal bánik el az írókkal. Nemcsak abban érezhető ez, a mit a világirodalom szöbakerülő nagyjairól mond (pl. Molière-ről: Pedig még a jellemzés

volna egyetlen jó oldala, 243. l.), de különösen abban, ahogy e korszak néhány eléggé ismert nevű írójával végez. Maga is »átfutás«-nak nevezi egy helyt tárgyalását, és — hitem szerint — ennyre átfutó tárgyalásnak egy részletre, egy korszakra vonatkozó tanulmányban nincs helye. Tóth Lőrincz, Gyurmán, Horváth Cyrill alig néhány sort kapnak. Elimináló kritikájának alapelvét a könyvből teljesen megérteni nem tudtuk, mert teszem Petőfi drámáiról fölösleges hosszúsággal szól, Vajda *Joguzát* is elég szóra méltatja, míg *Buda halálát* egy jegyzetben intézi el, Horváth Cyrillnek alig néhány sort juttat.

Aesthetikai módszerét könyvének három helyén fejtegeti. Az a felfogása, hogy az aesthetikai szempontból elemezendő munkát az irodalomtörténetíró nem tekintheti iskolai dolgozatnak, hogy hibáit vörös czeruzával kiczégegézzze, hanem úgy kell vennie, amint van: kísérnie, magyaráznia és gyönyörködnie kell benne. A hol történelmi darabról van szó, ott szükségesnek tartja a forrás kérdéséhez való visszatérést: nemcsak azért, hogy miből merített a költő, hanem hogy mennyi érzéke volt a valóság iránt. Ez a két szempont teszi megfigyeléseit olyan éleseké és érdekesekké. Nincs darab, melyről — ha csak néhány megjegyzést közöl is róla — valami újat, vagy legalább is valami érdekes apróságot ne mondana. Jellemezni akarja például Vörösmarty *Salamon királyát*; éreztetni akarja azt, hogy mennyire hiányzott a költőben ez időben még a történelmi nyelv és a jellemző mozzanatok észrevevésének képessége. A krónika szerint Salamon, mikor elhatározza Géza vesztét és találkozóra megy, előbb betér a templomba — imádkozni, imádkozni azért, hogy Isten a két testvért lába alá adja. Ezt a drámai jelenetet Vörösmarty nem látta meg. Ezzel a rámutatással Vértesy nemcsak Vörösmarty drámáirói tehetségének ezt a fokát jellemzi, de érdekes e példa arra is, mily mélyen lát be a műalkotásba, annak anyagába és kohójába könyvünk írója.

A becses megfigyelések gazdagon virulnak a *Bánk bánról* szóló részben is. Nemcsak Katona milieujét rajzolja meg ügyesen, de rövid jellemzéssel bemutatja fejlődését, Shakespeare hatását és a drámának forrásaihoz való viszonyát; megjegyzései — különösen a források kapcsán — oly igazak, hogy szinte Arany fejtegetései mellé állíthatók. Teleki *Kegyenczéről* szóló lapjai már az EPHKból ismeretesek (1908): Péterfy kritikájából ragadja ki a »manikus« jelzöt és ezzel magyarázza meg szellemesen Maximusnak tettét. Kár, hogy a költő nyilatkozatából a se római, se keresztényen jellem emlegetését figyelemre nem méltatja és Maximus boszújában Julia neve tiszteletének helyreállítását mellőzi; így fejtegetése egyoldalúnak érzik. Olvastuk már (Bp. Szemle 1910.) a Vörösmartyról szóló lapokat is: benne különösen a *Vérnász* fejtegetése mond figyelemre méltót, de Shakespeare hatásának vázolásával másutt is sok érdekeset nyujt. Szép fejezet a Czakóról szóló is: bár nem hiszünk sejtelmében, hogy a Czakóval való foglalkozás megváltoztatná a róla való közfelfogást; a *János lovag* érdekes fejtegetéseit teljesen helyeseljük.

Könyvének legszebb fejezete azonban a népszínházról szóló. Nemcsak a magyar népszínház kialakulásának világos rajza érdemli itt a figyelmet, hanem elsősorban Szigligeti pályájának finom elemzése. Éles szemmel látja meg Szigligeti tehetségének mivoltát és különösen a *Rózsa* eredetiségének kérdésével kapcsolatban biztos kézzel vonja meg Szigligeti jelentőségének a vonalait. Ezek a lapok mutatják a józan mérsékletet is, melylyel a dobra ütött forrás-kihasználást, de a plágiumkeresést is nézi, és mutatják világos látását is, mely az átvett vagy levegőben levő motívumok közt Szigligeti tehetségének sajátját megtalálja.

Érdekes könyvének második fejezete is: ebben a felvett korszak társadalmának a színpadhoz való viszonyát rajzolja. Néhány rövid lapon olyan eleven korrajzot ad, hogy belelátunk e kor írójának és közönségének lelkébe egyaránt. Utolsó fejezete e kor színészetét állítja elénk; nem elfogult egyik színészszel szemben sem: látja és megnevezi mindegyiknek fény- és árnyoldalát, sőt néhány jellemző mondatban játékaról is tájékoztat bennünket. Megismerjük könyvből e kor színikritikáját épúgy, mint azt a mozgalmasságot, mely a Nemzeti Színház első századnegyedét jellemzi, és megismerjük azt a törekvést, a mi e kor drámaíróját és színészetét eltöltötte.

Tagadhatatlanul nyereség irodalomtörténeti tanulmányaink között ez a könyv, csak az a kár, hogy itt-ott a sajtóhibák egy-egy mondatát szinte érthetlenné torzították. És hallatnunk kell a szerzőnek azt a panaszát is, melylyel a Nemzeti Színház vezetőségének lelkiismeretlenségét a régi kéziratokkal szemben, akadémuskodó fontoskodását a kutatókkal szemben megrójjá.

ALSZEGHY ZSOLT.

Morvay Győző: Byron Magyarországon. (Függelékül Koeppl *Byron*-jának Esty Jánosné készítette fordításához.) Budapest, Akadémia, 1913. 8. r. 294—383. l.

Koeppl Emil németnyelvű *Byron-életrajzának* magyar fordítását az Akadémia Morvay Győzővel revideáltatta. Morvay nem elégedett meg a pusztá revisióval, hanem helyes tudományos érzékkel a magyarnyelvű *Byron-életrajzot* kiegészítette: befejezésül egy terjedelmes függelékben összeállította *Byron életének és működésének magyarországi nyomait és emlékeit*. Valóban igen jó gondolat. Hogy B. a maga határozott egyéniségével, költészetének sajátos irányával, szélsőséges filozófiájával termékenyítőleg hatott nemcsak a magyar szellemi életre, hanem irodalmunkra is, s annak színét bizonyos korszakokban egészen megváltoztatta: az benne él az irodalmi köztudatban. Ez a meggyőződés azonban ilyen általánosságban fogalmazva, alig több phrasisnál. Mi a valódi értelme, milyen mélyen gyökerezik nálunk B. hatása — ezt akarja kimutatni és igazolni Morvay értekezése. E függelék természetesen két részre különül: egy elemző részre, melyben *Byron hatását* fejti ki, s egy bibliographiára, a *Byronra* vonatkozó magyarországi adatok pusztá, de rendszeres felsorolására.

Az elemző rész, mely vázlatnak van nevezve, kb. 60 lapon végig kíséri B. hatását a múlt század huszas éveitől egészen a legujabbakig; két korszakra különíti e majd száz esztendő, 1825—1846 s onnan napjainkig. Az előbbiben B.-nak először államférfiainkra (Kossuthra, Eötvösre, Szemerére, Pulszkyra, de legelső sorban Széchenyre) való hatását vizsgálja, majd áttér a szépirodalomra (Vörösmarty, a 40-es évek pessimista költői, Petőfi). A második korszakban Aranyban, az epikában, majd a regényirodalomban (Fáy, Jókai, Kemény), az 50-es évek lírájában meg-megcsendülő pessimistikus hangban keresi B. hatását. A drámai irodalomról nem sok szó esik (Czakó), s a tanulmány B. és Madách viszonyának bő tárgyalásával záródik. A brit költőnek az Ember Tragédiájára gyakorolt hatását — úgy véljük — túlbecsüli Morvay, mikor ezt egyenesen egyenrangúnak tartja a Goethéével.

A mint e tartalmi átnézetből is kitetszik, a szerző figyelme újabb irodalmunk jelenségeinek igen széles körére kiterjed. Az anyag kiszemelése körül szerencsés kézzel járt el, figyelmét — tárgyi tekintetben — alig kerülte el valami. Kevésbé dicsérhetjük az anyag fölfogását és földolgozásának módszerét.

M. sajátos fölfogással tárgyalja B. hatását. Megállapította magában B.-nak mint költőnek jellemző vonásait és világnézetét, azután sorra veszi a magyar írókat, s a kiknél egyezést vagy rokonságot talál B. költői jellemével vagy világfölfogásával, azokat egyszerűen beállítja a B.-tól ihletett írók közé. Azt a — megvalljuk, igen nehéz — kérdést, mennyiben nyilvánul ebben az egyezésben kétségtelen, bizonyítható B.-hatás, és mennyiben véletlen vagy közös okoktól föltételezett a kapcsolat, M. nem vizsgálja. Mikor a magyar írók egy-egy művét vagy munkásságuknak egy-egy irányát fűzi B.-hoz, ott nem olyan nagy a veszedelem, mert az olvasó könnyen ellenőrizheti állításait. Mi úgy látjuk, hogy M. nagyon messze megy a hatások kimutatásában s genetikus kapcsolatokat lát gyakran olyan műveknél, melyek között ily viszonyról nem igen lehet szó (Vörösmarty, a *Karthausi*, Petőfinél »A csárda romjaiban a közvetlen érzés byroni hatás«, »Buda Halála Byron felfogása szerint alkotott regényes eposz stb., stb.), de ez még kisebb baj. Nagyobb, mikor egész írói egyéniségeket kapcsol B.-hoz, a nélkül, hogy bármivel is bizonyítaná, hogy az az egyezés valóságos hatás, vagy csak érzelmi és lelki rokonság (Vajda Péter, Csermely Sándor, Udvardy Géza, Darmay Viktor). Három ma is élő írónk drámaköltészetéről se többet, se kevesebbet nem ír, mint az alábbi mondatot: »Könyvdrámairóinknál (Váradi Antal, Lenkei Henrik, Palágyi Lajos) Manfred, Kain, Ég és Föld azok a művek, melyek reájuk hatottak és inspirálták«. (345.)

Ilyen — inkább csak kijelölő — módszer mellett az olvasó feltétlenül megkívánja, hogy hitét az elmondottakban egy-egy bibliographiai utalásban vethesse meg. Még akkor is, ha pl. azt olvassuk Jósikáról: »*studvalevő*, hogy Byronért mennyire rajongott s hogy ez volt kedvenc költője« (314.), elvárni, hogy M. a »köztudat« (?) forrását megjelölje. De az idézést illetőleg különös elvei vannak az érte-

kezőnek. Az egész dolgozatban egyetlen könyvczímet nem említ. Egy-egy részlet után odaveti zárójelben valamelyik részletfeldolgozó nevét s az olvasóra bizza magának az értekezésnek — sokszor fáradságos — kikeresését. Így a Pulszky Ferenczcel foglalkozó szakasz végén zárójelben ez áll: *Berzeviczy*; Vachott után: *Váczy*; Arany Bolond Istók-járól szóló részben: *Hantz*. Ugyan hány olvasója tudja, hogy e helyeken M. Berzeviczy egy könyvismertetésére (Pulszky: *Életem és korom*. Nemzet 1882. 104.), Váczynek a *Figyelő* XV. k.-ben megjelent Vachott-tanulmányára és Hantz Jenőnek u. ott (XXIV. k.) kiadott értekezésére (Arany humoráról) czéloz. Sok esetben még ennyi utalást sem kapunk; a szerző egyszer kijelenti p. o., hogy Pulszky Ferencz »mohón falta B. műveit« s »van egy a költőnek szánt tanulmánya is«. Egyik állítását sem támogatja idézettel s Pulszky állítólagos tanulmányának még a bibliographiai összeállításában sincs nyoma.

Ilymódon M. állításait és megállapításait ellenőrizni rendkívül nehéz. Megtettük néhány esetben s bizony nem kedvező benyomást kaptunk M. dolgozó módjáról. Így p. o. csaknem féllapon olvasunk valami *Bezerédy Gergelyről* »Byron és Moore anakreontikáinak fordítójáról«, ki »inkább a byroni derültebb világnézet hatása alatt állott.« (318. l.) A dolog egyszerűen úgy áll, hogy Bezerédy 1836-ban kiadott egy füzetke verset, melyben félszáz fordítás között akad egy Byrontól is. A *Fill the goblet again* átültetésének jelentősége természetesen teljesen elenyészik, a mikor egyedül Moore-tól több mint húsz költemény van lefordítva.

Petőfiről meglepő adatot olvasunk: Byronnal való viszonyának történetében főhelyre kerülnek *Vachott Sándorék*. A 313. lapon halljuk Vachott Sándorról, hogy Byront »a sápi kastélyban nejevel és Petőfi-vel együtt olvasgatták, magyarázgatták s ekkor szívta be magába ez a három költői lélek a britnek fényes eszméit«. Ilyen módon nem lep meg, ha lentebb (324.) arról értesülünk, hogy Petőfi »Vachotték tápiósápi kastélyában töltött szép napok után, hol több időt szenteltek Byron emlékének és Medórában és Gulnare-ban gyönyörködtek, élete végéig lelkesen kitartott mellette.« M. itt se jelzi ugyan, honnan veszi adatait, de kétségtelen, hogy Vachott Sándorné emlékirataiból (*Figyelő*, XX—XXIV. k.; e mű is hiányzik a bibliographiából), hol Petőfi és Byronról csak ezt a jelentéktelen dolgot találjuk: »Külföldi irodalommal ez időben kezdék megismerkedni, — Petőfi valóságos örömmel hallgatta, midőn szokott ideges élénkséggel festém előtte az olvasottak benyomásait, majd lord Byron munkáit magasztalva, majd Scott Walter regényes művei tárgyalásába mélyedve el, vagy ha Goethe és Schiller drámái és költeményei felől beszélék.« (XXIII: 23. o.)

Az értekezés apróbb tévedéseit¹ mellőzve, még csak azt a pon-

¹ Béranger (háromszor!); Batsányinak *A rab és a madár cz.* versében nem röpül madár Szentjóni Szabó börtönének ablakára; B. a *Korynthos ostromának* nem tárgyát, legföllebb egy motívumát vette »Zrinyi hősi halálából.«

tatlanságot akarom megemlíteni, a melynek következtében az Aranyról szóló részbe egy csomó téves adat került bele. Nem fontosak, de bosszantók s annál inkább, mert éppen annál a költőknél szerepelnek, a kinél B.-kapcsolat a legnyilvánvalóbb. Arany 1845-ben nem B.-fordítást szerzett meg, hanem eredeti angol B.-t, annál kevésbbé a Böttger-féle fordítást, a melyet M. említ (329. l.); 1859-ben nem német jegyzetes fordítást említ (u. ott), hanem jegyzetes angol kiadást¹; az *Új görög dalmok*-ot nem 1846-ban, hanem 1845-ben fordítja; 1846-ban nem habozott a *Parisina* s a *Mazeppa* lefordítása közt, mint M. írja: az utóbbira nem is gondolt s az előbbi Szilágyi István magánhasználatára, prózában készült lefordítani; Szilágyi nem ajánlja Aranynak az *Abydosi ara* lefordítását, csak megtekintését; hogy Arany bővebben foglalkozott a *Dreammel*, annak sincs alapja.

Ismétlem, apróságok ezek, s szívesen elnéznők, ha ezek fejében méltó jellemzést kapnók annak a hatásnak, melyet B. legnagyobb két költőkre, Petőfire és Aranyra tett. M. azonban e tekintetben nemcsak új adatokkal nem gazdagítja tudásunkat, hanem még az eddig kimutatott és tárgyalt kapcsolatokat sem foglalja össze tanulságosan. Ellenben Széchenyinek, Szemere Bertalannak és Kossuthnak Byronhoz való viszonyát illetőleg több új értékes adatot hoz: látszik, hogy ha több érkezése lett volna s nagyobb gondot fordít a kutatásra, nagy lépéssel vitte volna tovább a tudományt.

A bibliographia hét részre különül: 1. Fordítások, 2. Életrajzok és életrajzi adalékok. 3. Méltatások és párhuzamok. 4. Ismertetések. 5. Hatások. 6. Byron költői művekben. 7. Vegyesek. Az 1., 2. és 6-hoz jó használható előmunkálatot talált Gurnesevits Lajos dolgozatában (*Byron a magyar irodalomban*, EPhK. 1901: 218—231. l.), ki az úttörés nehéz munkáját tisztességes eredménnyel elvégezte. A legfontosabb részben, a Fordítások fősorolásánál, Gurnesevits 167 adatot közöl, M. 270-et, tehát vagy százal többet. Ezek közül 42 1901. óta jelent meg, így nem is szerepelhetett még G-nél, de M. így is 60-al pótolja elődjének adatait. Az összeállításnak ez egyik főérdeme. A másik pedig az az eljárása, hogy a fordításokat nem a magyar fordítók, hanem az eredeti költemények betűrendjében adja. Így egyszerre tisztába jöhetünk vele: vajjon a keresett angol költemény le van-e fordítva vagy nincs, s ha igen, hány fordításával rendelkezünk. Baj azonban — s bibliographiáról lévén szó, kétszeres baj — hogy a kritika és a pontosság ennek a résznek sem erénye.

M. panaszkodik (353.) a folyóiratok és szemlék repertóriumainak hiányosságára. És hogyan használja fel a meglevőket? Szinte hihetetlen dolog, hogy az EPhK. Hellebrant-féle repertóriumainak 1901—1913. köteteiben közölt új Byron-fordításoknak csaknem egy harmadát (kb. 10-et) nem veszi figyelembe!! A Gurnesevits képesnek tetsző

¹ Ez a jobb, jegyzetes kiadás már 1847-ben meglehetett a költő birtokában. Erre következtetünk Arany levelezésének (I. 61—62) egy helyéből, mely a szokásos Byron-jegyzetek hatásáról tanuskodik, l. erről bővebben Kardos L. Arany J. Bo'ond Istókja 85. l.

adatainak sem néz utána, még azoknak sem, a melyeket G. maga kérdőjellel lát el. Ilyen esetekben egyszerűen elhagyja a kérdőjelet! Átveszi a G. sajtóhibáit (Kurvázy, Karvázy helyett; Szász K. *Őceán* cz. fordítása szerintük a Nővilág 1865. folyamában jelent meg, holott 1863-ban), tárgyi hibáit (a *Fragment* cz. verset Spóner A. fordította le, Nővilág, 1862. 376. holott névtelenül jelent meg; nem tudja, hogy *Zalánfi Kornél* Ábrányi Kornél álneve, s így ugyanazok a műfordítások, minthogy összegyűjtve Ábrányi neve alatt jelentek meg, kettősen szerepelnek, stb.). Nagy számmal vannak téves vagy hiányos idézetei is. (*Nefelejts*, se évszám, se lapszám; Horváth Lázár fordításai többször megtalálhatatlanok; egy fordítását nem veszi észre, egy fordításának pedig eredetijét nem tudja meghatározni). Adattárának mindjárt az első sora érthetetlen: »A *Fragment* (IV. 21.) Spóner Andor.« Hiányzik tehát a magyar cím és a lelőhely! M. felvesz nem létező fordításokat is, lelőhelyüket természetesen pontosan nem tudja megjelölni, de azért — csodálatos módon — az *angol megfelelőt pontosan tudja* közölni! Viszont *hat létező* fordításnak tévesen jelöli meg a megfelelőjét, azonos fordításokat (Zalánfién kívül is) *két* helyen szerepeltet, stb., stb. Széchenyit megteszi a Childe Harold magyar fordítójának, pedig előbb (353. l.) ő maga jelenti ki, hogy Sz. ilyen fordításának nyomát még kézirtaiban sem találhatta. Mazeppának 4 fordítását mutatja ki M., de ebből csak egy van meg. A legelső (*Rajzolatok*, 1836. II. 809.) csak silány prózai kivonata a byroni műnek, melyből egyes részletek teljesen hiányzanak. Egy másik Mazeppa-fordító pedig talán nem is ismerte B.-t, e című műve egy hosszú romantikus novella, mely irodalomtörténetileg a legcsekélyebb vonatkozásban sincs Byronnal. A negyedik fordításról ez olvasható: »Mazeppa. Krupecz J. Pesti Divatlap, 1846., 970. (Szerinte teljesen lefordította.)« A zárójelbe tett megjegyzés teljességgel érthetetlen, a míg fel nem ütjük az idézett évfolyamot. Ott egy szerkesztői jegyzetben azt az ígéretet olvashatjuk, hogy a korán elhunyt költőnek Mazeppa-fordítását rövidesen közölni fogják.

Megemlítjük még, hogy az idézetekben kb. 20 esetben találtunk hibás lap- vagy kötetszámot s kijegyzünk néhány értelemzavaró sajtóhibát. »Mint Babel *helyén*« helyett (367.) Mint B. *habja* kell, »this suffering *day*« helyett *clay* a helyes (373.), egy *Tercsi* álnevű buzgó fordító *Terni* néven szerepel a név- és tárgymutatóban.

Byron hatásának mind vázlatos előadása, mind adattára tehát csak igen nagy kritikával használható.

KARDOS LAJOS.

Váczy János: *Tompa Mihály életrajza*. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata, új folyam 1911—1913. cyclus. Budapest, 1913. 8. r. IX. + 303. l.

A Kisfaludy-Társaság életrajzpályázata 1909-ben két kiváló Tompa-életrajzzal gazdagította feldolgozó irodalmunkat. Mindkét életrajz nyeresége irodalmunknak: hiánypótló és egy eddig még kel-

löleg nem méltatott emberi és írói pálya szeretettel és szorgalommal megvilágított képe. Kéki Lajos pályadíjnyertes műve megjelenésben is megelőzte Váczy Jánosnak dicsérettel kitüntetett munkáját, mely az Akadémia kiadásának legutóbbi cyclusában jelent meg.

Váczy munkája legterjedelmesebb az eddigi (S. Szabó József, Lengyel Miklós és Kéki Lajos) Tompa-életrajzok között. Kilencz fejezetben tárgyalja Tompa életét, melyek közül 6 életének egy-egy szakáról szól, 3 pedig költészetét méltatja. A munka beosztásának ez aránya, a könyv czíme, berendezése és egész iránya arra vall, hogy írója elsősorban Tompa életrajzát törekedett megírni. Az író intenióját tartjuk tehát szem előtt, mikor a könyv értékelését is főleg ebből a szempontból végezzük.

Váczy könyve, mint életrajz, nemcsak a legterjedelmesebb, de egyszersmind a legrészletesebb Tompa-életrajz: egy szenvedésekben eltelt és érzelmekben gazdag pálya külső képének hű rajza. Tompa életének minden mozzanata több oldalról oly élesen meg van világítva, hogy megoldásra váró problémával alig is volt dolga az életírónak. Az előmunkálatok gazdagsága így fölmentette az írot az önálló kutatástól, s valóban a költő életére vonatkozó újabb adatot nem is találunk könyvében, azon néhány részleten kívül, melyet eddig nem publikált levelekből idéz. De a készen kapott adatokat ügyesen csoportosítja, rendszerezi, a részletekbe is mélyen behatoló pontos rajzot nyújt, a melyek hasznos és élvezetes olvasmánynyá teszik könyvét. Új oldalról ugyan nem világítja meg a költő életpályáját, de a részletek kiszínezésére fordított gondosság öntudatosan hozzájárul és emeli azt az összhatást, melynek az olvasó lelkében erről a rokonszenves emberi és írói pályáról ki kell alakulnia. De nemcsak külső, hanem belső képet is nyújt Váczy munkája. Tompának az érzelmek váltakozásában gazdag költői élete igen szerencsés tolmácsolóra talált e könyv érdemes írójában, különösen a költőnek őszinte és meleg szeretettel bemutatott papi pályája, barátaihoz való viszonya, legszebb lapjai könyvének, hol az érzelmek színezésében hangja is bizonyos lendületet nyer.

Kár azonban, hogy az életrajz egyöntetűségét és folyamatoságát három helyen is megszakítja Tompa költészetének közbeékelte méltatása. Ez által mind külsőleg, mind belsőleg széttagolódik a könyv szerkezetének egysége, másfelől Tompa életének s költészetének pszichológiai kimélyítését sem tudta a szerző egyöntetűen és következetesen keresztülvinni, pedig alig van költő, kinek élete és költészete alkalmasabb volna a pszichológiai analysisre, mint épen a Tompáé. A méltatás sorrendjében is különösen feltűnik az a kellőleg meg nem okolható eljárás, hogy az *allegoriák* méltatása megelőzi költészetének időrendben jóval előbb eső termékeit, a *Népregék*, *népmondák* tárgyalása csak 80 lappal később kezdődik, *Lantos költészeté* 140 lappal hátrább. Ez az éles elkülönítés sem sikerült a szerzőnek mindenütt, mert a *Lantos költészet* fejtegetésénél ismételten visszatér az allegoriák méltatására, a mi csak azt mutatja, hogy nem volt

czélszerű e kettőnek különválasztása. A méltatás sorrendjében tehát jobban kellett volna alkalmazkodni az írónak az életrajz megfelelő szakához, s ez nemcsak az egyöntetűség javára vált volna, hanem a költő élete és költészete kellő elmélyítéséhez is irányt szabott volna. A méltatásban ismét a gondosság, a mindenre kiterjedő figyelem jellemzi a könyvet, különösen Tompa elbeszélő költészetének az eddigieknél jóval bővebb és részletesebb fejtegetése a nagy szorgalommal és kedvvel megírt könyv e részének legsikerültebb fejezete. A költészet méltatásába bár nem törekedett az író új szempontot bevinni s igen sokszor a tartalmak elmondásának torlódását is nemcsak unalmasnak, de sok helyen fölöslegesnek is érezzük, még itt is találni fog az olvasó elismerést érdemlő részleteket. Legjobban megragadják figyelmünket azok a lapok, hol Tompa költői nyelvéről s papi dolgozatairól olvasunk, melyekben eddig még eléggé nem méltatott, új oldalról mutatja be Tompában az öntudatos nyelv-művészt és szépen jellemzi a papot.

Sajnos, a könyv philologiai alapvetésében és kritikai apparatuzában sok kifogásolni való van. Menthető, de meg is róható mulasztás egy teljes bibliographia összeállításnak hiánya, a mely emelte volna könyvének értékét s ezzel többet nyújtott volna az eddigi Tompa-életrajzoknál is. A folyóiratokban és lapokban szét-szórt adatoknak összeszedése ugyan nehéz, de értékes lett volna, s egyszersmind szükséges is, mert így nem feledkezett volna meg Tompa és Böszörményi Kati viszonyára vonatkozólag Ferenczy János dolgozatának, Tompa természetérképét s világirodalmi vonatkozásait illetőleg Bene Kálmán értekezésének, továbbá a Tompa forrásait kutató Tolnai Vilmos és Zlinszky Aladár jeles tanulmányainak s eredményeinek felhasználásáról s értékesítéséről. A philologiai alapvetésnek ebből a hiányából magyarázható meg az a pár tárgyi tévedés is, melyek közül a legfontosabbakat a következőkben kívánjuk helyreigazítani: Tompa ifjúkori balladájának helyes címe *Béla király és a bujdosók*, és nem két ballada ez, mint arra a *Béla király és A bujdosók* írásából (19. l.) s a tárgymutatóban is külön-külön említéséből következtetni lehetne. Tompa első könyvének *Népregék, népmondák* a pontos címe, a mi helyett következetesen *Népregék és népmondákat* ír a szerző. A *Télen-nyáron pusztán az én lakásom* cz. legelterjedtebb népdalát Tompa nem a Rókusban írta (49. l.), hol 1846 február 25-től márczius 11-ig feküdt, mert az már 1846 február 7-én megjelent az *Életképek* 6. sz.-ban. *A madár fiaihoz* cz. allegoria a *Délibáb* 1853-iki folyamának első számában jelent meg (1. Kéki könyve 110. l.) és nem a *Forradalmi* (helyesen: *Magyar*) *Emléklapok*-ban (90. l.). A *Mit kérek* cz. verset 1850 végén adta ki a *Pesti Röpivék*-ben s nem »pályája első felében« (240. l.). *A futó csillagról* cz. vers török basáját nem *Kujon*-nak hívják (195., 202. l.), hanem *Kuján*-nak.

Az olvasók figyelmét bizonyára nem fogják elkerülni a fejezeteknek keresett s néha semmit mondó címei (pl. *Lant és biblia*, *A*

délpont felé), melyeket már egyszer tudományos munkákból száműzni igen hasznos dolog volna. Az életrajzban a túlságosan is sok idézet s a folyamatosságot többször megszakító kitérések, a Tolnaival való polemizálás zavarólag hatnak ugyan, de szerencsére a munka lényegét nem érintik. De nem is akarjuk a kisebb és lényegtelenebb hibák emlegetésével e nagy szorgalommal és tudással megírt könyv értékét még látszólag is kisebbíteni, melynek számos sikerült és szép részlete méltán megérdemelte két tudós társaságunk elismerését.

GYÖRGY LAJOS.

Katona Lajos Irodalmi tanulmányai. Kiadja a Kisfaludy Társaság. I—II. kötet. Budapest, Franklin, 1912. 405. és 417. l.

A kegyelet érzésével vesszük kezünkbe ezt a két kötetet, mely Katona Lajos életrajzát és tanulmányait foglalja magában. A bevezető életrajz, a nagy pontossággal összeállított bibliographia és a jegyzetek Császár Elemér munkája, ugyanó válogatta össze ügyes kézzel Katona tanulmányait. Az életrajz, a szöveg, a jegyzetek híven elénk tárják Katona Lajos tudományos fejlődését, sokoldalú kutatásainak messze szétágazó irányait és munkásságának legjellemzőbb vonásait.

Katona Lajos tanulmányai a magyar irodalomnak és műveltségnek állandó értékei maradnak. Tanulságos a bennök levő szellemkapcsolat, mely nekünk és a külföldnek egyaránt becses. Látjuk, mit vett át nemzetünk a külföldi irodalmakból és mit adott vissza a folklóre- és kódex-irodalomban. Új utakon új eredményekhez jutott Katona Lajos, és ezért olyan jelentősek tanulmányai. Szerintünk érdeme abban tetőződik, hogy olyat vett észre és látott meg, a mi szerves összekötő szála az irodalmi fejlődésnek. Az ő általa megvilágított kapcsolatok, az ő tudományos megállapításai valószínűleg megdönthetetlenek maradnak, mert a mily óvatos volt véleménye kimondásában, annyi adattal támogatta nézetét és megkapó nyenyiségben sorolta fel bibliographiai ismereteit. Rengeteg munkát kellett valóban elvégeznie, hogy tudományos tételeit ilyen formában megalapozza és kiépítse. Igaza van Császár Elemérnek: »Az alapos részletmunkának megbecsülése, az adatoknak pontos megállapítása, a semmi nehézségtől vissza nem riadó kutatás, a tényeknek szigorú megvizsgálása, az érvek és ellenérvek óvatos mérlegelése az, a mi őt egyik legkiválóbb s talán legmegbízhatóbb philologusunkká tette.« (30. l.)

Katona irodalmi tanulmányait három nagy csoportba oszthatjuk. Az első a folklóre-, második a különleges mese-, harmadik a kódex-forrástanulmányok csoportja. Mindegyikben nagyot alkotott. Az első megalapozásában nagyobb a mélyreható, receptív munka, a másodikban szerintünk részletesebb olvasottsággal, mélyebb felfogással áttekinthetőbb és uralkodóbb munkát végzett, míg a harmadikban a szellem terén élesebb látást, biztosabb ítéletet és még az eddigieknél is tágabb ismeretkört árult el. Melyikben volt nagyobb, nehéz eldönteni. Az elsőben talán nagyobb volt egyéniségének eredetisége, a másodikban uralkodóbb elemző ereje, a harmadikban

szerencsésebb kutatása. Mind a háromban széleskörű és mély szellemi munkát végzett; mind a háromban a népek közös szellemkinccseivel foglalkozott. Messze szétágazó és századok, talán évezredek óta szétvált szálakat szedegetett össze és illesztett egymás mellé, hogy biztos és összefoglaló képet tudjon alkotni.

Katona Lajos régi irodalmunknak a hazai disciplinák között méltó helyet szerzett, midőn az egyes kódex-tanulmányaiban rámutatott azokra a kapcsolatokra, melyek kéziratos emlékeinket a külső nemzetek irodalmi műveivel és bennök az európai szellemtermékekkel összekötik. Az ő nyomdokaiba lépni az újabb kutatóknak csak akkor lesz lehetséges, ha megszerzik azokat a kvalitásokat, melyek őt erre a munkára képesítették. De azért folytatni kell a munkát! Útmutatásait el kell fogadni, nyomdokaiba kell lépni, hogy újabb kapcsolatokat tudjunk kimutatni, újabb forrásokat megjelölni irodalmunk fejlődésében. Mert a munka még nincs befejezve. Akad még teendő, van még ismeretlen forrású kódexszöveg. Már eddig is tudunk részint a meglévő adatok mellé újakat sorolni, részint újabb eredményekkel előállani. És itt minden kis eredmény fontos, mert ha talán kevéssel is, de mégis tovább viszzük az ismeret határkövét, és a mint növekszik a források száma, fordított arányban kevesbedik az ismeretlen szövegeké. Legyen szabad föl-sorolnunk néhányat, melyek csak az ő eredményeit teszik erősebbé.

A *Teleki kódex legendái* című tanulmánya mellé tudjuk állítani a németújvári és szakolczai ferenczrendi kolostorokban levő *Anna-legendának* olyan (1492. és 1496. évből származó) incunábulumszövegét, mely a közölt latin szerkezetnél közelebb áll kódexünk fordításához.

A *Hortulus animae*-ből idézett ima- és hymnus-szakaszok mellett újabb latin, német és francia imádságokra tudunk hivatkozni, melyek csak nagyobbítják egyes kódex-szövegeink nemzetközi jelentőségét. Viszont újabb és nagyszámú ima-kapcsolatot tudunk megállapítani a Magyarországon nyomtatott régibb imakönyvek egyes helyei között.¹ Így a régi magyar nyelvű kódeximádság ismét latinra változva megmarad a honi földön, és a későbbi magyar latin nyelven ugyanazon imádság hangjainál dicséri Istenét. Viszont német nyelvű *Hortulus animae*-k is megőrizték a magyar kódexek imáit és hymnusaikat.² A részletes kimutatást máskorra hagyjuk.

Petrarca bűnbánó zsoltárainak olyan XV. századi kézirátára hivatkozhatunk, mely közelebb áll a *Festetics*-kódex fordításához annál, melyet Katona Lajos közölt. Az összevetés meggyőzhet bennünket erről; a legújabban szerzett példány a M. Tud. Akadémia könyvtárában található.

¹ *Manuale sodal. B. N. Nitriae*, 1700. *Nucleus calh. devotionis, Agrariae*, 1736. *Florilegium Forgachianum, Tyrnaviae*, 1747. *Quotidiana pietatis exercitia, Tyrnaviae*, 1451., *Arca domini pietatis Szakolczae*, 1778. stb.

² *Hortulus animae* német nyelven Strassburg, 1507. J. K., Lion, 1513. J. C., s. l. 1519. T. W., Dilingen, 1560. S. M.

A kódexirodalom forrásaihoz cízzel közzétett szövegeket más művekből is meg tudjuk erősíteni, sőt néhányval kiegészíteni.¹ Nemcsak a *Compendium deprecationum* (Venetiis, 1533.) című imakönyvből, melynek egy példánya az Akadémia könyvtárában is megvan, hanem az *Antidotarius animae* (Hagenau, 1494.) című műből, melynek szerzője Nicolaus Salycetus cziszterci apát, és a melyben olasz nyelvű imádságok szövege megfelel a *Winkler-kódex* imacziklusának. (329¹—337.¹⁹)

Az *Ehrenfeld- és Domonkos-kódex forrásaihoz* c. dolgozat kiegészítéseiül közölhetjük, hogy a *Gerardus de Fracheto: Vitae Fratrum Ord. Praed.* louvaini kiadásánál Domonkos-kódexünk egyes helyeivel jobban egyezik a *brüsszeli* kézirat, mely még eddig kiadatlan.

T. Pelbárt,² Herolt János és Jac. a Voragine, Vinc. Bellocensis műveinek a magyar kódexirodalomra gyakorolt egységes hatását összefoglalólag nem fejtegette, ámbár egyes kapcsolatokra többször rámutat. Ezzel szemben azonban összegezte a *Gesta Romanorum*-nak a magyar kódexirodalomban található fordításait.

A két kötetben közölt Katona-dolgozatok mintául szolgálhatnak a jövő nemzedék számára. Utat törtek, utat is mutatnak. Nemcsak az adatmennyiség szempontjából, hanem azoknak egységesítő értékesítése szerint is. Különösen becsesek azok a tanulmányok, melyek az ősi irodalmi vagy néplélektan-termékeknek vándorútját jelölik. A két kötet legnagyobb része épen ilyen természetű tanulmányokból áll, azért Katona Lajos irodalmi tanulmányait nemcsak a szakkörök, hanem a művelt közönség figyelmébe is melegen ajánljuk.

VARGHA DAMJÁN.

¹ *Brev. Strigoniense* (1484.) az *Ap., Fest., Döbr., Keszt., Bath., Lobk., Corn., Thew., Czech, Kulcs., Peer, Güm.-k.* himnusaival hozható kapcsolatba. — *Szűz Mária zsolozsmájá*-ban (1643.) az imákon kívül kódexeink több himnusa. — *Cantionale Catholicum* (1676.) himnus-egyezzessel. — *Énekes könyv* (1736.) kódexirodalmunknak majdnem minden himnusát tartalmazza. — *Stellulae cath.* (1767.) himnus-kapcsolattal. — *Cantus catholici* (1792.) kódexeinkkel egyező himnusok. — *Exercitium pietatis* (1795.) Imák és himnusok érintkeznek kódexeinkével. — *Bozóky*: »*Kolász énekes könyve*«-e (1797.) még a *Winkl., Érs., Tih., Érdy, Nagysz.* k. érintkezik. — *Diurnale clericorum* (1825.) kódexeinkkel egyező himnusok és imák. — *Manuale Seraphicum* (1860.) kódexeinkkel egyező himnusok és imák. — *Adiutorium nostrum in nom. Dom.* (1881.) Több imája és himnusa azonos kódexeinkével stb.

² Csak a *De Tempore pars hiem.-ra* utalunk néhány adattal: sermo: III. *Kaz* 99—100, *Tel* 238—255, *Érdy* 9^{aa}—11^a, VII. *Érdy* 20—21, VIII. *Debr* 216—217, *Érdy* 238—239, *Érdy* 21—22 és 23, IX. 22—23, XII. *Érdy* 24—25, *Érs* 541—544, XIII. *Érdy* 26—29, XIV. *Érdy* 34—36, XVI. *Érdy* 36—38, XVIII. *Érdy* 56—57, XIX. *Érdy* 57, XX. *Érdy* 58—59, *Ehr* 77—78, XXII. *Érdy* 68—70, *Lobk* 82—83, *Lobk* 276—278, XXIV. *Érdy* 71—72, XXV. *Érdy* 73—75 stb. — *De Tempore, pars pasch.*: II. *Érs* 561—562, 121—122, *Corn* 99—104, III. *Corn* 104—111, *Érs* 122—123, X. *Kaz* 173—185, XI. *Kaz* 173—185, 197—202, XII. *Kaz* 185—197, XXVIII. *Példk* 16—18, *Érdy* 503, XXXV. *Érs* 149—161, XLI. *Ehr* 135—136, XLII. *Szudv* 262, *Debr* 236—237.

REPERTORIUM.

- Alszegehy Zsolt.* Tóth Kálmán drámaköltészete. EPhK. 581—587.666—681.1.
Alszegehy Zsolt. Nagy János »Ars satyrica«-ja. U. o. 1914. 68—70. l.
Angyal Dávid. Szalay László ifjúsága. Aurora 1914. 145—166. l.
Angyal Dávid. Szalay László. Budapest. Szemle 157. köt. 1—22. l.
b. j. Újabb regényeink. Kath. Szemle 1914. 39—52. l.
Balogh Anyos. Ujhelyi Dayka Gábor. 1913. — Ism. Rédei Kornél. Irodalomtört. 1914. 77. l.
Bellaagh Aladár. Hogyan vált lehetővé ezelőtt száz évvel Berzsenyi költeményeinek kiadása. Könyvszemle. 294—302. l.
Berecz Sándor. Apolloniusz históriája. 1913. — Ism. Borbély István. Irodalomtört. 1914. 37. l.
Borbély István. Bogáthi Fazakas Miklós zsoldárfordítása. EPhK. 1914. 1—16. l.
Bródy Miksa. Arany János ösmeretlen kézírata. Új Idők 1914. 1. sz.
Császár Elemér. Eötvös József mint regényíró. Magyar. Figyelő IV. 417—429. l.
Dézi Lajos dr. Wathay Ferencz. Századok 1914. 1—16. l.
Enyedi György. Tancredus király leánya. . . . históriája. Kiadta Henrich Arnold. 1912. — Ism. Prohászka János. Nyelvőr 1914. 26. l.
B. Eötvös József levelei német tudósokhoz. Közli Zolnai Béla. EPhK. 1914. 71—73. l.
Ferenczi Zoltán. Jelentés a Péczely-jutalomról. Akad. Értes. 693—697. l.
Fest Sándor. Arany János angol olvasmányaihoz. Irodalomtört. 1914. 27—29. l.
Gulyás Pál dr. Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 303—320. l.
Gyöngyösy István. Gyöngyösy István származása és családja. Uránia 434—438. l.
Gyöngyösy László. Az Igaz Barátság Tüköréhez. Irodalomtört. 1914. 24. l.
Györe János. Abonyi Lajos pályája. 1833—1898. (Függelék: 1. Arany János levelei Abonyi Lajoshoz. — 2. Abonyi Lajos önéletírása.) M.-Szigeti ref. lyc. 1912—13. értes. 73—110. l. — Ism. M. F. Irodalomtört. 501. l. — Kristóf György. EPhK. 1914. 64. l.
György Lajos. Egy fejezet regényirodalmunk történetéből. (Lovagregények, kísérteti történetek.) EPhK. 587—600. l.
Harsányi Lajos. Hagia Sophia. 1914. — Ism. A. J. Alkotmány 1914. 4. sz.
Hegedűs István. A magyarországi latin »coelestis lyra.« Akad. Értes. 1914. 18—41. l.
Hernády Sándor. A legöregebb magyar ujságíró. Pesti Napló. 304. sz. (Lévay József.)
Helényi János r. t. emlékezete. Akad. Értes. 605—611. l.
Jászi Oszkár. B. Eötvös József állambölcsélete és politikája. Huszad. Század. 28. köt. 313—349. l.
B. Jósika Miklósnénak 25 levele. Közli Heinlein István. Akad. Értes. 648—675. l.
Kacziány Géza dr. A magyar memoire-irodalom. Új sorozat. Könyvtári Szemle. 1914. 7—16. l.
Kardos Lajos. Arany János debreczeni diákságához. Irodalomtört. 1914. 30—33. l.
Kardos Lajos. Petőfi »A huszár« cz. költeményének történetéhez. EPhK. 1914. 74. l.

- Kastner Jenő.* A Karthausi helye a szentimentális regényirodalomban, 1913. — *Ism. Vajtziczky Emánuel.* Irodalomtört. 1914. 41—43. l.
- Kéki Lajos.* Herczeg Ferencz. *Budap. Szemle* 157. köt. 137—141. l.
- Kiss Samu.* Petőfi, mint a gyermeki szeretet példaképe. (Koszorú 196.) Budapest, Hornyánszky V. (8-r. 12 l.) 8 fillér.
- Kozma Andor.* Kiss József. *Budap. Szemle* 157. köt. 135—137. l.
- Kristóf György dr.* Arany János Karlsbadban. *Uránia* 390—395. l. — Pótlás. U. o. 512. l.
- Lakatos Vincze dr.* Eötvös J. br. gondolatai a kereszténységről. *Ism. Kristóf György.* EPhK. 1914. 65. l.
- Lakos Béla dr.* Heltai Gáspár reformátor és kora. Pápai ref. főisk. 1912/13. értes. 23—74. l.
- Leffler Béla.* Magyar írók svéd nyelven. Irodalomtört. 1914. 67—71. l.
- Lőrinczy György.* A Mikszáth mouflonja és birtoka. (3 levél.) *Az Ujság* 305. sz.
- Lukinich Imre dr.* Magyar történelmi bibliográfia. Könyvtári Szemle. 1914. 3—6. l.
- Lukinich Imre dr.* A kurucz kor költészetéhez. Századok 1914. 78. l.
- Magyar írók kenyere.* (Arany János, Tompa Mihály, Vajda János ismeretlen levelei.) *Világ* 304. sz.
- Mészöly Gedeon.* A Döbrentei Codex evangéliumai és a Münchener Codex. M. Nyelv. 433—439. l.
- Négyesy László.* Bárány Eötvös József emlékezete. Irodalomtört. 1914. 1—8. l.
- Papp Ferencz.* Kemény Zsigmond Izabella királynéjának keletkezéséről. Irodalomtört. 1914. 9—12. l.
- Péterfy Jenő.* Petőfi Sándorról. — *Ism. Galgóczi György.* Irodalomtört. 1914. 34. l. — *K. Gy. EPhK.* 1914. 78. l.
- Palaki Sámuel* levele gr. Bethlen Lajoshoz a kolozsvári ref. nyomda ügyében. 1771. aug. 19. Közli dr. Lukinich Imre. Könyvszemle 349—352. l.
- R. R. Kuthy Lajos* születésének századik évfordulójára. *Pesti Hirl.* 304. sz.
- Régi magyar írók.* Kincses kalendárium 1914. 340—349. l.
- Relle Pál.* Örök emlékek. 1913. — *Ism. Barta Lajos.* *Világ* 304. sz.
- Rezek Román.* A legrégebb magyar könyv és a Pesti Napló. *Pesti Napló* 1914. 16. sz. (Heyden Sebald 1531-iki gyermeki beszélgetésekről.)
- Ritók Emma.* Ellenséges világ. 1913. — *Ism. Lesznai Anna.* *Világ* 304. sz.
- Rustan császár históriája.* Kiadta Mikó László. 1910. — *Ism. Prohászka János.* *Nyelvőr* 1914. 23—26. l.
- Schöpflin Aladár.* Szépirodalmi Szemle. Huszad. század. 28. köt. 640—645. l. (Szól Heltai Jenő: VII. Emánuel és kora, Bernát, A tündérlaki lányok, Jáguár és Krúdy Gyula: A vörös postakocsi cz. regényekről.)
- Schöpflin Aladár.* Rudnyánszky Gyula. Nyugat II. 909—913. l.
- Sik Sándor.* Prohászka mint költő. *Élet* 1914. 1—4. sz.
- Szabó Dezső.* Eötvös írói egyénisége. Huszad. század 28. köt. 350—355. l.
- Szász Károly dr.* Társadalmi erők és cultura. (Emlékezés br. Eötvös Józsefre.) *Veszprémmegy.* Ujs. 97. sz.
- Gróf Széchenyi István* kiadatlan beszédei az 1839/40-iki országgyűlésről. Kiadta Ferenczi Zoltán. Akad. Értes. 617—648. l.
- Szendrey Zsigmond.* Arany János a szalontai nép emlékezetében. Irodalomtört. 1914. 64—67. l.
- Szini Gyula.* Rózsaszínű hó 1913. — *Ism. ún.* *Az Ujság* 1914. 7. sz.
- Tolnai Vilmos.* Petőfi János vitézéhez. Irodalomtört. 1914. 25—27. l.
- Trombitás Gyula.* Vörösmarty dramaturgiája. 1913. — *Ism. Weber Arthur.* Irodalomtört. 1914. 39—41. l.
- Váczy János.* Kazinczy Ferencz fordításai. Akad. Értes. 1914. 5—17. l.
- Várdi Antal.* Jókairól és az ő »Leventé«-jéről. *Nagyág* 1914. 2. sz.
- Voinovich Géza.* Lévy József. Auróra 1914. 223—238. l.
- yn.* A magyar irodalomtörténetírás munkája 1913-ban. Irodalomtört. 1914. 13—23. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPAD.